De openbaring van Johannes en het sociale leven

K. Schilder

bron
K. Schilder, *De openbaring van Johannes en het sociale leven*. Boekhandel & Drukkerij W.D. Meinema, Delft 1924

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schi008open01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

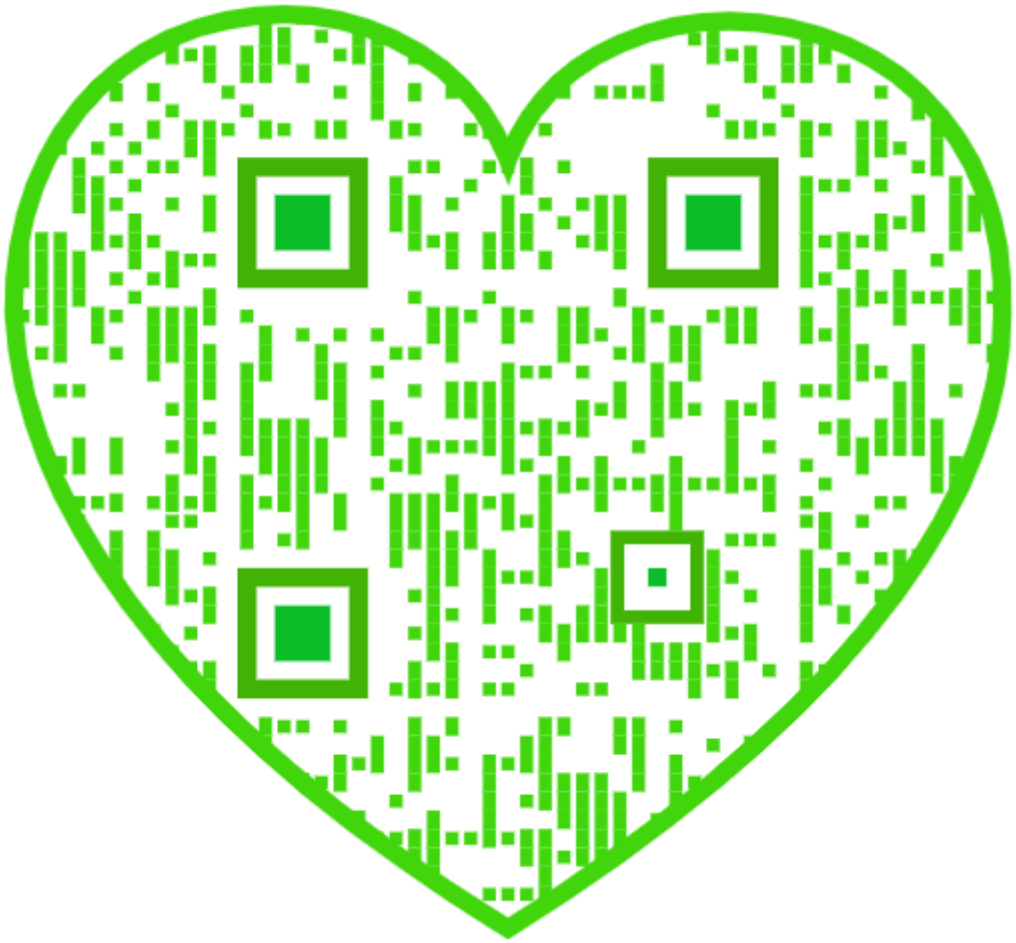

t.o. 3

En ik zag, en zie, een wit, een rood, een zwart, een vaal paard.....
Openb. $6^{2, 4, 5, 8}$.

Woord vooraf

Wat bij dezen den lezer wordt aangeboden, is een samenvatting van artikelen, die voor een plaatselijk blad indertijd geschreven zijn.

Op verscheiden plaatsen zijn deze artikelen omgewerkt of aangevuld. Meermalen is de aangebrachte wijziging van beteekenis.

Toch zal de wijze van bewerking der stof op allerlei wijze herinneren aan de geboortegeschiedenis van dit werkje.

Dat is dan ook volkomen naar de bedoeling van den schrijver. Juist in dezen populairen vorm bedoelden de indertijd geschreven artikelen iets te geven voor hen, die belang stellen in de ontwikkeling van de leer der laatste dingen, gelijk deze gezien wordt door hen, die daarbij uitgaan o.m. van de gereformeerde uitlegging der Openbaring van Johannes.

De *reden* voor afzonderlijke uitgave ligt dan ook in de overtuiging van den schrijver, dat de populaire behandeling van onderwerpen, die de toekomstverwachting der christelijke kerk raken, haar nut hebben kan, ook al, omdat van allerlei kant de met Christus' wederkomst samenhangende vraagstukken besproken worden, vaak in een zin, die met een ernstige uitlegging van de woorden van de profetie der Heilige Schrift volkomen in

strijd is. Ook waar alleen tot het sociale leven het onderzoek zich beperkte, heeft toch de zaak der christelijke toekomstverwachting nog altijd recht op belangstelling.

De *aanleiding* tot de hier aangediende uitgave ligt in het herhaald verzoek van lezers.

Was hier een werkje van min of meer wetenschappelijk gehalte bedoeld, dan zou natuurlijk op de exegetische kwesties, die de bestudeering van de Openbaring van Johannes meebrengt, moeten ingegaan zijn; wat hier vrijwel geheel ontbreekt. Ook bij de nadere bewerking is alle verhandeling over uitlegkundige vraagstukken met opzet vermeden; die zou het karakter van het boekje schaden.

Daarom moge volstaan worden met de mededeeling, dat ten opzichte van de exegese dit geschriftje zich aansluit bij de opvatting, die ten aanzien van het laatste Bijbelboek in den laatsten tijd onder de Gereformeerden meer en meer ingang vond. Om bij de populaire werken te blijven, zij herinnerd, dat dit standpunt in den breede is toegelicht of gemakkelijk is te herkennen in de werken van Dr. S. Greydanus, De Openb. des Heeren aan Johannes, Dr. J.C. de Moor, De Hemel geopend, en Dr. V. Hepp, De Antichrist.

Zoo bedoelt de schrijver voor een bepaald onderdeel der profetie, die over de laatste dingen handelt, de aandacht te vragen. Uitgaande van de Gereformeerde opvatting, heeft hij het wereldbeeld der toekomst op een bepaald punt willen indenken in gehoorzaamheid aan het Woord, dat gegeven is, óók om te spreken tot òns geslacht, van de dingen, ‘die haast geschieden moeten’.

K. SCHILDER.

I
Inleiding

> Zalig is hij, die leest en zijn zij, die hooren de woorden dezer profetie, en die bewaren hetgeen in dezelve geschreven is; want de tijd is nabij.
> Openb. 1^3.

Toen in den winter van het jaar 1893 de hoogleeraar Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye in de Aula van de Amsterdamsche Gemeentelijke Universiteit vier voordrachten hield over ‘Zekerheid en Twijfel’, sprak hij o.m.:

‘Ik gevoel al het hachelijke van over zulke actueele vragen te spreken tot hoorders, die stellig daarover zeer verschillende gezindheden medebrengen. Onder u zijn er waarschijnlijk, die *juist* een theoloog, anderen, die, nu ja, *zelfs* een theoloog hierover willen aanhooren.’[1)]

Met dezelfde woorden zou kunnen aanvangen iemand, die, uit theologisch oogpunt in onze dagen iets zou willen zeggen in verband met de sociale kwestie.

***

1) Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye, Geestelijke Stroomingen, Haarlem, Bohn, 1917, bl. 38.

Er zijn er, die, wanneer een vertegenwoordiger van ‘de kerk’ zich uitlaat over het sociale vraagstuk, en dit doet alleen, of hoofdzakelijk, met behulp van *theologische* gegevens, in het gunstigste geval eenigszins meewarig toezien en gaan luisteren met zekere welwillendheid, die zooveel zeggen wil, als: dat deze belooning voor 's mans moeite niet zoozeer uit verdienste als wel uit genade is.

De man van de kerk,... wat wil hij eigenlijk? Wat is ter wereld meer onsociaal, zoo niet antisociaal, dan de kerk?

Wat gemeenschap is er tusschen theologie en economie? De man van de kerk houde zich bij zijn preekstoel, en late de wereld zwoegen of denken over haar zwaren socialen kamp. Hij kan haar toch niet helpen. De mensch, die ‘een wissel op de *eeuwigheid* trekt’, is voor de vraagstukken van den tijd geen profeet noch eens profeten zoon.

Zoo wordt afgewezen de drager van het ‘kerkelijk’ woord. En gelijk de *kunstenaar* Jan Toorop wel de branding voelt van den komenden socialen kamp, zelfs zoo sterk, dat hij er over dichten gaat, doch in zijn denken en dichten eenvoudig over het hoofd gezien wordt door allen, die den fabriekswalm aan de kleeren hebben, zoo wordt ook de man van de kerk glad voorbijgezien. Hij weet toch van het leven niets af. Kunst en kerk zijn beide aan de waarachtige worsteling der tijden onttrokken. Toorop dichtte:

Stil duizenden mijnen zijn.... Millioenen in 't gelid,
De stakers, om te brijzelen de maatschappij uit 't lid,
Duizenden fabrieken zonder 't electrisch leven;
Veel sterke armen, die zich niet meer aan den arbeid geven.
Geen milliarden festijnen meer.... Het kapitaal kapot!'
Kom, Christus, groote Liefdevorst, maak rein nu wat is rot.
Want als Gij wilt, Heer, dan is Uw geven machtig;
Genees die tijden vol nijd, ziekelijk, halfslachtig.
Laat Uw klaroenen blazen naar alle oorden heen,
Die heilige klanken maken brooden uit steen.

Maar *wie* luistert naar hèm, anders dan de man, die even ver van den fabrieksrook verwijderd is, als de dichter zelf? Wat wil men met kerk en bijbel en Golgotha bij den brand der maatschappij? Wie den naam van Christus noemt, sta af van alle pretentie van sociale gerechtigheid; hij moge dan in naam der kunst, of ook in naam der theologie met Christus voor den dag komen!

Zoo is de moraal van duizenden; en elke door deze moraal beheerschte stelling krijgt welhaast de kracht van een axioma, een waarheid, waaraan niemand ook maar even tornen mag.

Geheel onbegrijpelijk is dat niet. Al is de klacht overdreven, toch is er een zweem van waarheid in de vaak tot uiting gebrachte beschuldiging, dat de kerk, dat het officieele christendom, al te lang

heeft gedaan, alsof er haast geen sociale kwesties waren. Menige christelijke actie ging reeds kwijnen, omdat de schuld der kerk tegenover de sociale vraagstukken te laat erkend werd en de poging tot vereffening van die schuld niet meer het bankroet voorkomen kon. En daar komt dan nog bij, dat de sociale vraagstukken met den dag ingewikkelder worden en langzamerhand zóóveel studie, ook van allerlei bizonderheden vereischen, dat de doorsnêe-theoloog er met geen mogelijkheid meer tijd voor kan vinden.

***

Niettemin zijn er toch steeds nog vriendelijke lieden, die *juist* van den theoloog, juist van de kerk, willen hooren de bespreking van de sociale en sociologische kwesties. En voor dit standpunt is ook wel wat te zeggen. Valt het te loochenen, dat in de christelijke vakbeweging niet iedereen meer weet, waar bij hem de meeste nadruk valt: op het woord *christelijk*, dan wel op het woord: *vakbeweging?* Neen, de feiten spreken te luid. Het *is* een feit, dat onder de vertegenwoordigers der christelijke vakbeweging en sociale organisaties niet allen steeds beseffen, dat we, om als goede *vakmenschen* het spoor te vinden, eerst hebben te weten, wat voor ons als goede *christenen* Gods eisch is.

***

Gelukkig, dat de bijbel *zelf* althans niet de schuld draagt van een mogelijk tekort, noch aan

de zijde der theologen, noch aan den kant van hen, die optreden in de christelijke vakweging en sociale actie. Want de bijbel is vòl van belangrijke gegevens, die den weg kunnen wijzen in dezen doolhof.

Reeds in den aanhef der Heilige Schrift treffen wij uitspraken, die de sociale zijde van het menschelijk leven raken. Hoe zou 't ook anders? Wanneer de *straf* der zonde als een der voornaamste onderdeelen van haar vonnis noemt: het eten in het zweet des aanschijns, het eten van tranenbrood op een aarde, die doornen kweekt en distelen voortbrengt, is daar dan niet met vreeselijke oprechtheid getoond, van hoe groot belang altijd zijn zal de sociale kwestie, het vraagstuk van arbeid en productie, van productie en consumptie?

En dan - ga de Schrift maar door. Ze gaat telkens weer den socialen kant uit. Wanneer bij het noachietisch verbond God belooft, dat er voortdurend afwisseling zijn zal van lente, zomer, herfst en winter, dan is in die woorden de bevestiging van hetgeen reeds vóór den zondvloed in alle bitterheid ervaren was: de vloek is er van de rusteloosheid, de kringloop van het altijd weerkeerend gebeuren; de regelmaat, o zeker, maar ook de pauze in de productie der aarde, en daarom de noodzakelijkheid van over*léggen* en van *óver*leggen. Rusten, neen, dat kan de menschheid nog niet; met deze waarheid treedt God ze tegemoet als ‘de wateren van de aarde gelicht zijn.’

En zoo gaat het verder. *Heel* de bijbel is vòl van sociaal-gekleurde aanwijzingen en grondbeginselen. Mozes' wetgeving wijdt straks verscheiden hoofdstukken en paragrafen eraan; de profeten van Israël zien de zonde en ook altijd de straf in het nauwste verband met maatschappelijke verhoudingen. Jezus en de apostelen spreken zóó vaak erover, dat menigeen in hen niets anders zag dan sociale hervormers en strijders tegen de misbruiken der kapitalistische maatschappij. Het vaandel der eeuwigheid, dat Jezus ontplooit, draagt óok waarlijk, en dan in hoofdletters, het wachtwoord van den *tijd!* En wie zich maar even de namen van Paulus en Jacobus herinnert en hun brieven leest, die weet het, dat ook zij de broodvraag en de loonkwestie en de verhouding van patroon en arbeider niet beneden zich achten. En zegt ook Petrus niet, dat óók, dat *juist*, in *die* dingen, de christen zijn christendom te beleven heeft en dat hij wel mag toezien, dat bij een eventueele vervolging de wereld tenminste niets moet kunnen aanmerken op sociale misstanden en misslagen bij de christenen?

Welnu, wat heel den bijbel door de aandacht spant, dat *kan* niet liggen buiten den gezichtskring der Openbaring van Johannes. Ook dit laatste boek van den bijbel heeft groot belang voor de sociale kwestie, zoowel wat betreft de ontvouwing van de daarin geldende *beginselen,* als inzake de

profetie van den afloop en de ontwikkeling van den socialen strijd.

Daarover willen we enkele dingen opmerken.

***

Het spreekt daarbij wel vanzelf, dat de man, die in de vraagstukken van het maatschappelijk leven zijn waardeeringsoordeel over het tegenwoordige, en evenzoo zijn toekomstverwachting, *alleen* gronden wil op de resultaten van *zijn* denken en argumenteeren, aan een toekomstbeeld, als hier in dit geschrift gegeven wordt in enkele trekken, volstrekt niets heeft. Hier wordt niet geargumenteerd, hier wordt evenmin eigen inzicht in de combinatiemogelijkheden der sociale toekomst gegeven, maar de eenige bedoeling in dit werkje is, de getuigenis van een man, die verder dan iemand onder de christenen afstaat van den tijd, dien wij beleven, weer te geven, zoo, als het door hem bedoeld zal zijn.

Dat is alles.

***

Maar wie daarvan kwaad mocht willen zeggen, bedenke allereerst, dat 'het sociale vraagstuk in zijn diepste wezen een godsdienstig-zedelijk vraagstukis'.[1)]

En voorts herinnere hij zich, dat van de sociale kampvechters zelf al meer de roep uitgaat tot ons geslacht, dat zij de kruisvaarders zijn van een nieuwe '*religie*'.

1) De Stad op den Berg, door Dr. J. Hoogveld. e.a. Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1923. blz. 205.

En ten slotte moge hij weten, dat een geschrift als de Openbaring van Johannes nog altijd van ernstige menschen de aandacht waard is. Men moge over het christendom van nu en van de eerste eeuwen denken, zoo men wil, maar het is niet te loochenen, dat juist in die eerste eeuwen van het jonge christendom aan het woord gekomen zijn: Paulus, een tentenmaker, en, in het speciale geval van dit boekje, Johannes, een man uit gegoede familie afkomstig, maar die zijn bedrijf opgegeven heeft en zijn bezittingen losgelaten heeft om te verbreiden de leer, ook de *sociale* prediking, van den timmermanszoon Jezus van Nazareth.

Op die manier, met zulke argumenten, zal geen enkel christ-geloovige, die doordenkt, reclame willen maken voor zijn Heiland en diens apostelen. Maar wèl durft hij het aan, aan deze dingen een grond te ontleenen voor zijn bewering, dat juist onder hen, die met hun sociale leuzen de wereld te lijf gaan, alleen vijandschap of kortzichtigheid in staat is, stelselmatig voorbij te gaan het woord, dat ook van Patmos, het eiland van Johannes' ballingschap, over de wereld klinken wil.

Want al is de bewering, dat het oer-christendom in zijn nuchtere, onbevangen zelfopenbaring, proletarisch geweest is, op zijn zachtst gezegd, een vergissing, toch is het niet te loochenen, dat juist de tijd, die de Openbaring van Johannes heeft voortgebracht, in de eerste christengemeenten de

belichaming te zien gaf van een sociale ethiek, die nu nog velen jaloersch maken kan.[1)]

En uit dien tijd, uit de toen door christenen gevormde gemeenschap der kleinen, stamt ook het merkwaardige boekje, dat ons hier zal bezig houden: de Openbaring van Johannes.

Toen Paulus, de apostel, zijn financieele nooden had, droeg hij ze niet voor aan den een of anderen millionair, want die was er voor hem niet. Hij schreef er over aan arme Europeesche handwerkslui, die voor hun berooide medestanders te Jeruzalem week aan week hun zuur verdiende spaarduiten hebben weggelegd.[2)] Dat is toch meer geweest, dan in onze dagen de internationale liefde vermag onder degenen, die uit het buitenland opzien, niet naar Jeruzalem, maar naar Moskou.

Wie dan van Moskou wacht de profetie en het licht, die lette ook eens op wat uit dien kring komt, die van Jeruzalem is uitgegegaan tot de heele wereld met het woord van den mensch Jezus Christus. Die leene ook het oor aan de Openbaring van Johannes, welke voor die kringen geschreven is en er een schok van ontroering door heen deed gaan.

1) Adolf Deissmann, Licht vom Osten, 4e Aufl. Tübingen, Mohr, 1923, S. 6 (noot) en 7,333.
2) Deissmann, 126/7.

II
Eigenaardige beteekenis van het boek voor de sociale kwestie

> Ik, Johannes, die ook uw broeder ben en medegenoot in de verdrukking en in het koninkrijk en in de lijdzaamheid van Jezus Christus, was op het eiland, genaamd Patmos, om het woord Gods en om de getuigenis van Jezus Christus. En ik was in den geest op den dag des Heeren.
> Openb. $1^{9, 10}$.

Voorzeker, ook de Openbaring van Johannes, het laatste geschrift in het groote boek der bizondere Godsopenbaring, heeft haar beteekenis voor de sociale kwestie.

En gelijk in dit boek alles bizonder is, zoo is ook zijn ontvouwing der diepe gedachten van God over het groote maatschappelijke vraagstuk wel iets heel bizonders.

Reeds in de *manier*, waarop het kwam tot het ‘ontvangen’ en te boek stellen van deze gedachten Gods, spreekt zich dat eigenaardige uit op treffende wijze.

Immers, de Openbaring van Johannes is een boek, dat *in de stilte* geboren is. Johannes was ‘in

den geest' op het eiland Patmos; hij was er een eenzame, een kluizenaar. En daar in die eenzaamheid der stilte ontdekt hem Jezus Christus de groote wereldbewegingen van schokkend wereldrumoer. En nu zijn er voorzeker wel meer profetieën ontvangen in stilte en geboren in eenzaamheid; want als God tot Zijn profeten zegt: 'eet, wat Ik u geef', (Ezechiel 2^{8}; 3^{1}; Jer. 15^{16}; Openb. $10^{9, 10}$), dan moet het woord der profetie zóó in hun ziel opgenomen worden, als de spijze ingaat tot het bloed. 'De Godsopenbaring komt tot den profeet door middel van een persoonlijk, rechtstreeksch contact met God'[1)]. En zulke oogenblikken zijn altijd heilig, ze zijn stil en sterk en diep.

Maar lang niet altijd gaat die profetische inspiratie buiten het gewone, normale bewustzijn om. De regel is, dat ook de ziel van den profeet het verband met de dingen van den dag en van de naaste omgeving bewaart. Wel is bij de profeten dikwijls sprake van ongewone zielsbewegingen, gelijk die zich laten kennen in visioenen, in 'stemmen' en vreemde geluiden, die ze vernemen, maar - bij de profeten van het Oude Testament, bij de andere profeten dus, is dat buitengewone altijd uitzondering. Het mag allerminst als regel worden beschouwd. 'Op de geheele profetische litteratuur vormen de mededeelingen van zulke ongewone

1) Dr. G.Ch. Aalders, De Profeten des Ouden Verbonds. Kampen, J.H. Kok, 1918, bl. 40.

ervaringen slechts een zeer klein gedeelte'.[1)] De visioenen, de gezichten, de verrukking der zinnen, betreft bij de meeste oud-testamentische profeten alleen maar een *onderdeel*, en dan betrekkelijk een klein onderdeel van hun profetie. Maar *nooit* raakt dat buitengewone zielservaren de *geheele* profetie. Tegenover de enkele profetische stukken van menschen als Jesaja, Jeremia, zelfs Ezechiel en Daniel, en de anderen, waarin het apocalyptisch karakter wijst op visioenen en 'verrukking van zinnen', staan dan bij *hèn* zeer veel andere profetieën, die, wel verre van voor het oog der menschen zoomaar 'uit de lucht te vallen', *direct* zich aansluiten bij het drukke alledaagsche leven; profetieën, niet ontvangen in de stille afzondering, maar ontvangen en geboren, gegrepen en gegeven, gedacht en gezegd op de markt van het publieke leven.

Wie, die de profetische geschriften van Jesaja, Jeremia, Amos, Joël en de anderen met aandacht leest, wie weet niet, dat ze telkens voor het front treden, dat ze voor den dag komen en in het groote politieke leven ook hun rol spelen mogen?

Maar nu Johannes, de schrijver van het laatste boek van den Bijbel?

Met hem staat het er heel anders voor.

Johannes - hij *is* in de stilte en hij blijft in de stilte; in de eenzaamheid ontvangt hij *àlles,* wat hij had te schrijven in zijn boek. Is het niet, alsof God

1) Aalders, a.w. bl. 44.

hem opzettelijk in de stilte brengt? Want wie voor het *rumoer* wil schrikken, en wie dat *rumoer* zóó heeft te schilderen, dat de verschrikking van den ziener zelf zich zal meedeelen aan de lezers, die moet eerst de stilte gezien, de stilte geproefd, de stilte beleefd hebben.

En daarom lag er zulk een *souvereine* beschikking van den God der profeten in, dat hij Johannes liet verbannen door den Romeinschen keizer Domitianus naar het eiland Patmos.

Johannes op Patmos...., daarin zet zich het mysterie voort van den koning der Joden - in een stal. Want als Jezus in Bethlehem geboren wordt, dan is het de wereldkeizer Augustus, die Jozef en Maria, Jezus' moeder, daarheen zendt. De wereldheerscher, die ‘de geheele wereld laat beschrijven’ meent te triumfeeren. Toch is hij door God gebruikt om de profetie te dienen: uit de stad van David, uit Bethlehem, gaat het licht over de wereld op, het licht, waarvoor ook de zon van Augustus moet verbleeken.

Zoo laat ook die andere keizer, Domitianus, zijn wereldheerschappij voelen aan den volgeling van de secte der Nazarenen: Johannes. Naar Patmos wordt hij verbannen. En Patmos, wat is het anders dan een naakt, kaal rotseiland, een van de Sporadische eilanden, gelegen bij de kust van Carië, het tegenwoordige Patino? Als naar dat ballingsoord Johannes de wijk moet nemen, dan schijnt ook daarin

Jezus' zaak verloren te gaan. Eens heeft Jezus' mond hem begroet als één der Boanerges, d.w.z. als een ‘zoon van den donder’.[1)] In dien naam ligt de profetie, dat deze jonge man, als hij ouder wordt, de wereld zal verschrikken, dat hij alarm zal slaan voor de zaak en het woord van Jezus, dat hij dat doen zal, even geweldig, even schokkend, als de stem spreekt van den donder. Maar wat komt ervan terecht, als de stem van den ‘donderzoon’ gesmoord wordt door een wereldbeheerscher, die hem stuurt naar een eilandje, ver van de beschaving, ver van de menschen?

Wat ervan terecht komt?

De Openbaring, het laatste profetische boek, de allerlaatste profetie, die de bizondere openbaring van God voltooien moet, is op die vraag het antwoord. God neemt voor zich den balling van Patmos en Domitianus ondergaat het lot van Augustus: de keizer dient, ondanks zijn wil, tegen zijn wil, hij dient den koning der Joden, den Zoon des menschen, hij dient Jezus. Patmos was *noodig* voor Johannes; want daar is hij bekwaamd om te spreken de woorden van den donder, die over de wereld losbreken zal. Daar is hij geworden de ‘zoon van den donder’ in geheel eenigen, in geheel verschrikkelijken zin. De ‘Messiaansche tijd’ is herhaaldelijk door de gretige fantasie der Joden geteekend als de zegepraal van Israel over den Romeinschen adelaar; en ook ten tijde van Domi-

1) Marcus 3^{17}.

tianus is die droom weer overgedroomd.[1)] Maar in Johannes en zijn Openbaring werd die droom op geheel ongedachte wijze tot werkelijkheid: Rome is óók bezweken voor den Christus. En dat heeft Johannes op Patmos gezien en gezegd. Hij heeft hem *gezien*, den ruiter op het witte paard, die overwinnend over de aarde trekt (6^2).

En dan komt bij dit alles nog een tweede wonderlijke daad van den souvereinen God, die op de ziel van zijn geroepen profeet, Johannes, inwerkt, naar zijn welbehagen.

We noemden het reeds: de geest van den ziener is, in onderscheiding van andere profeten, *geheel en al* in beslag genomen door het apocalyptisch (openbarings-) visioen. Hetgeen bij de andere profeten buitengewoon is (de verrukking van zinnen), dat wordt bij Johannes gewoon. Wat bij de anderen uitzondering is, dat is bij hem regel.

Want hij 'is in den geest'. En 'in den geest' ziet hij al die wonderlijke toekomstbeelden, al die bizarre voorstellingen van eeuwige, goddelijke werkelijkheden in uiterlijke vormen, aan zijn geestesoog voorbijtrekken. Zoo 'werd hij op Patmos begenadigd met een reeks van tafereelen, als nog nooit een sterveling had aanschouwd. Welk een erbarmelijk Johannes-caricatuur penkrast hij zich, die zich den apostel voorstelt als een geleerde,

1) Oskar Holtzmann, Neutestamentliche Zeitgeschichte, 2e Aufl. Tübingen, Mohr, 1906, S. 303.

gebogen over papyrusrollen, waarop Joodsche apocalypsen geschreven staan..... Neen, Johannes heeft zich niet maar geworpen op een litteratuursoort, die in zijn dagen zeer in trek was.... De visioenen, door hem beschreven, heeft hij niet uit boeken overgenomen, maar zelf beleefd. Als apocalyptisch ziener staat hij op één lijn met Daniël en steekt boven zijn Oud-testamentischen voorganger nog vele hoofden uit. Want liggen bij Daniël profetie' (de meer gewone) 'en apocalyps' (de buitengewone vorm van openbaring) 'dooreengeweven, wat Johannes biedt, is *zuivere* apocalyps. In zijn openbaring duidt *alles* op het einde'.[1)]

***

Zoo is dan voor den geloovigen bijbellezer reeds de conceptie der Openbaring een waarborg, dat ons de Eeuwige wil beroeren in en door het schrikwoord van den ontstelden Johannes!

Houd nu die twee dingen vast, die we met betrekking tot het eigenaardige in de Openbaring, de 'Apocalyps' van Johannes, besproken hebben, en breng die in verband met de sociale gegevens, die zijn boek bevat.

Dan zegt ge haast vanzelf: Ja, wèl kiest God met zorgvuldigheid den man, die met een alarmsignaal het boek der Schrift zal hebben te besluiten!

1) Dr. V. Hepp, De Antichrist, 1e druk (de 2e werd aanmerkelijk besnoeid). Kampen, J.H. Kok, 1919, bl. 108/9.

Wat was die balling op Patmos nu eigenlijk anders dan een povere figuur, afgeblazen van het wereldtooneel, ontwapend en ongeharnast, een man, die letterlijk en figuurlijk *buiten gevecht* gesteld was?

Maar zulke menschen heeft God noodig.

De mobilisatie van het leger van den Satan, het oprukken van de heirlegers van den Antichrist, dat is het, wat Johannes schouwen moet.

Welnu, de grootste ontzetting over den slag ondergaat niet hij, die in het gewoel van den strijd is geworpen, doch over hèm komt ze, die er buiten staat, en op een *afstand* kan waarnemen. Wie midden in den kruitdamp den hartstocht van den strijd doorleeft, dien gaat de *gróóte* beweging, de groote lijn, van den strijd verloren: doch wie, gelijk Johannes op zijn eiland, 'in den geest', met absoluut zuivere waarneming, de forsche lijnen van den wereldstrijd heeft gezien, tot waar ze zich verliezen in den rossen gloed van het jongste oordeel, *die* mensch zal ontwaken tot bitterheid des geestes. En zijn beroering zàl sidderen in zijn woorden, zoodra hij den mond opent en spreekt.

En daarom: als profeet, niet in het minst ook als *sociaal* profeet, blijft Johannes een opgericht teeken.

Nietwaar, daar was op Patmos voor dezen grijsaard[1)] geen sociale strijd. Een *vanzelfsheid* is

1) Domitianus, die Johannes volgens de overlevering verbannen heeft naar Patmos, was van 81-96 keizer te Rome.

het voorzeker niet, indien juist *Johannes* zoo ontzaglijk veel over sociale verhoudingen schrijft.

Vergeet allereerst niet, dat Johannes van die apostelen van Jezus Christus, wier evangeliën ons bewaard zijn, eigenlijk wel het minst 'sociaal aangelegd' schijnt te zijn. Terwijl de andere apostelen van Jezus Christus veel meer den practischen kijk op de dingen van den dag verraden en het leven met zijn kleurige verscheidenheid en bonte wisseling toonen mee te maken, daar is Johannes meer de denker, de wijsgeer, de man van de afgetrokken begrippen en de wijsgeerige bezinning.[1)] Zoo dikwijls hij in zijn *evangelie* en in zijn *brieven* den *tijd* bespreekt, doet hij het onder het licht der *eeuwigheid.* Nergens is het hem enkel om het *tijdelijke* te doen zonder meer. En toch, - hoe vaak raakt *diezelfde* man in zijn *Openbaring* de sociale kwestie aan, dat is: de worsteling om '*door den tijd* heen te komen', gelijk het volk teekenend zegt: de sociale kwestie, die *in* den tijd opkomt en ook met het einde van den tijd haar oplossing en be-eindiging zal vinden? Is dat niet een wonder?

En dat is alles nog niet. *Als* dan eenmaal Johannes ooit over deze dingen zich zou uitlaten, dan leek

1) Overtuigend is reeds ten dezen het feit, dat Prof. Slotemaker de Bruine in zijn 'Christelijk Sociale Studiën' reeds bij een vluchtigen blik in het register den lezer doet zien. dat b.v. Mattheus' evangelie veel meer gegevens bevat voor sociale studie dan Johannes' evangelie.

toch wel geen periode in zijn leven daarvoor minder geschikt dan het tijdperk, waarin de Openbaring ontstaan is.

Johannes was toen al een oude man; en als de haren grijzen, dan raakt de strijd om het bestaan, dan treedt de vraag naar het sociale, op den achtergrond.

En dan - Johannes was een *gevangene.* Dat beteekent veel verdriet, veel zorg en kommer; máár, - daar is toch ook één lichtpunt in: de gevangenschap is het *einde van den socialen kamp.* De gevangene leeft op rantsoen; brood en water 'zijn hem gewis' en de strijd voor het dagelijksch brood behoeft den gebonden mensch niet meer te kwellen.

En toch, ondanks dit alles, *juist* in den ouderdom, *juist* in zijn gevangenschap schrijft Johannes een boek, en in dat boek teekent hij het wereldbeeld der toekomst en alles dringt, alles jaagt naar de groote *eeuwigheid*; maar telkens, telkens komt de schrijver weer neer op dat altijd vermoeiende thema van den *tijd*: de sociale kwestie. Nog eens: is dat niet een wonder?

Wie daarom het boek leest, die lette op al die dingen. Hij moge dat doen, vóór hij tot lezen zich zet. Want om al die oorzaken wordt ons de Openbaring van Johannes zoo ontzaglijk gewichtig, ook voor de bespreking der maatschappelijke vraagpunten. Toen Johannes zijn *evangeliën* schreef en

zijn *brieven* stelde - toen werkte ook wel in hem de Heilige Geest, die den schrijver inspireerde; maar toen sprak Johannes' kijk op de dingen, en Johannes' wereldbeschouwing en Johannes' denktrant toch ook een woordje mee in die vruchten van ‘*organische* inspiratie’. Maar als hij ‘in den geest’ is op Patmos, dan is Johannes zelf wèg, dan is zijn persoon heelemaal weg; dan is hij louter orgaan der Goddelijke openbaring; God spreekt tot hem en hij is ènkel oor; God schildert hem voor oogen tafereelen van bloed en vuur en rookdamp en hij is ènkel oog.

En het boek, dat uit dit *uit*beelden van God geboren wordt straks, het kan niet zijn het boek van Johannes' *in*beelding, noch van Johannes' levenswijsheid. Het spreekt alleen maar de taal van God in beeldspraak van Goddelijke verhevenheid en -geweldigheid. En het is daarin wel één met de andere boeken der Heilige Schrift, doch het vertoont in die eenheid niettemin een geheel eigen kenmerk en heeft zeer aparte beteekenis.

Een boek met zóó vreemde wordingshistorie moet wel met grooten ernst worden overwogen, óók door wie vragen naar het dagelijksch brood. Wie ooren heeft om te hooren, die hoore.

III
Herleiding der sociale kwestie tot haar zuivere verhoudingen

> Schrijf hetgeen gij gezien hebt en hetgeen is en hetgeen geschieden zal na dezen.
> Openb. 1[19].

> En hij zeide tot mij: Gij moet wederom profeteeren voor vele volken en natiën en talen en koningen.
> Openb. 10[11].

> En zie, ik kom haastelijk en mijn loon is met mij om een iegelijk te vergelden gelijk zijn werk zal zijn.
> Openb. 22[12].

Vraagt men nu meer in bizonderheden, welke waarde de Openbaring van Johannes heeft voor wie zich met het vraagstuk van het sociale leven wil bemoeien, dan is, dunkt ons, allereerst dit de groote beteekenis van dit boek, dat het de sociale kwestie herleidt tot de zuivere proportiën; dat het volkomen eerlijk ons zegt, in hoeverre de sociale worsteling belang heeft en in hoeverre nièt.

Nietwaar, dat is een *weldaad.* Overschatting of onderschatting van een bepaald belang zal het

onderzoek ernaar vertroebelen en den arbeid er voor in verkeerde banen leiden.

In schier geen enkel opzicht blijkt dat met meer ontroerenden ernst dan juist in het sociale vraagstuk.

Eenerzijds zijn er altijd menschen geweest, die, geleid door een absoluut verkeerd eenzijdig spiritualistisch beginsel, gezegd hebben: dat de kwestie van het dagelijksch brood toch eigenlijk voor ernstige menschen bitter weinig om 't lijf heeft. Het waren de lieden, die leefden in de toekomstverwachting, wier leidende gedachte de adventsgedachte was en die eigenlijk niets anders wilden belijden, dan dat hun wandel boven was. Voor hen was het christendom alleen maar *toekomstprediking;* de leer, die den mensch voorhield, hoe hij het best den hemel kon bereiken en de minste moeite met deze wereld kon hebben.

Aan den anderen kant staan zij, die met beide voeten staan op den bodem van het *heden.* Geef ons *heden* ons dagelijksch brood! Met de toekomst willen ze geen droomenspel beginnen; een wissel trekken op de eeuwigheid, dat lijkt hun wel de grootste dwaasheid van het vooze christendom, dien godsdienst van bleekneuzen en wetenschappelijke lijn-trekkers, zooals zij, in hun onbekendheid met het waarachtige christendom, het uitdrukken. Zelf willen ze scheppen de nieuwe toekomst en hun program van actie begint daarbij niet met morgen, maar met *vandaag.*

Tegenover deze beide eenzijdigheden nu geeft de Openbaring de zuivere gedachte.

Immers, dit boek waarschuwt in zijn groote lijnen reeds voor alle *overschatting* van den socialen arbeid en den maatschappelijken strijd. Het schuift voor onze oogen weg den sluier, die de groote toekomst voor ons verborgen hield en doet ons zien, dat de historie uitloopt op een ontzaglijke tegenstelling: die van *hemel* en van *hel.* Die twee zullen het einde zijn van de wegen der menschen. Naar de openbaring van die beide dringt alles in de historie der wereld.[1)] En omdat ook alles, wat met de sociale worsteling samenhangt, op den loop der wereldhistorie ontzaglijken invloed zal hebben, daarom moet óók de afwikkeling van dien socialen kamp mee helpen dringen, mee helpen worstelen, om te komen tot de groote toekomst van hemel en hel. Daarbij is nu dit de groote merkwaardigheid, dat juist de menschen der laatste dagen met de allergrootste heftigheid den socialen strijd zullen voeren: koopen en verkoopen, boycot en protectie, schaarschte en distributie, economische destructie en verderving van de bronnen van bestaan, het grootkapitaal (18[22]) en het lot der kooplieden[2)] - er zal nooit meer over te doen zijn, dan juist in de laatste dagen; aldus de taal der Openbaring. Doch zie, - als die strijd tot zijn grootste

1) Openb. 14[11]; 19[3, 20, 21]; 20[10, 14, 15]; 21[1]-22[5].

2) Openb. 13[17], 18[11-13], 6[6], 8[7-11], 11[6], 16[3, 4, 9, 18], 18[22].

spanning en meest hartstochtelijke hoogte gekomen is - juist dàn is het oogenblik daar, waarop als met één slag de heele wereld aan den lijve zal ervaren, dat, niet door vrijwilligen wapenstilstand, niet door geleidelijke krachtsuitputting, niet door verflauwing van de belangstelling, maar door de plotseling ingrijpende machtsdaad der verschijning van Christus, (6^{14}, 19^{11v}, 20^{9}) de heele sociale worsteling voor eeuwig wordt beëindigd om nooit weer te worden opgerakeld. Dat zal de ironische profetie zijn van Christus' wederkomst: in het heetst van den strijd blaast ze de sociale krijgers uiteen en brengt ze daar, waar voor eeuwig de sociale bemoeiïng afgeloopen is.

Afgeloopen.

Want noch in den hemel, noch in de hel, is daar plaats voor de sociale kwestie.

In den *hemel* kan ze niet zijn. Dáár is wel alles sociaal, want sociaal is een latijnsch woord, afgeleid van den stam, die ook in het woord *socius* en in het werkwoord *sequor* zit. *Sequor* nu beteekent: volgen, met iemand meegaan; vandaar dat *socius* makker, vrijwillig volgeling, beteekent. *Sociaal* is dus elke verhouding van vriendschappelijkheid, van samenleving en van samenwerking. In dien zin nu kan geen plaats méér sociaal zijn dan de hemel. Daar is de hoogste eenheid, het eeuwige communisme der liefde. Alleen maar: al is alles er sociaal, in niets is er meer de *kwestie*, dat is: het strijdpunt, het vraagpunt. Want *kwestie* kan alleen daar zijn,

waar de volkomenheid nog niet is. In den hemel *geen sociale kwestie.*[1)]

Maar nu - tegenover den hemel staat in de Openbaring van Johannes de *hel.* Zij is voor den schrijver de plaats, waar de bezoldiging der zonde, ook der sociale zonde, wordt toegemeten.

En is in *die* donkere plaats, die Johannes in zijn visioen gruwelijk ziet en groot, plaats voor een 'sociaal vraagstuk?'

Neen, antwoordt hij.

In den hemel geen 'sociale' vragen.

En in de hel evenmin.

Want wat hij hel noemt, of poel des vuurs, of vurige oven, dat is het tegenbeeld van den hemel. (19[20]; 20[10, 14, 15]).

En als dan in den hemel *alles* sociaal is, en *niets* meer kwesties opwerpt, die afmatten, dan is in de hel *niets* meer sociaal.... doch *alles* is een groote, brandende, martelende *kwestie.*

Wat het eerste betreft: sociaal gevoel kent de hel niet, volgens den visionair van Patmos. Sociaal leven is een deugd; en de deugd blijft staan vóór de duistere poort van het in zonde versmoorde leven. Achter de hellepoort kan de deugd, kan de liefde, niet binnentreden. De hel, dat is de plaats, waar naar het teekenend woord van Prof. van

1) In het slot van dit boek geven we van dit gevoelen nog nader rekenschap.

Dijk[1)] het eigenbelang het *klimaat* is. Uiteengeslagen zijn daar de menschen. Want zonde kan niet duurzaam verbinden.

In al den *tijd*, die aan deze wereld is toegemeten, brengt zij het *niet* zóóver, dat ze de kwellende tegenstellingen tusschen rijk en arm, dienstknecht en vrije, kan of wil opheffen. En wanneer het eind van den tijd zich voor Johannes afspiegelt o.m. ook in het bloederige visioen van het '*avondmaal der vogelen*' (19[18-21]; vgl. Ezech. 39[17-20]), dan verzadigen die vogelen zich niet alleen aan het vleesch der koningen, of der oversten, of der sterken of der rijken, maar ook aan het vleesch der slaven, aan het vleesch der kleinen, der verdrukten, der paria's.

Ontdoe dit beeld van zijn symbolische trekken, en als de dieperliggende gedachte houdt ge dan over de overtuiging, dat het niet aan het menschelijk *willen* of *kunnen* mogelijk gebleken is, de kloof te dempen tusschen de ongelijken. *Beiden* zijn de prooi, waarop de roofvogelen neerstrijken.

Maar wat het leven niet kon, dat kan de dood.

Dat kan de eeuwige dood.

Koningen en vrijen en slaven en knechten, ze zijn, op het feestmaal der *menschen*, van elkander vèr af blijven staan. En als *Babel*, de stad der zonde en der God vijandige cultuur, zijn schitterende weeldefeesten aanricht in pralende zonde,

1) Dr. I.v. Dijk, Gezamenlijke Geschriften, Groningen, Noordhoff V, 435.

dan is ook nog in den laatsten nacht van Babels hoog-cultuur het pijnigend contrast gebleven van weelde en overstelpenden rijkdom eenerzijds en van vertreding van menschenlevens anderzijds. Want Babel handelt niet alleen in ivoor en in paarlen, in kostbaar hout en edel metaal, in goud en zilver, in lijnwaad en purper, in olie en balsem, maar het handelt ook in '*lichamen en zielen der menschen*'. In Babel is de mensch nog 'koopwaar'; spierkracht is *juist* in Babel nog een handelsartikel. En terwijl *Jeruzalem* in de dagen van Johannes de rijken en de armen vereenigt door de liefde van Christus aan den gemeenschappelijken liefdemaaltijd, daar ziet men *Babel*, de stad der zonde, nog handel drijven in *slaven.* Babel trapt nog op menschen. En het is een uiting van fijn sarcasme, als de profeet onder de dingen van waarde, die Babel ziet en erkent, de menschen *achteraan* zet. Goud, zilver, kaneel, reukwerk, metaal, vee, ivoor, olie, wijn en al die andere weeldedingen komen in Babel *voorop.* Maar de 'lichamen en zielen der *menschen*', d.w.z. de slaven, komen zoo zielig *achteraan.* (18^{11-13}).

Ziet ge, vraagt Johannes, Babel kent het communisme der liefde niet - en *wil* het niet kennen. De groote vertreedt den kleine; dat is het *einde van den tijd.* De *tijd* kòn en wilde de ongelijkheid niet wegnemen.[1)]

1) Dezelfde voorstelling is te vinden in 6^{15}, 11^{18}, 13^{16}, 20^{12}.

Maar wat het leven niet kon, dat kan de dood.

Dat kan de eeuwige dood.

De molensteen, die op Babel neervalt en het gevogelte dat op de dooden der wereldstad neerstrijkt, verplettert en verteert niet alleen de grooten, maar ook de kleinen. (18^{21}, 19^{18}).

En daarin zijn zij gelijk, de koningen en de paria's.

Maar de dood laat hun de *ziel.* En als die ziel na den dood ontwaakt, dan weet zij zich in een kring van wanhopige ellende, die aan den overkant van den dood evenmin tot sociaal gevoel en gemeenschapszin bekwaam is, als hij dat geweest is aan *deze* zijde van het graf.

De kinderen der zonde hadden niet lief vóórdat het 'avondmaal der vogelen' hen verteerde; zoo zullen zij ook niet kunnen liefhebben na dien tijd.

En daarom zeggen wij: in de hel ziet Johannes geen mogelijkheid van sociaal leven.

Hoe zou dat trouwens bestaanbaar zijn in die atmosfeer, waar alles zóó waarachtig *kwestie*, moeite, strijd, vráág is, dat aan een oplossing zelfs niet kan gedàcht worden?

Neen, neen, in de hel *geen sociale kwestie!*[1)]

***

Welnu, indien dan al de sociale bemoeiïng der wereld eens voor eeuwig wordt afgebroken, dan

1) Breeder ging ik op deze gedachte in: Wat is de Hel? (2e druk, Kampen, J.H. Kok), blz. 43-47; en: Licht in den Rook. (Delft, W.D. Meinema.) bl. 41-48.

wordt reeds door dit enkele gegeven de strijd en het vraagstuk tot zijn wezenlijke proportiën (verhoudingen) teruggebracht.

Wordt het vraagstuk opgelost?

Ja en neen.

Opgelost wordt het in het voleinde koninkrijk der hemelen.

Beëindigd, afgebroken, wordt het in het gevangenhuis der zonde.

En het einde komt dus niet door evolutie en niet door normale doorvoering van den socialen arbeid. Het komt er alleen door het *wonder.* De ontknooping van den socialen wereldkamp wordt niet langs den weg van rustige ontwikkeling verkregen, maar alleen door een gewelddadig ingrijpen van God. Wat is acuter, wat is gewelddadiger, dan de plotselinge ontbindingsmacht, die aan den loop der wereld een einde zal stellen door het gericht, dat van boven is, en dat zijn beeld vindt in dat luguber symbool van het ‘avondmaal der vogelen?’

***

Leer nu hieruit, o moderne mensch.

Leer en versta, dat volgens de profetie, die van Patmos spreekt, de oplossing niet komt in uw weg. Dat tenslotte niet Marx, niet Trotsky, niet Nietzsche, niet Bebel, niet Rousseau het veld beheerschen, doch alleen Jezus Christus, die immers alleen de zeven zegelen open kan breken van dat boek, waarin ook geschreven is over klassenstrijd en

kapitaalvorming, over organisatie en belangenbond, over staking en loon, over geldhandel en concurrentie, over boycot en solidariteit, ja, over al, wat de aarde onrustig maakt tot den dood toe.

Leer en versta, dat een kwestie, die nooit opgelost wordt door wie ze zelf stellen, en die geen vraag meer is in den eeuwigen staat der zuivere afspiegeling van de ideeën Gods, niet uw *heele* persoonlijkheid mag in beslag nemen. Gods koninkrijk zoeken - dan blijft toch altijd het eerste. *Overschat* niet het belang der sociale kwestie.

Maar *onderschatting* - neen, ook dat is niet de leuze der Openbaring. De weg naar de eeuwigheid loopt nu eenmaal dwars door den tijd. Ja, de eeuwigheid snijdt elk oogenblik den tijd en alles, wat hem beweegt. En daarom is hetgeen den tijd beroert, van precies even groot belang, als alles, wat achter den tijd ligt en eens in den dag der eeuwigheid ontsluierd wordt.

Al wat den tijd beweegt, het staat in het boek der raadsbesluiten van God. Daarin staat ook de strijd, die de menschen verdeelt en die een scheur trekt door het leven: de sociale strijd. En zoodra dan dat boek der raadsbesluiten van God ter hand genomen wordt door den Christus en zijn zeven zegelen door hem worden opengebroken (5^{1-8}), heeft alles, wat daarin staat, niet alleen belang voor onze beschouwingen, maar ook voor onze *daden*, voor heel ons *actieve* leven. Want de raad

van God voltrekt zich niet, dan door ons en in ons en met ons.

Trouwens, al verdwijnt de sociale kwestie, ze zal niet voorbijgaan zonder vrucht, - ook voor de eeuwigheid. Brengen niet de koningen der aarde de heerlijkheid en de eer der volkeren naar het nieuwe Jeruzalem? (21[24, 26]).

En is dus niet de eeuwigheidsgemeente Gods de macht, aan wie ten slotte de baten toegewezen worden van den grooten wereldarbeid?

De Openbaring van Johannes kan ons leeren, dat ook het vraagstuk van mensch en maatschappij zijn belang heeft. Dat het evenveel beteekenis heeft, als de vraag van de verhouding tusschen God en de menschenziel. Niet meer en niet minder. Want ook in deze dingen *moet* de tot God gekeerde ziel haar leven, dat uit God en tot God is, kunnen bewijzen.

Zoo bemerkt dan ook ieder, die de Openbaring eerlijk leest, dat dit boek van enkel groote woorden, en enkel geweldige begrippen en enkel zware termen toch altijd zuiver spreekt en zuiver ziet. Het legt geen enkel ding onder het vergrootglas en het verkleint ook niet één verschijnsel. Het trekt met forsche hand enkel *groote* cirkels; en toch ook enkel *zuivere* cirkels.

Dit boek zet alles op zijn eigen plaats. Het herleidt elk vraagstuk tot zijn normale verhoudingen. Ook de sociale kwestie.

IV
De arme rijken van Smyrna

> Ik weet uwe.... verdrukking en armoede. Doch gij zijt rijk.
> Openb. 2^{9}.

Men zou, hetgeen de Openbaring van Johannes ons biedt in verband met de sociale kwestie, gevoegelijk kunnen onderscheiden in tweeërlei.

Allereerst wordt in *de zeven brieven,* die de verhoogde Christus door bemiddeling van Johannes doet toekomen aan de Klein-Aziatische gemeenten (2^{1}-3^{22}) meer dan één uitlating gevonden, die voornamelijk de *beginselen*, de algemeene *grondgedachten* aanwijst, welke ons bij de sociale vraagstukken hebben te leiden.

Terwijl dan daarna in het aangrijpend geheel van *toekomstbeelden*, die de ziener in zijn boek reproduceert, vele aanwijzingen gegeven worden, hoe in de *toekomst*, vooral in die der laatste dagen, de verhoudingen op dit terrein zullen zijn.

***

Merkwaardig is, voor zoover nu het *eerstgenoemde* aangaat, de wijze, waarop in enkele woorden soms, de altijd welsprekende Christus in

de zeven brieven aan de zeven gemeenten die grondbeginselen vertolkt.

Veel te ver zou het ons voeren, als we trachtten, de zeven brieven aan de Klein-Aziatische christengemeenten van Efeze, Smyrna, Pergamus, Thyatire, Sardis, Philadelphia en Laodicea te ontleden, ook al zouden we ons streng beperken tot de sociale trekken, die er telkens weer in te herkennen zijn. Want daarvoor is de stof veel te uitgebreid.

Wij willen volstaan met het meest voor de hand liggende.

En daarbij komt in de eerste plaats in aanmerking de brief, die door Johannes uit naam van Jezus Christus gericht wordt aan de gemeente van christenen, die *te Smyrna* was.

Smyrna was in den tijd, waarin de Openbaring ons binnenleidt, een stad van beteekenis. Zij was gelegen in Klein-Azië; met Efeze voerde de stad een concurrentiestrijd, die bewees, dat zij een voorname plaats innam onder de Klein-Aziatische steden. Het was een ‘civitas libera’, een vrije stad; zelf mocht ze het verbanningsrecht uitoefenen; een eigen rechtbank verhoogde haar aanzien.[1)] Handel en scheepvaart brachten groote rijkdommen aan.

Maar tegenover de beschaafde kringen van het deftige Smyrna maakte de kleine christelijke gemeente een pover figuur. Haar leden waren klein

1) D. Oskar, Holtzmann. Neutestamentliche Zeitgeschichte, 2e Aufl., Tübingen, Mohr 1906, S. 98.

in getal; arm naar de wereld; en, wat meer zegt, het zwaard hing hun boven het hoofd.

Het zwaard der vervolging.

Want daar in Smyrna was een synagoge, die bij Johannes (2^9) den naam krijgt van ‘synagoge des satans’.

Was die naam onverdiend?

Laat de feiten spreken.

De Joden van die dagen, die over heel Klein-Azië verspreid woonden, en ook de Joden van Smyrna, hadden zich verzwagerd met de Romeinsche wereldmacht. En van hun kant bewezen de Romeinen aan de Joden allerlei vriendelijkheden. Van krijgsdienst werden ze meermalen vrijgesteld. Hun synagogale samenleving stond onder keizerlijke bescherming. Te Sardes werd de inrichting van een geheel afzonderlijk Jodenkwartier officieel toegestaan. In den tempel van Augustus te Ancyra (eveneens in Klein-Azië gelegen) werd officieel een oorkonde geplaatst, die de Joodsche eigendommen en heilige schriften beschermde tegen diefstal; elke poging tot ontvreemding van Joodsche godsdienstige documenten werd door de Romeinsche overheid als ‘tempelroof’ strafbaar gesteld.[1)]

En wat meer in engeren zin Smyrna zelf betreft: ook daar was het Jodendom in eere. Typeerend is o.m. een bepaling, die er officieel werd afgekondigd, dat

1) Holtzmann, a.w. 237, 238.

bij de schending van een Joodsch graf de Joodsche gemeente het recht had, boete te heffen.[1)]

En meer en meer beantwoordden de Joden deze bevoorrechting van hun volk en hun religie door een trouwe inachtneming van de eerbewijzen, waarop Rome's keizers zoo gesteld waren. In de synagoge van Alexandrie waren schilden, kransen, zuilen en inscripties aangebracht ter eere van den keizer van Rome.[2)]

Zoo kon het wel niet anders, of het kleine hoopje christenen, ook daar in Smyrna, had het onder deze samenwerkende macht van Jodendom en heidendom zwaar te verantwoorden. Het is waarschijnlijk, dat Polycarpus, die ongeveer in het jaar 69 den christelijken doop ontvangen heeft[3)]. en omstreeks 155 of 156 na Chr. in hoogen ouderdom den marteldood gestorven is[4)], reeds te Smyrna bisschop was, in den tijd, toen Johannes, zijn leermeester, den brief ‘aan den engel der gemeente,

1) Schürer, Geschichte des Jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr. III, 4e dr., 1909. S. 14, 15. Holtzmann verwijst er naar, blz. 238. Schürer dateert deze bepaling in de 3e eeuw n. Chr., blz. 15.
2) Holtzmann, a.w., 179.
3) Th. Zahn, Inleiding tot het N.T. nr. den 2en dr. vert. door J.B.T. Hugenholtz, Kemink & Zn., Utrecht, II, 33.
4) Zahn, a.w., bl. 691, 700, geeft als jaartal 155 aan; evenzoo Bonwetsch in P.R.E. en vele anderen. Sommigen gissen het jaar 156 (o.a. Leipoldt).

die in Smyrna is', geschreven heeft.[1] Als het waar is, dan krijgt de vermaning van den brief: 'Wees getrouw tot den dood, en ik zal u geven de kroon des levens', (2^{10}), nog een dieperen en tegelijk profetischen zin.

Hoe dit zij, het blijkt, dat de Joden van dien tijd de kleine groep van christenen zeer vijandig gezind waren. En bij de booze gedachte kwam de kwade tong. De joden strooiden allerlei lasterpraatjes rond over de christenen. De dienstknechten ondergingen het lot van hun Heer. Te Pergamus was het onder al het gestook der Joodsche synagogale autoriteiten reeds tot handtastelijkheden tegen de christenen gekomen. En alles wees er op, dat ook te Smyrna vervolging, gevangenisstraf, verbeurdverklaring van goederen, kortom, een radicale uitstooting van de christenen uit het maatschappelijk leven te wachten stond.[2]

***

Daar stonden ze nu, de verdrukten, de kleine zakenmenschjes, die niets konden beginnen in een vreemde, vijandige omgeving, alleen maar, omdat ze 'de secte van den Nazerener' waren toegedaan.

1) Zahn, a.w. 691. Zie ook Alexander Whyte, D.D, Bible Characters, Our Lord's Characters, Edinburgh, London, Oliphants, Ltd. (6e serie), 258 v. Dr. S. Greydanus, De openb. d.H. 122, 123. Dr. J.C. de Moor, De Hemel Geopend, inleidend deel, blz. 74.
2) Zahn, 687, 688.

In zulke oogenblikken zijn menschen ‘moeilijke vertroosters’.

En wie tot hen, die naakt uitgeschud worden, zou willen komen met een troostgrond, die niet aan de zienlijke, doch aan de onzienlijke wereld ontleend is, die zou in onzen tijd als kwezelaar worden vervloekt.

Maar Jezus Christus durft het toch wel aan, zijn berooide volk van ‘kleine luyden’ daar in Smyrna zóó te vertroosten.

Hoor, wat hij Johannes laat schrijven:

‘Ik weet uwe armoede. En uw verdrukking.’ Ik weet alles.

‘*Doch gij zijt rijk*’.

Dat is een paradox, dat prikkelt; dat wrevelig maken kan.

Maar aan onzen wrevel stoort zich de eeuwige waarheid niet.

‘Doch gij zijt rijk’. Hoort gij het, berooide Christusvolgers van Smyrna? ‘Al ontvangt gij een stiefmoederlijk deel van de aarde, gij hebt een rijken Vader daarboven; al zijn de vier naakte muren, die gij bewoont, niet eenmaal uw eigendom, gij hebt een schoone erfenis in Gods heerlijk huis in den hemel; al becijfert gij uw aardsch vermogen bij penningen, gij moogt aarde en hemel met al hun heerlijkheid aanzien en het hoofd ontblooten en spreken: alles is het mijne - want ik ben van Christus!’[1)]

1) J.H. Gunning. Het boek der Toekomst, 1900, bl. 65, aangehaald in Dr. J.M.S. Baljon, Comm. o.d. Openb. v. Joh., 1908, bl. 32.

Ik weet uw armoede. Doch gij zijt rijk.

Als dat in onze dagen door een Christelijken prediker gezegd wordt, dan fluit men hem uit. Maar Jezus Christus zegt het, laat het schrijven, laat het schrijven voor eeuwen. En denk niet, dat die woorden op den geest der lezers van dezen brief den indruk hebben gemaakt van een clichéterm, gelijk zoo dikwijls het geval is, wanneer men beginselen uitspreekt, die zoo geheel buiten de praktijk staan. Want daar in Smyrna werd het ook wel gevoeld, dat men van woorden, ook vrome woorden, toch maar niet leven kan. De armoede schrijnt in de drukke, rijke handelsstad door de tegenstelling met den glanzenden rijkdom dieper, dan in den eenvoudigen kring van het platteland. Smyrna nu wàs zulk een rijke, welvarende plaats. ‘Maar in zulk een stad van zaken doen en geld verdienen kon het Christendom niet recht wortel schieten; het was daarvoor te onpractisch, en hinderde den handel te veel. Wie, zooals Smyrna, in de wereld vooruit wil komen, moet niet zoo nauw van consciëntie zijn en vooral niet de leer toegedaan zijn, dat iets boven den handel gaat’.[1)] En werd reeds door deze beschouwing de kleine gemeente vanzelf op den achtergrond gedrongen, straks werd haar achteraf-positie nog kwellender, toen de vervolging ook in het maatschappelijk leven der gemeente ingreep; het kapitaal is in de

1) Dr. J.C. de Moor, De Hemel geopend (Inl. deel, 1913, bl. 64).

handen van het ongeloof wel meer een macht geweest tegen Christus' kerk.

Zeg nu eens tot zulke menschen: *doch gij zijt rijk!* Volksverdomming, priesterleugen, zou men tegenwoordig smalen!

Ja, ja, priesterleugen.

Maar wat beginnen priesterleugens, in een tijd, die de bisschoppen van Jezus' kerk vervolgt tot den dood? Priesterleugen? Maar de jonge man, die daar in Smyrna aan het hoofd van de gemeente staat, heeft met alle officieele priesterschap gebroken. Hij heeft de priesters van de synagoge, en de priesters van Zeus verlaten en is de knecht geworden van een Meester, die door ‘priesterleugens’ onder presidium van den hoogepriester Kajafas naar het kruis gesleept is op Golgotha. Er zou, als ge Smyrna inkwaamt en de huizen der christenen zoudt kunnen binnenloopen, geen armelijker praatje blijken te bestaan, dan het verzinsel der ‘priesterleugens’, die met het femelende ‘*doch gij zijt rijk’* het proletariaat van dezen tijd heeten te verdommen onder de macht van het achter het kapitaal hinkende priesterdom! Maar Polycarpus en het kapitaal - wat hebben die met elkaar te doen?

Nu ja, zegt men, dan toch in elk geval de ‘wissel op de *eeuwigheid*’.

Maar het lijkt er niet naar.

Tot Smyrna's christendom heet het *niet*: gij *zult* eens rijk zijn. Doch: gij *zijt* rijk.

In de berooide huizen van Jezus' armen is geen paradijs, dat achter de wolken ligt, de eenige opbeurende boodschap.

Vandaag zijn ze rijk. Niet later eerst.

Vóór den brandstapel is Polycarpus rijk. Niet pas *achter* de houtmijt ligt zijn rijkdom.

De wissel, dien Jezus Christus aan Smyrna geeft, is dadelijk invorderbaar.

En men *heeft* hem geldig gemaakt.

Smyrna's christenvolk heeft het vastgehouden: doch wij zijn rijk.

Eerst toen de bisschop van Smyrna, Polycarpus, *dood* was, kwam de ziekelijke beweging op, die niet sterk genoeg meer was, om te gelooven aan een rijkdom, *die niet te zien was.* Wij bedoelen de beweging van het Montanisme, dat ongeveer 156, dus juist ten tijde van Polycarpus' dood, het hoofd opstak in Klein-Azië.[1)] De aanhangers van deze caricatuur-richting onder het christendom hebben zich niet aan hun rijkdom kunnen vastklemmen, als die niet *uiterlijk* waarneembaar was. En daarom geloofden *zij* aan de oprichting van een ‘hemelsch Jeruzalem’, dat *op aarde* zich openbaren zou. Het zou verschijnen in de onmiddellijke nabijheid: in Phrygië, in het landelijk stadje Pepusa of in Tymion.[2)]

1) Johannes Leipoldt, Geschichte des neutestamentlichen Kanons, Erster Teil, Die Entstehung, Leipzig, Hinrichs, 1907, S. 42.
2) Leipoldt, a.w. 42.

Maar dat was geen gezond christendom meer. Tegen dat montanisme met zijn ziekelijke overspanning heeft de kerk den strijd aangebonden. En zijn aanhangers zelf, al waren ze begonnen met een beroep op de Openbaring van Johannes, ze zijn geëindigd met de loslating van dit boek.[1)]

Dat was voorwaar geen wonder.

Want hier in Smyrna leeft het echt-gezonde geloof. Dat geloof heeft geen aardsche glorificatie noodig, om vast te houden aan zijn eigen apologie, aan zijn wezenlijken adel, aan zijn onverwoestbaren rijkdom. Als aan Smyrna's christenen geschreven wordt: 'doch gij zijt rijk'...., wel, dan *zien* ze dien rijkdom achter hun berooiden boedel; dan voelen ze bij dat woord een hart warm worden, dat klopt achter sjofele kleeren. Dan aanvaarden ze dat, óók als er onheilspellende berichten komen van christen-moord op groote schaal in de naaste omgeving.

Want zij weten het: ook in Smyrna, dat beneden is, zijn de geborenen in Jeruzalem, dat boven is, hetwelk is hun aller moeder. (Gal. 4^{26}).

En dat geloof in de onzichtbare goederen is het stille, maar sterke geheim van 'de arme rijken van Smyrna'.

En in een tijd, waarin volksmenners en revolutiekraaiers schelden op de godsdienstpredikers, die den hongerigen man met een zoeten bijbeltekst

1) Leipoldt, a.w. 43, 44.

naar huis sturen, mag de gemeente van Christus wel eens bedenken, dat wat tot Smyrna gezegd wordt, in haar ziel moet bezinken. Zou 't voor niets zijn, dat dàt woord staat in den eersten aanvang van een boek, dat in al zijn hoofdstukken één doorloopend bewijs is van de stelling, dat eens *alle* kerken van Christus Jezus *arm* zullen zijn, nòg armer dan Smyrna's christenvolk?

V
Christus of Asclepius

> Ik weet uwe werken en waar gij woont, namelijk, daar de troon des Satans is; en gij houdt mijnen naam en hebt mijn geloof niet verloochend.
>
> Openb. 2[13].

Behalve wat aan Smyrna geschreven is, heeft ook de brief aan de gemeente te *Pergamus* (of Pergamon) voor ons onderzoek beteekenis.

Pergamus was in de dagen van het Nieuwe Testament een stad van 40.000 ‘burgers’. Naar schatting woonden er dus ongeveer 120.000 menschen. Het was de oude Attalidenstad; als hoofdstad van Mysië hadden de Attaliden (284-133 v. Chr.) haar tot residentie verheven en hun glans aan het stadsleven gegeven. Koning Attalus had er een bibliotheek gesticht, die zeer beroemd was; ons woord ‘perkament’ herinnert nog aan den naam Pergamus.

Toen de Romeinen in 129 voor Chr. de stad in bezit namen, bleef ze haar roem handhaven. De Grieksche cultuur had haar stempel op Pergamus' leven gedrukt, en verscheiden prachtige

tempels verkondigden er den lof der goden van Griekenland.[1)]

Ook in Pergamus nu kent Johannes een gemeente.

Aan haar adres moet hij eveneens een brief richten.

Want de christenen daar hebben het zwaar te verantwoorden.

In Pergamus toch ziet Jezus Christus den *troon des Satans*, en die Satan heeft daar geen tabernakel gebouwd, maar een *tempel;* en hij is er niet voor een oogenblik, maar *wonen* doet hij daar (2^{13}).

Waarom Christus zoo scherp over Pergamus spreekt?

Ongetwijfeld[2)] zinspeelt de brief op den in deze stad door de heidensche bevolking geoefenden eeredienst van *Asclepius.*

Wie is Asclepius?

Asclepius is gemakkelijk te herkennen aan ons woord ‘aesculaap’. Met dien naam duiden wij iemand aan, die genezen kan, die tegen ziekte raad schaft.

En dat is ongeveer ook van den heidenschen god Asclepius de groote roem. Asclepius was de

1) Holtzmann, a.w. 98; D. Rudolf Knopf, Einführung in das N.T., 2e Aufl., Gieszen 1923, S. 358, 26; v. Veldhuizen, Bijbelsch Kerkelijk Woordenboek, Gron. - Haag, II, (N.T.) s.v.

2) Dat de uitdrukking ‘troon des Satans’ op den Asclepius-tempel slaat en niet op dien van Augustus is vaak ontkend. Maar voor de argumenten van Zahn (Einl. N.T.), die aan den Asclepius-tempel denkt, zijn velen gezwicht. Vgl. Joh. Weisz, art. Klein-Asién in P.R.E.^{3}, 10, 551, 50v.

genezer van ziekte en ongeval. Ver buiten de grenzen van Klein-Azië werd hij vereerd; en Pergamus bleef in dien eeredienst niet achter. Er was daar een akropolis met een groot altaar, waarop voorstellingen waren aangebracht van titanen, wier lichaam eindigde niet in beenen, maar in twee groote slangen.

Die slang nu was voor Joden en Christenen beide het zinnebeeld van Satan. En zoo komt al wat dichter naar ons toe de scherpe kritiek op Pergamus, die in den naam 'troon des Satans' opgesloten ligt.[1)]

Dat nu juist in Pergamus de Asclepius-cultus een hoogtepunt bereikte, is te begrijpen: de stad had den naam, dat beroemde geneesheeren onder haar burgers geweest waren; vooral Galenus is bekend. En niet zonder reden is Pergamus genoemd: *het antieke Lourdes.*[2)]

Deze afgodische vereering van Asclepius nu bracht de christenen van Pergamus telkens weer, zonder dat zij dat wilden, in een pijnlijk conflict. Aan Asclepius werden meer dan eens schitterende feesten gewijd. En dan kwam vanzelf naar voren

1) Dr. K.H. Boersema, Allard Pierson, Eene cultuur-historische studie. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1924, blz. 163. Vergelijk Openb. 12^{9}, 20^{2}, 2 Corinthe 11^{3}. Vgl. bl. 62, noot.

2) *Lourdes,* de plaats, waar duizenden bedevaartgangers genezing zoeken bij het wonderdoend Mariabeeld. Vgl. Joh. Weisz - Wilhelm Heitmüller, Die Offenb. d. Joh. in: Die Schriften des N.T.v.O. Baumgarten u.s.w., IV, Göttingen, 1920, S. 245.

de antithese tusschen Asclepius en Jezus Christus.

Het schijnt, dat deze antithese tusschen Christus en Asclepius van de zijde van het heidendom *bewust* gezocht en verscherpt werd.

Reeds de *naam* werkte daartoe mee; Asclepius droeg den naam 'Soter'; en dat is dezelfde naam, die door de christenen aan hun Heere gegeven werd; 'Soter' beteekent immers: heiland, redder?

En dan dat *symbool:* de *slang!* Wat voor de christenen het zinnebeeld van den satan was, op wien zelfs de naam van de slang werd overgedragen (12^9, 20^2), dat was op Pergamus' heilige feesten het attribuut van Asclepius, dien men knielend had te vereeren.

Nog eens, dit was geen spel van toeval. Maar het was volle ernst. In Pergamus zat wel degelijk de bedoeling voor, Asclepius te stellen boven Christus, mag men althans de berichten der kerkvaders gelooven. Gelijk de Christenen alles opeischten voor *hun* Soter, hun Heiland, zoo werd te Pergamus Asclepius als de groote Soter, de universeele Heiland, verheerlijkt. Hij 'verdrong alle andere goden'[1)].

Al verder ging dan ook straks de parallel tusschen Christus en Asclepius. Evenals Hermes een zoon heette van Zeus, den oppersten God der Grieken, en daarbij een tegenstelling opkwam tusschen hem en den Christus, als Logos, als het 'Woord' van God (vgl. Joh. 1^1), zoo werd ook de vergelijking

1) Zahn, Inl. N.T., etc. II, 688.

tusschen Christus, den Zoon van God, en Asclepius, als godenzoon, nog scherper naar voren gebracht[1].

Daarvoor was ze dan ook sprekend genoeg.

De beelden, die van Christus voor en na vervaardigd zijn, vertoonen met die van Asclepius verscheidene punten van overeenkomst[2].

En de verhalen, de wonderverhalen, die van Asclepius de ronde deden, brachten het hunne bij. Waarin was Asclepius eigenlijk minder dan Christus? Christus had genezingen verricht, die de wereld hadden doen verstomd staan. Maar Asclepius van Pergamus dan? De vereering van dezen god helpt tegen de pest[3]. Zijn wonderbare genezingen zijn niet te tellen; en terwijl Jezus Christus zijn evangelisten heeft, die met papier en inkt zijn wonderen aan het nageslacht overdragen, daar heeft Asclepius zijn vereerders, die zijn merkwaardige genezingswonderen *in steen* beitelen: de opschriften, die ons nog uit Epidaurus bekend zijn, spreken duidelijk[4]. Eén van die inscripties, te Epidaurus later ontdekt, spreekt zelfs van de *parousie* van den Heiland-God Asclepius. En als men weet, dat juist voor

1) Zahn, a.w. II, 695.
2) Nikolaus Müller, art. Christusbilder, P.R.E^3., 4, 81, 29v.
3) D. Dr. Paul Wendland, Die Hellenistisch-Römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum u. Christentum, Die Urchristlichen Literaturformen, 2e u. 3e Aufl., Tübingen, Mohr, 1912, S. 137, vgl. 129, 436/5.
4) Wendland, a.w. 163, 218. Epidaurus is een Grieksche stad (in Argolis).

de christenen de *parousie* van hun Heiland, zijn glorierijke verschijning, om te oordeelen en te richten, de groote vertroosting was in het lijden, dan wordt het conflict Asclepius-Christus wel scherper dan ooit[1].

Voeg daar nog bij, dat ook van Asclepius verteld werd, dat hij ten hemel was gevaren, en... de 'concurrentie-strijd' van Asclepius- tegen Christusdienst ligt voor u in alle scherpte. Al is nog niet volkomen duidelijk, hoeveel elementen uit den Asclepius-dienst van later ook reeds ten tijde van Johannes te Pergamus ingedrongen waren, toch is wel zooveel duidelijk, dat voor de christenen van dien tijd Asclepius de grootste aanstoot was. Ja, zóó diep werd door die christenen de smadelijke concurrentie van Asclepius-dienst met Christusvereering gevoeld, dat later christelijke beeldhouwers uit Rome in de steengroeven van Pannonië wel Victoriën en Cupido's (heidensche afgoden), ja zelfs den zonnegod op den wagen gebeiteld hebben, doch steeds weigerden een beeld van Asclepius te maken[2].

***

En zoo stonden daar in Pergamus twee redders, twee heilanden, tegenover elkander.

Christus of Asclepius?

1) Deissmann, Licht vom Osten, 4e Aufl., 1923, S. 317.
2) Th. Zahn, Inl. tot het N.T., vertaling van J.B.T. Hugenholtz, Kemink, Utrecht, II, blz. 695.

't Is de strijd over het zwaartepunt, het accent in het leven. De een neemt zonde weg, de ander ziekte. De een verlost van eeuwigen, de ander van tijdelijken nood. Wat is beter: Golgotha, waar men het paradijs op de lange baan schuift, of de Acropolis van Pergamus, waar Asclepius' altaar staat, en waar men het paradijs *vandaag* gaat veroveren? Zal men het zwaartepunt verleggen van kruis naar Asclepius'-tempel, van zonde naar ziekte, van genade naar gezondheid, van ziel naar lichaam, van geest naar stof, van Woord naar brood, van den hemel naar de aarde, van recht op het leven naar kracht in het leven, van rechtvaardigmaking naar heerlijkmaking, van paradijs Gods naar heilstaat der menschen?

Nietwaar, die vragen zijn nog vragen van den dag. En gelijk de christenen van Pergamus in conflict kwamen met de Asclepius-optochten op Asclepius-dag, zoo komt nog menig christen-werkman in botsing met de menschen, die op Jezus Christus tegen hebben, dat hij geen aesculaap, geen toovenaar, geen weeldebezorger is; Christus, die, als uw kinderen de tuberculose krijgen, u laat prediken, dat er een hemel is, *stràks*, wel te verstaan, waar niemand meer zeggen zal: ik ben ziek. (Jesaja 33^{24}).

Maar de christenen van Pergamus hebben dan toch wel geweten, wien ze te kiezen hadden. Wat baatte hun Asclepius? Achter *ziekte* ligt *zonde*; ‘op den bodem aller plagen ligt der wereld zondenlast’.

En daarom blijft de christen wel mensch; ook

hij ziet met verlangen uit naar die stad, waar het ‘water des levens’ (21^6) ook voor het *lichamelijk* leven zijn verjongende kracht hebben zal, en waar geen dood, geen rouw, geen gekrijt, geen moeite meer zal zijn (21^4). Ja, *zijn* begeerte naar physieke kracht en levensharmonie is sterker dan die van den aanbidder van Asclepius. Ziet hij niet uit met sterk verlangen naar het ‘geboomte des levens’[1)], dat eenmaal het verlies van den ‘boom des levens’ uit het verloren paradijs herstellen zal? (22^2). Evenals de mensch den levensboom in het verleden van den eersten hof ook *lichamelijk* kon genieten, zoo zal ook in de verwachting van de ‘wedergeboorte aller dingen’ voor den christen, die de Openbaring van Johannes las, het geboomte des levens een klank zijn geweest van veel rijker belofte, juist voor het *lichaam*, dan ooit de Asclepius-dienaar heeft gegrepen.

Maar - de levensboom vraagt toch eerst om den doodsboom. Pergamus' christenen hebben het groene hout van het geboomte des levens niet willen aanvaarden zonder het dorre hout van het kruis... het kruis van Golgotha.

En daarin worden zij sociale profeten.

En zoo hebben zij dit hun sociale grondbeginsel beleefd in eenvoudigheid.

Want ‘Christus of Asclepius’, ... dat is meer dan een contrast op papier geweest.

1) Zoo is de juiste vertaling van 22^2.

Als Paulus (2 Cor. 12^{8}) spreekt over zijn lichamelijk lijden, dan zegt hij, dat hij daarover driemaal 'den Heere' heeft gebeden. En met dien naam 'Heere' bedoelt hij hier niet God als zoodanig, maar *Christus Jezus*, dien hij met lichaam en ziel toebehoort. En gelijk Paulus in zijn lijden tot Christus bidt, zoo roept een man uit Klein-Azië, M. Julios Apellas, tot *zijn* Heer Asclepius. Tweeërlei Soter.... tweeërlei Heiland.... En beiden worden betrokken in lichamelijken nood. Maar, zoo vraagt iemand terecht[1)], maar... wat is meer, wien heeft zijn Heiland het meeste gegeven?

Laat de historie spreken.

De man, die Heiland Asclepius vraagt om genezing, moet er een flink honorarium voor afstaan aan zijn Heer Asclepius, en bovendien wordt hij door zijn Heiland Asclepius verplicht, naar hij zelf bericht, de wonderbare genezing in marmer te beitelen voor de navolgende geslachten.

Maar de zwakke Paulus krijgt ten antwoord: 'mijne genade is u genoeg want mijn kracht wordt in zwakheid volbracht'. Dat is alles. Omdat die *genade* alles is. Alles - om *niet.* En als Paulus van die ervaring uit zieke dagen vertelt in een brief aan arme handwerkslui van Corinthe, dan kan hij niet weten, dat die brief de eeuwen trotseeren zal.

Maar, zóó is dan ook de kracht van het christendom en van zijn sociale prediking in 'zwakheid

1) Deissmann, Licht vom Osten, 1923, S. 261/2.

volbracht'. De dienaren van Asclepius hebben met veel gerucht den lof bezongen van hun geneeskrachtigen god; maar zoodra zijn wonderen zich terugtrekken, is het vuur der hoop op hem gebluscht. Doch als Paulus van zijn Heiland óók voor het lichaam zijn nooddruft verwacht, dan is de intrekking van de wonderen, die voor oogen zijn, hem geen verhindering om verder te gaan; de krachten der toekomende eeuw worden immers in zwakheid volbracht?

Asclepius of Christus.

Tweeërlei Heiland.

Tweeërlei vrijheid.

Tweeërlei losprijs.

Van Asclepius werd gezegd, dat hij met zijn 'losprijs' slaven vrijkocht uit dienstbaarheid. Maar die slavernij was slechts uiterlijk. En die vrijheid was slechts lichamelijk. En die losprijs.... werd eigenlijk onder vroom priesterbedrog door de vrijgelatenen zelf betaald met hun zuur verdiende denaren, die in Asclepius' tempel achterbleven in priesterhanden.

Ook van Christus wordt gezegd, dat hij met zijn 'losprijs' slaven vrijkoopt uit dienstbaarheid. Die 'losprijs' heet in de taal van het Nieuwe Testament precies zoo als de prijs, waarmee Asclepius zijn dienaren heette vrij te maken. Maar de slavernij, waaruit Christus verlost, is allereerst *geestelijk.* En de door hem geschonken vrijheid

is verlossing uit de tyrannie der *zonde.* En de losprijs zelf is geheel door hem betaald, zonder eenig toedoen van de verlosten zelf. Die prijs is niet het goud of zilver of zelfs maar koper van de slaven, maar het bloed van hun Heiland en Heer.[1)]

Dat is een sociaal gegeven van eeuwige beteekenis.

En in de Openbaring klinkt het na: gij hebt, o Soter, o Heiland, ons gekocht, gekocht, *gekocht*, met uw bloed. (5^9, vgl. 14^3).

Hier is de zaligheid, ook voor het *lichaam - om niet.*

En zoozeer is dit motief voor het sociale leven door de christenen der eerste eeuw binnen de sfeer van het dagelijksch leven gebracht, dat er heeren van slaven geweest zijn, die in naam van het christendom, in naam van den grooten losprijs, dien Christus voor de vrijheid van hun ziel gegeven had, aan hun slaven de vrijheid van het lichaam hebben geschonken[2)].

Zoover heeft Asclepius de harten tot sociale liefde niet kunnen bewegen.

Wie in Asclepius' tempel alleen het heden zoekt, verliest zoowel het heden als de toekomst.

Maar wie achter Christus aankomt en zijn kruis draagt, die wint de toekomst en het heden daarbij.

1) Deissmann, 280.
2) Deissmann, 280. Vergelijk den brief van Paulus aan Philemon, en J. Waterink, Vertrouwende op uwe gehoorzaamheid, Zutphen, J.B. v.d. Brink & Co., 1923.

Asclepius heeft den tijd verloren, al heeft hij zijn leuzen daaraan ontleend. Maar Jezus Christus heeft den tijd veroverd door de eeuwigheid.

Ziekte verdrijft alleen, wie zonde wegneemt. En de tijdelijke nood is een last, die alleen tegelijk met den eeuwigen nood kan worden weggedragen.

Dat laatste heeft niet Asclepius, maar Christus gedaan.

Gelijk Pergamus' gemeente stond voor de keuze tusschen dien tweeërlei Soter, zoo staat nog altijd, zoo staat vooral de gemeente der toekomst, voor dit dilemma. Want de troon des Satans wordt straks ook buiten Pergamus gebouwd. Dat zegt ons het vervolg wel van dit tranenboek, de Openbaring van Johannes[1)].

1) Vergelijk nog wat d.Z. schrijft in ‘Bergopwaarts’ (3 Mei 1924): ‘Onder de vier beschermgoden van Pergamum, Zeus, Athena, Dionysus en Asclepius, vertegenwoordigen de twee laatste de inlandsche religieusiteit. Terwijl nu de Grieksche kunst Asclepius als een man voorstelt en de slang als symbool opvat, is hij voor de inlandsche conceptie zelf de Slang. Nog op een munt uit de derde eeuw, vinden we keizer Caracalla (211-217) bij zijn bezoek te Pergamum, in aanbiddende houding tegenover dezen Slang, die zich om een boom slingert. Het slang-symbool versiert ook de munten, die aan den Dionysusdienst herinneren: kortom er was alle reden om juist het altaar te Pergamum den “troon des Satans” te noemen, wanneer men aan de slang uit Genesis dacht en kennis droeg van de astrologische en kosmische beteekenis van den slang in het godsdienstig denken van die dagen!’
Vergelijk tevens een voorstelling van Fortuna Panthea met de heilige slang van Asclepius om den arm in Wendland, a.w.S. 435, vgl. 436.

VI
Systeem in de voorzeggingen

> En ik zag in de rechterhand desgenen, die op den troon zat, een boek, beschreven van binnen en van buiten, verzegeld met *zeven* zegelen.
> Openb. 5[1].
>
> En ik zag de *zeven* engelen, die voor God stonden en hun werden *zeven* bazuinen gegeven.
> Openb. 8[2].
>
> En als hij geroepen had, spraken de *zeven* donderslagen hunne stemmen.
>
> Openb. 10[3].
>
> En ik zag een ander groot en wonderlijk teeken in den hemel, namelijk *zeven* engelen, hebbende de *zeven* laatste plagen, want in deze is de toorn Gods geëindigd.
> Openb. 15[1].

Wanneer we nu verder de brieven aan de Klein-Aziatische gemeenten laten rusten, dan komen we zoo tot het hoofddeel der Openbaring: de profetie omtrent ‘de dingen, die haast geschieden moeten’.

En als we daarbij eerst op een afstand willen waarnemen, en dus niet zoozeer de bizonderheden,

als wel het geheel overzien, dan worden we vóór alle andere dingen getroffen door *het systeem.*

Het systeem in de voorzeggingen.

***

Het verschijnsel, dat we hier op het oog hebben, hangt samen met de geheel eigenaardige beteekenis en de zeer bizondere inkleeding van de Apocalyps, waarmee de bijbel besluit.

Gedeeltelijkspraken wij reeds daarover (bl. 18-28).

Maar behalve hetgeen boven ter sprake kwam, is er nòg iets, waardoor de Openbaring zich onderscheidt van andere profetische geschriften in den bijbel.

'*Profetie*' en '*systeem*', dat zijn twee woorden, die elkaar gewoonlijk uitsluiten.

Maar in het laatste bijbelboek behooren ze bij elkaar.

En daarop hebben we hier óók te letten.

***

In het algemeen gesproken, is de stelling niet te stout, dat een profeet vaak wel het tegenbeeld lijkt van den systematicus, den man van orde en van regelmaat. Denk u in de profetieën van Jesaja, Jeremia en anderen in het Oude Testament. Bij hen vindt ge niet de ordenende hand, die het geschrift indeelt naar bepaalde rangschikking volgens wèl-overwogen systeem. Juist omgekeerd. Het wilde, dat zoo vaak in hun profeteeren uitkomt, zoolang zij die profetieën *spreken*, vertoont zich

eveneens in hun geschriften, wanneer zij het geprofeteerde te *boek stellen.* Als de profeten profeteeren, dan zijn ze 't eene oogenblik hiermee, 't volgende oogenblik daarmee bezig. Hun geest ziet soms tegelijk, soms met langere of kortere tusschenpoozen, verschillende geweldigheden zich voltrekken en hun orakels, hun godsspraken, volgen vaak kriskras op en door elkaar. Het keurslijf van streng-wetenschappelijke ordening der stof vindt ge bij de gewone profeten, nòch in 't spreken, nòch in 't schrijven. Heel dikwijls zijn het losse profetieën, afzonderlijke spreuken, soms over 'n langer tijdperk loopende, die door de te boek stellende hand saamgebundeld zijn. Nu eens hebben we te doen met eigenhandige opteekeningen, dan weer met den redactioneelen arbeid van anderen.[1)] Maar in elk geval, bij de grootere profetische geschriften is het ordelijke, het systematische, niet in de eerste plaats bedoeld.

Geheel anders is het evenwel in de Openbaring van Johannes. Hier toch is, eigenlijk gesproken, geen profetie, maar *apocalypse.* Over 't algemeen is tusschen profetie en apocalypse dit verschil, dat de eerste meer met het heden, dat de profeet kent, verband houdt, en de tweede meer direct de toekomst laat zien, zonder te vragen, hoe die zich uit het heden ontwikkelen zal. Bij de profetie

1) Dr. G.Ch. Aalders. De profeten des O.V., Kampen 1918, bl. 107.

is de profeet veel meer zichzelf dan bij de apocalypse. Vandaar, dat bij de profetie nog de persoonlijke geaardheid, de aanleg, het karakter der profeten dikwijls meespreekt, doch dat bij de apocalypse op geheel *rechtstreeksche* manier Gods werkelijkheid den ziener toespreekt, en hij die ontvangt, schouwt en straks weergeeft, als een directe openbaring van God. Er wordt in de apocalypse voor het oog van den ziener een gordijn weggeschoven, de hemelen worden geopend, en 'nu het gordijn weg is, ontdekt zich aan het oog van den ziener een tafereel, dat zich uit de hemelen naar hem toebeweegt'. In het visioen is 'de actie van den ziener het kleinst en de actie van Gods zijde het machtigst'.[1)]

Welnu, zoo wordt het begrijpelijk, dat de Openbaring van Johannes zoo ontzaglijk *systematisch* is. God zelf immers spreekt daarin den ziener toe? En God is altijd systematisch. Bij Hem is alles orde. Ach neen, het is niet waar, wat eens iemand[2)] gezegd heeft, dat het systeem een plebeïsche uitvinding is en dat het een omnibus is, waarmee allen mee komen. Het systeem, wel verre van het plebeïsche te zijn, is het aristocratische; het is de gave niet der kleinen, doch der grooten; het is niet het

1) Dr. A. Kuyper. Encyclopaedie der H. Godgeleerdh. II^2, Kampen 1909, bl. 490, 491.
2) Sören Kierkegaard. Nieuwe keur uit de werken van -, Haarlem, blz. 323.

tegenbeeld, doch de draagkracht der kunstzinnigheid. Het is in hooge mate goddelijke kunst. Inzonderheid bij de kunst van de extase, van de inspiratie, ook bij het apocalyptisch visoen, dus bij alles, waarin meer de werking van den H. Geest die van den menschelijken geest overwint en opheft, vindt ge het systeem, niet gekunsteld, maar spontaan. Zoo treft u het systeem in de symphonieën der machtigste muzikale genieën. 'Bij natelling is gebleken, dat het allegro in Mozarts Jupitersymphonie in twee deelen van 120 en 193 takten uiteenvalt, dat het adagio van Beethovens B-dur-symphonie zich splitst in twee deelen van 40 en 64 takten. Naumann heeft gelijk resultaat bij Bachs meesterwerken gevonden.... Toch zal niemand beweren, dat Bach, Mozart of Beethoven deze indeeling der takten hebben uitgeteld. Spontaan is uit hun kunstgenie deze artistieke proportie voortgekomen. En zoo moet men nu ook de Gliederung (de aaneenschakeling der saamstellende deelen) in de apocalys verstaan'.[1)]

En zoo ontmoet ge het *systeem* ook in de Openbaring van Johannes.

Ja, zoozeer wordt dit boek door dat systeem beheerscht, dat het zeer gevoegelijk in schets te brengen is.[2)]

***

1) Kuyper, a.w., II, 491.
2) De schets van Meyboom (De Openb., Amsterdam, Gebr. Kraay, 1863), is niet geheel ongekunsteld. Een gedeelte ervan volgt hier:
   1. *Eerste 7-tal:* de 7 brieven (2^{1}-3^{22}).
   2. *Tweede 7-tal:* de zeven zegelen (4^{1}-8^{6}) (met 2 tusschentooneelen 7^{1}-7^{17}).
   3. *Derde 7-tal:* de 7 bazuinen (8^{7}-11^{19}) (met 3 tusschentooneelen: 8^{13}, de aankondiging der 3 weeën, die samenvallen met de 3 laatste bazuinen, en voorts 11^{1-2} en 11^{3}-^{13}; tevens een inleiding tot het tweede deel van het boek: 10^{1}-^{11}).
   4. *Vierde 7-tal:* de 4 booze machten en de drie goede machten (12^{1}-13^{18} en 14^{1}-14^{20}).
   5. *Vijfde 7-tal:* na een inleiding in 15^{1}-^{8} de 7 fiolen of toornschalen (16^{1}-17^{21}).
   6. *Zesde 7-tal:* de 7 oordeelstooneelen (18^{1}-19^{21}) (met tusschentooneel 19^{9}-^{10}).
   7. *Zevende 7-tal:* de 7 nieuwe dingen (20^{1}-22^{5}).

   Zonder deze verdeeling te aanvaarden, willen we toch ze even noemen, omdat ze wel eenigermate doet zien, hoe systematisch alles in elkaar gezet is. Uit een slotstuk ontwikkelt zich telkens een nieuw 7-tal, totdat het einde komt.

Wat dit alles nu zeggen wil?

Wel, het opent u een diepte van goddelijk denken.

Het zegt u: daar is *systeem* in Johannes' geschrift, ook waar het teekent socialen nood.

En het voegt er aan toe: wat moet er dan een geweldig *systeem*, een ijzeren systeem, zijn in de besluiten van den raad Gods, ook waar Hij daarin opneemt dien socialen nood.

Dat trouwens bij Johannes in zijn boek *systeem* te bewonderen valt, dat bemerkt ge reeds bij den eersten oogopslag. Hoe voltrekken zich bij hem de oordeelen? Ze komen in zeven zegelen van

het geopende boek; in 7 bazuinen; in 7 fiolen; in 7 donderslagen. Het is alles gruwzaam-ordelijk, benauwend systematisch. Het is alles ‘uitgerekend’. Het is alles zoo symmetrisch in elkaar gezet.

En wie een apocalypse te lezen verstaat, die weet, dat al die symbolen van zegelen, bazuinen, fiolen, niet bedoelen te wijzen op een reeks gebeurtenissen, die achter elkaar zullen volgen, doch dat de schrijver-ziener ermee aanduiden wil, dat er lijnen zullen zijn van ontzaglijke evenredigheid, lijnen van Goddelijk denken, machten van Goddelijk systeem, ook in de oordeelen, die uit Gods besluit voortkomen. (Vgl. bl. 77).

Welnu, ook over de toekomst der sociale kwestie spreken deze oordeelsprofetieën. Zij ruimen - dat zullen we nog wel nader zien - daaraan zelfs een groote plaats in.

En hiermee treft ons een bijzonderheid, waarvoor we het oog niet mogen sluiten. Het is deze merkwaardigheid, dat ook in het meest wanordelijke doen der menschen zich voltrekt de orde Gods; dat in het systeemloos, grillig verloop van 's menschen sociale streven en der wereld sociale lot God de logische wet doet zien van zijn systeem, zijn welberekend plan.

Want het zal wel geen tegenspraak ontmoeten, als daar iemand beweert, dat juist in de sociale verhoudingen de luimen en de grillen der historie het terrein schijnen te beheerschen, althans, wanneer men

van ervarings-standpunt de zaak beziet. Het economische leven laat zich niet door ons systeem binden en de opbouw der maatschappij, het ingewikkelde raderwerk van productie en consumptie, de verdeeling van de goederen der aarde, de verhouding van kapitaal en arbeid, de schrijnende contrasten van rijkdom en ellende - ach, het spot alles met onze mooie theorieën, het lacht wat om onze systematische beschouwingen, producten van studeerkamerwijsheid, en van filosofisch zinnen. 'Maatregelen' maken het leven niet. Elk sociaal systeem - wie het ook moge uitdenken - wordt door het leven uitgelachen. En als dat reeds gebeurt in gewone tijden, wat is het dan wel in tijden van revolutie en van oproer, in perioden van omkeer en van storm? Als de mensch in zijn onstuimigen toorn het oude omverwerpt, omdat het *systeem* niet deugde, dan grijpt hij naar iets nieuws en in een ander *systeem* meent hij het reddende woord gevonden te hebben. Maar het helpt hem niet. Reeds in de kraamkamer van elke sociale revolutie staan haar systematische dwepers en profeten gedesillusioneerd.

Maar de eenige, die met ijzeren logica doet wat Hij wil, en die volhoudt met onwrikbare macht zijn *systeem*, dat is God. Zoo spreekt de Openbaring. Als de menschen, systeemloos, verdelgen, dan komt toch dwars door den menschelijken wir-war heen de volmaakte symmetrie, de strakke

orde van Gods denken naar ons toe. Zegelen, bazuinen, fiolen! Als de furiën, de hyena's in revolutietijd, plomp-weg wanorde stichten, dan voltrekt daarin en daardoor de eeuwige God Zijn verschrikkelijk-systematisch afbraakplan. Zegelen, bazuinen, fiolen! En als de menschen wegwerpen hun gemaakt bestek in den koortsigen drang naar een heilstaat, die, in ordeloosheid ontvangen en geboren, de orde baren moet, dan zien we 't vast gebouw van God *naar Zijn gemaakt bestek* verrijzen. Zegelen, bazuinen, fiolen!

O, hoe groot moet Hij zijn, die zijn toorn zóó beheerscht! Onze systematische God!

VII
Het ‘verzegelde’

> En toen de zeven donderslagen hunne stemmen gesproken hadden, zoo zoude ik ze geschreven hebben; en ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: ‘Verzegel hetgeen de zeven donderslagen gesproken hebben en schrijf dat niet’.
>
> Openb. 10^4.

Wat de Openbaring ons biedt, is dus in elk opzicht planmatig ingedacht en leert ons gelooven aan het *systeem* in de daden en de woorden van God.

Toch is dat systeem volstrekt ongrijpbaar.

Het is niet te controleeren.

Het brengt het geheel der gebeurtenissen voor ons niet in plattegrond.

In het *besluit* van God mogen geen lacunes zijn, - doch in de *mededeeling* van hetgeen ‘haast geschieden’ moet, heeft Hij met opzet een hiaat, een gaping, aangebracht, opdat wij zouden verstaan, dat de openbaring nooit valt na te rekenen, en dat bij alle geloof aan de waarachtigheid van het voorzegde, toch ook valt te rekenen op het verrassende element, op het onbekende, onvermoede, het onberekenbare.

***

Dat is toch wel de zin van hetgeen het begin van het tiende hoofdstuk vormt. (10^{1-4}).

De ziener aanschouwt een engel, die met ontzaglijk machtsvertoon van den hemel afkomt, en die een open boekje in zijn hand houdt. Zijn verschijning wordt begeleid door een geweldig rumoer: zeven donderslagen ‘geven hun stemmen’. Dat die ‘donderslagen’ wat te zeggen hebben, spreekt wel haast vanzelf. Alles toch is hier in het visioen zwaar van inhoud; de stemmen, de donder- en bliksemslagen, de aardbevingen, en alle andere katastrofale gebeurtenissen, die we telkens hier aantreffen, zijn steeds begeleidende verschijnselen van de intredende akten in dit groote drama.[1)] En zoo ligt het voor de hand, niet alleen voor het begrip van orthodoxe, maar ook voor dat van moderne uitleggers[2)], dat hier bij de zeven donderslagen moet gedacht worden aan een zevental plagen, aan zeven oordeelsmomenten. Die zeven donderslagen zijn, evenzeer als de andere trekken in het visioen, een aankondiging van schokkende dingen, die in het leven der aarde en der menschen ingrijpen met vervaarlijke kracht, met de souvereiniteit van God, die van boven het drama beheerscht.

1) Franz Boll, Aus der Offenbarung Johannis, Hellenistische Studien zum Weltbild der Apokalypse. Leipzig, Berlin, Teubner, 1914, S. 18.
2) B.v.J. Wellhausen, Analyse der Offenbarung Johannis. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1907, S. 14.

Tot zoover is dan ook dat intreden der zeven donderslagen niets vreemds in het verloop van het boek.

Maar het vreemde komt in de *uitwerking* van dit onderdeel van het visioen.

De ziener toch wil de spraak van die zeven donderslagen *opteekenen.* Dat is hem eenmaal met groote nadrukkelijkheid geboden; tot hem is immers gezegd: schrijf hetgeen gij gezien hebt (1[19]). Die eisch kwam tot hem niet alleen met betrekking tot de zeven brieven aan de zeven gemeenten in Klein Azië (vgl. blz. 40), maar ook met het oog op de voorspelling der toekomstige gebeurtenissen, die na de zeven brieven begint[1)].

Is het vreemd, dat Johannes wil opteekenen, wat hij gezien heeft? Immers neen? Wat hem bevolen is, wil hij doen; niets meer dan dat.

Toch wordt het opteekenen van het visioen hem voor ditmaal verboden. Hem wordt gelast, den inhoud van dit laatste gezicht te 'verzegelen'. Dat wil zeggen: hij moet het voor zichzelf behouden en mag het aan niemand bekend maken.

Op dit verbod heeft de ziener zelf niet in het minst gerekend. Hij zegt dan ook met ronde openhartigheid, dat hij, voor wat hem betreft, bereid stond en voornemens was, *op te schrijven* wat de zeven donderslagen hem hadden te verstaan ge-

1) Vgl. Zahn, a.w. II, 683.

geven. Hij wil aan die donderslagen eenzelfde aandacht wijden als aan de zeven zegelen, bazuinen, fiolen. Hij vindt dat zóó vanzelfsprekend, dat nog *onder het visioen zelf* de gedachte van opteekening in zijn geest met klaarheid en scherpte schijnt opgekomen te zijn. Het laat zich verstaan, dat de toestand van het 'visionaire zien', de 'verrukking van zinnen', het 'zijn in den geest', gewoonlijk afwezig was bij het *schrijven*, het *opteekenen*, van de gezichten.[1]. Als de ziener 'in den geest' is, dàn *aanschouwt* hij de vreemde dingen, die God hem openbaart. Eerst als die toestand voorbij is, gaat hij *in schrift brengen*, wat hij aanschouwd heeft. Evenwel, zóó sterk leeft in Johannes' ziel de gedachte, dat de menschen moeten weten, goed moeten weten, wat de donderslagen hem vertolken, dat hij *nog onder het zien* zich voorneemt te schrijven. Wie nu bedenkt, dat juist in den toestand van 'verrukking van zinnen' de ziener altijd passief, of liever, receptief is, dat hij dus wel ondergaat, wat tot hem komt, maar niet zelf actief optreedt, die weet tevens, dat een dergelijk plan-tot-schrijven alleen dan uit de donkere diepten der ziel naar boven komen kan, als het voor den geest van den profeet iets door-en-door vanzelfsprekends is.

Maar op dat punt is er dan ook het conflict tusschen zijn verwachting en den wil van den

1) Zahn, a.w. 683.

openbarenden God of Christus. Een ‘stem’ verbiedt hem de opteekening. Een ‘stem’. Met dezelfde souvereiniteit, die hem dus het gezicht tegemoetvoert, het hem als het ware oplegt, wordt hem ook de geheimhouding ervan opgelegd. Het moet een geheim blijven tusschen Meester en knecht.

***

De menschen, die gemeend hebben, dat zij alle profetieën van de Openbaring in schets konden brengen, en dat zij van jaartal tot jaartal in de wereld- en kerkgeschiedenis konden nagaan, welke periode bedoeld was in dit vers, en welk tijdperk aangeduid was in dat vers van de Apocalyps, hebben toch wel in zeer onvoldoende mate de beteekenis van dit bevel tot ‘verzegeling’ ingedacht. Want alle pogingen, om de wereldhistorie in schets te brengen volgens de apocalyptische gegevens, *moeten* wel stranden op dit verhaal der verzegelde donderslagen.

Er is toch geen enkele reden, om den inhoud van de ‘spraak’ dier oordeels-stemmen te beperken tot een zeer klein onderdeel der wereldgeschiedenis. Evenals de zeven zegelen min of meer de heele geschiedenis bezien onder het gezichtspunt van het gericht, zoo ‘voeren’ ook de zeven bazuinen ‘ons door den ganschen loop der geschiedenis henen’[1].

1) Greydanus, a.w. 288.

Uit alles blijkt, dat de zeven zegelen, bazuinen, fiolen, en ook de zeven donderslagen *niet* als *achter elkaar* komende moeten gedacht worden, doch dat de voorstelling van den ziener ze *door elkaar heen* laat loopen en *in* elkaar laat grijpen. De Apocalypse is trouwens geen drama, maar een schets-boek. En verscheidene van de in dit boek geordende schetsen stellen *hetzelfde* voor of geven van *dezelfde* periode uit de geschiedenis van wereld en menschheid een beeld[1].

Daaruit vloeit nu voort, dat óók de zeven donderslagen een kenschetsing bedoelen te geven van iets, dat heel den loop der wereldgeschiedenis beheerscht. Die zeven slagen zijn *niet* op te vatten als waarschuwingen en bedreigingen, die de laatste, uiteindelijke, gerichtsvlagen willen *aankondigen* of *inleiden*[2]; want dan zouden ze zelf geen eigenlijken inhoud hebben, en dan zou de 'verzegeling', de opzettelijke geheimhouding, van dien inhoud geen zin hebben. Neen, zij zijn niets minder dan een zelfstandig *onderdeel* van de reeks der gerichtshandelingen, die ons hier beschreven zijn. Zij willen ons zeggen, dat, behalve de dingen, die ons geopenbaard zijn, ook àndere factoren, àndere krachten, werken in de geschiedenis; krachten, die

1) Wellhausen. Analyse, 1907, S. 1. Wendland, a.w. 382.
2) Dr. Daniel Völter. Die Offenb. Johannis neu untersucht u. erläutert. 2e Aufl., Strassburg, Heitz, 1911, S. 59.

geen mensch na rekenen, geen enkel sociaal profeet ook maar vermoeden kan.

Zoo wordt de historie, ook die van het sociale leven, een nooit te voorspellen, nooit na te rekenen raadsel.

Zoo wordt 'het systeem' *ongrijpbaar.*

Want de verborgen dingen zijn voor den Heere, onzen God, maar de geopenbaarde zijn voor ons en onze kinderen (Deut. 29[29]).

Niet één sociaal profeet kan de toekomst in schets brengen. Alle stelsels, die men ontwierp, alle redeneeringen, die men opzette over de toekomst der maatschappij, ze liggen onder het oordeel der onvolkomenheid, der onvolledigheid. Niemand kan een toekomstbeeld ontwerpen, dat alle factoren, die erin werkzaam zullen zijn, ook in rekening brengt. Want die factoren zijn ons reeds van te voren 'verzegeld' - voor een gedeelte. En al is dat onbekende ook nòg zoo gering, wie één schakel mist, die kan den keten niet meer vormen.

***

In dezen gedachtengang is dan ook geen plaats voor een sociale toekomstleer op christelijken grondslag. Tenminste niet, wanneer iemand meenen zou, dat daarmee de toekomst in groote omtrekken zou kunnen worden aangegeven. Zoo waarachtig als de noodzakelijkheid van het onderzoek van de '*teekenen der tijden*' in den Bijbel genoemd wordt

en vooral door het laatste bijbelboek met opzet aangedrongen wordt, zoo onwaarachtig is het beroep op dien eisch in den mond van hen, die meenen, dat ze bij het onderzoek van de teekenen der tijden ook maar één oogenblik *den bodem der werkelijkheid* van het *heden*, waarin zij zelf leven, kunnen verlaten. Alle onderzoek naar de teekenen der tijden houde het verband met het *heden* vast. De geloovige onderzoeker 'brenge de waarschijnlijkheid van hetgeen wij tegemoet gaan *met de zekerheid van hetgeen wij nu reeds aanschouwen,* in verband'[1]. En wie ook maar één stap verder gaan wil, heeft slechts *in schijn* de Openbaring van Johannes op zijn hand. Want in werkelijkheid heeft hij het boek verloochend; het boek, dat door de profetie van het niet-verzegelde (dat zelf reeds zoo zwaar te verstaan is) heeft heengevlochten de opzettelijke aankondiging van het 'verzegelde'; het boek, dat den onderzoeker der toekomst niet in galop, niet eens met sprongen, maar alleen met langzame schreden het veld der duisterheden wil laten betreden.

***

Zoo is dan het '*onvoorziene*' niet maar te vinden aan de *oppervlakte* van het wereldgebeuren[2].

1) Mr. G. Groen van Prinsterer. Ongeloof en Revolutie, bewerkt door Mr. P.A. Diepenhorst, Kampen, 1922, bl. 244.
2) O. Spengler. Der Untergang der Abendlandes, Ier Band, 33e-47e Aufl., München, Beck. 1923, S. 183.

Volgens de Openbaring van Johannes loopt het er dwars door heen. Met grooten nadruk herinnert ons dit laatste bijbelboek, dat de openbaring die God van Zich en Zijn werken geeft, ook met betrekking tot Zijn gangen in de toekomst, nooit adaequaat is: dat zij wel veel zegt, maar lang niet alles.

En vraagt men den christen, die zóó zijn Bijbel onderzoekt, hoe hij staat tegenover al de sociale en economische stelsels, die de toekomstige ontwikkeling met soms deerniswaardige naiviteit durven profeteeren, dan behoeft hij zijn kracht niet te zoeken in de weerlegging van de verschillende hypothesen en combinaties van hypothesen, waarop zulke sociale toekomst-muziek haar waarachtigheid wil gronden, doch dan kan hij aan zulke gedachtenspinsels zelf kortweg het bestaansrecht betwisten, simpel en alleen door de bewering, dat geen enkele sociale toekomstleer iets meer kan zijn dan *onderstelling.*

Wie heeft niet gehoord van het '*utopisch socialisme*', vertegenwoordigd door mannen als Henri de Saint Simon (1760-1825), Charles Fourier (1772-1837) en Robert Owen (1771-1858)? Zij hebben de leer aangedurfd, dat 'het leven der menschheid parallel loopt met dat van het individu en stadia doorloopt van kindsheid, jeugd, rijpe(n) leeftijd en ouderdom'. Tegenwoordig zijn we, volgens deze leer, 'in het eerste stadium en in de

vijfde van de acht perioden, waarin dit wordt verdeeld - primitief Eden, wildheid, patriarchie, barbaarschheid, beschaving, garanteïsme, sociantisme en harmonisme'[1]. En zelfs 'is het mogelijk', naar het heet, 'al die tusschen-stadia over te slaan en dadelijk over te gaan tot het harmonisme'[2].

En wie nu nog ooit weer zou willen spotten met het bijbelsche christendom, om het te verwijten, dat het allerlei *fantasieën* heeft uitgegeven over de Openbaring van Johannes en over de toekomstige wereldgebeurtenissen - fantasieën, die alle weer onderling ten zeerste van elkaar verschillend waren, die vergete vooral niet, dat zij, die zich van den Bijbel in naam van het socialisme hebben losgemaakt, eveneens allerlei visie's van een toekomstig Eden, hier op aarde straks te stichten, hebben uitgegeven. *Maar:* 'niet twee van deze visie's van het toekomst-Eden kwamen in bijzonderheden met elkaar overeen'[3]. En als dan de lust tot spotternij nòg niet mocht vergaan zijn, dan bedenke ieder, hoe de Bijbel *zelf* in de 'verzegeling' der zeven donderslagen zijn lezers juist heeft *gewaarschuwd* tegen allerlei vooze toekomstbeelden.

1) Vgl. O.D. Skelton, Ph.D., Het Socialisme, een critische ontleding (met Voorwoord van Dr. D.v. Embden). Uit het Amerikaansch door P.J.W., Amsterdam, Scheltema & Holkema, z.j., bl. 79, 80.
2) Skelton, a.w. 81.
3) Skelton, a.w. 88.

Ieder, die ze uitgaf in naam van het laatste Bijbelboek, heeft in werkelijkheid dat boek zelf weersproken. En allerminst hebben dan ook de 'wetenschappelijke socialisten' het eerste recht, sociale utopieën, gelijk we zooeven ter sprake brachten, te belachen, of te pochen, dat zij bòven dit utopisch socialisme uitgegroeid zijn[1]. Want op Patmos heeft de man, die aan Jezus' borst gelegen heeft, het fundament reeds weggegraven onder al dergelijke luchtkasteelen. Niet een gezonde *kanselstijl*, maar wel een 'gematigde *kermisstijl*'[2] leende zich voor de luchtige profetie, dat 'een nieuwe hemel en nieuwe aarde voor de verbaasde en verwonderde wereld zou worden geopend'. Geopend, wel te verstaan, door den mensch, 'door eigen kracht en handelend optreden'[3].

En om deze reden sluit het verhaal van de 'verzegeling der zeven donderslagen' tenslotte *evengoed* een protest in zich tegen de z.g. '*wetenschappelijke socialisten*', van wie de voornaamste vertegenwoordigers algemeen bekend zijn: P.J. Proudhon (1809-1865), Louis Blanc (1811-1882) en Karl Marx (1818-1883). Want, wel heeft het socialisme, toen deze mannen optraden, gejuicht,

1) S. Polak, Beknopte Geschiedenis der Staathuishoudkunde in theorie en praktijk, Wereld-Bibl., 1e deel, 1919, blz. 235.
2) Skelton, a.w. 88.
3) Mr. P.A. Diepenhorst, Voorlezingen over de Gesch. der Economie. Utrecht, 1910, blz. 226.

dat het nu was voortgeschreden ‘van utopie tot wetenschap’[1], maar dat was ‘een valsche juichkreet’. ‘Onjuist is de herhaaldelijk aangetroffen bewering, alsof Marx niet uit de luchtspiegeling der verbeelding, maar uit den vasten grond der *feiten* het socialisme heeft opgebouwd. Onwaar is, dat we bij Marx aantreffen een bouwen op de onwrikbare rots der *feiten*’[2]. Want ook Marx, en met hem de andere herauten van het hedendaagsche socialisme, ook Marx bouwt zijn leer op studeerkamer-wijsheid en grondt zijn toekomstvoorspellingen op wijsgeerige ideeën. De ‘eschatologische zijde der Marxistische theorie’, zoo heeft iemand[3] gezegd, ‘is naar alle waarschijnlijkheid niet zoozeer een *theologische* echo, als wel een voorbeeld van Hegeliaanschen invloed’[4]. Dat wil dus zeggen: niet de theologen hebben Marx doen gelooven, niet de Bijbel heeft Marx in den waan gebracht, dat zijn mooie droom eens werkelijkheid kon worden, toen hij onderstelde, ‘dat de botsing der klassen niet tot een chaos, instorting, een lager peil zou leiden - gelijk in de geschiedenis der wereld tevoren reeds plaats vond - maar tot de zegepraal van de

1) Engels, Sozialismus, von der Utopie zur Wissenschaft. Vgl. Skelton, blz. 111, 132.
2) Mr. P.A. Diepenhorst, a.w., blz. 225.
3) Skelton, a.w. 129.
4) Skelton, 129, 130. Vgl. Hegels leer van den vooruitgang in de geschiedenis langs de methoden der dialectiek, door de 3 phasen van these, antithese en synthese.

onderdrukte klasse.... en daarna tot een voortdurend gelukkig leven in een klassenloos Eden'[1]. Nog eens: zooiets hebben niet de theologen, allerminst de orthodoxe, bijbel-getrouwe theologen, Marx kunnen leeren. Het is een *filosofisch* bedenksel. Maar aan den Bijbel is het ten eenenmale vreemd.

Want de theologie, die aan den *bijbel* vasthoudt, laat de grenspalen staan, die om den hof der kennis God geplaatst heeft. Zij heeft ontzag voor het mysterie, ook voor de souvereiniteit van het '*verzegelde*' in de geschiedenis.

En wanneer een hedendaagsch geleerde als Sombart heel dikke boeken schrijft om duizenderlei factoren na te gaan, die in het *verleden* hebben samengewerkt, om de sociaal-economische toestanden van het *heden* te scheppen, doch daarbij ook meent, in staat te zijn, in enkele korte trekjes een *profetie* te geven over de ontwikkeling der dingen in de *toekomst*, och, dan zijn het heusch niet alleen de orthodoxe snuffelaars in de Openbaring van Johannes, die daarover de schouders ophalen. Dan protesteert óók Scheler, een ultra-modern man, die anders van Patmos geen wijsheid leeren wil, maar die toch over zulk lichtvaardig profeteeren glimlacht. Als Sombart in de toekomst schouwt, en daarbij o.m. den dood van het kapitalisme voorzegt op grond van enkele stroomingen en factoren, die hij nu reeds werk-

1) Skelton, 130.

zaam ziet in de menschenwereld, dan noemt Scheler zulk een voorspelling even lichtvaardig als die van den man, die den dood van een reus zou aankondigen, alleen reeds op grond van het feit, dat een mug den reus op den neus is gaan zitten![1].

Zoo komt ook van andere zijde dan de onze tot de wereld een waarschuwing, dat niemand zegelen, die God gelegd heeft, openbreken kan. Het gordijn, dat God voor de toekomst hangt, kan niemand scheuren! En niemand màg het probeeren zelfs.

En dat is en blijft het groote goddelijke gebod, dat uit de duisternis van ‘het verzegelde’ naar ons toekomt.

Er is ‘systeem in de voorzeggingen’.

Maar dat systeem is ongrijpbaar.

1) Max Scheler, Vom Umsturz der Werte, 2e Aufl., Leipzig, Der Neue Geist-Verlag II, 1919, S. 252.

VIII
Geen katholieke moraal

> En ik zag, toen het Lam één van de zegelen geopend had, en ik hoorde één uit de vier dieren zeggen, als eene stem van een donderslag: kom en zie.
> En ik zag, en zie, een wit paard, en die daarop zat, had een boog en hem is een kroon gegeven en hij ging uit, overwinnende en opdat hij overwon.
>
> En toen het het tweede zegel geopend had, hoorde ik het tweede dier zeggen: kom en zie.
> En een ander paard ging uit, dat rood was; en dien, die daarop zat, werd macht gegeven, den vrede te nemen van de aarde, en dat zij elkander zouden dooden; en hem was een groot zwaard gegeven.
>
> .....En hun werd macht gegeven om te dooden tot het vierde deel der aarde toe.
> Openb. 6 [1-4], [8].

Machtig blijft altijd weer in de Openbaring van Johannes de aanhef van het tweede deel van het boek, waarin de schrijver-ziener overgaat tot de schildering van de ‘dingen, die haast moeten geschieden’. (4[1]).

Hij spreekt van een boek, dat met zeven zegelen

verzegeld was. (5^{1}). Dat boek was beschreven door God zelf. Er in stond, op welke wijzé zich Gods eeuwig raadsbesluit zou verwerkelijken; Gods besluit met betrekking tot de menschheid, voorzoover het tot dien tijd toe nog niet in vervulling getreden was en ook nog niet door de prediking van Jezus en de Apostelen was meegedeeld, geopenbaard, aan de gemeente; Gods besluit, nog eens, welks inhoud aan menschen en engelen nog altijd verborgen gebleven was.[1)] Het Lam, dat is te zeggen, Christus, was de eenige gebleken in het heel-al, die waard was, het boek van die raadsbesluiten open te breken. (5^{2-7}). Bedoelde de ‘verzegeling’ van het boek uitdrukking te geven aan de gedachte, dat het besluit van God een diepe verborgenheid is, - met de openbreking van de zegelen door het Lam geeft de Bijbel getuigenis aan den Christus Gods, dat Hij door zijn wereldverlossend werk de wettige wereldheerscher is, en dat aan Hem en aan Zijn wil gebonden is alle wereldgebeuren, gelijk het zich naar het besluit voltrekt. Het Lam is de Leeuw. (5^{5-6}).

....En toen
't aldus het Boek genomen had, verzonken
voor 't Lam de vier-en-twintig Ouden en
het viertal dieren, en een ieder hield
er harpen op en gouden offerschalen,

1) Th. Zahn, Die Offenbarung des Johannes. Erste Hälfte Kap. I-V. Leipzig, A. Deichert, Erlangen, 1924, S. 338, 136, 150.

vol geuren, die der Heilgen beden zijn.
Zij zongen eenen nieuwen zang, en juichten:
‘O, Gij zijt waardig 't Boek te ontsluiten en
zijn zeeglen op te breken, want Gij waart
tot offer; Gij herkocht met eigen bloed
voor Gode, uit alle tale, stam en volk:
Gij zalfdet die tot Vorsten en tot Priestren
ter eere Gods; op aarde zullen zij,
Priester en Vorst, ter eere Gods regeeren!’
Ik zag, en hoorde veler englen zang
rondom de dieren, de Ouden en den troon,
en myriaden myriaden was
hun aantal, duizend duizenden... Zij zongen
met forsche stem:
‘Het Lam, dat offer was,
is waardig, macht en weelde, wijsheid, kracht
en eere en roem en lof te ontvangen!’ En
wat schepsel was in hemel en op aard,
en onder aard, op zee en onder zee,
hoorde ik juichen:
‘Lof en roem en eere
en kracht aan Die ten troon gezeten is,
aan 't Offerlam, der Eeuwen Eeuwigheid!’
Het viertal dieren zeide er:
‘Amen!’
De Ouden
verzonken knielend neer en baden aan...[1)]

***

1) Louis Couperus, Fragmenten uit Johannes 'Apocalyps.

Geheel overeenkomstig deze *inleiding* op de zeven zegelen is nu, wat het *eerste* zegel, dat geopend wordt, den ziener in aanschouwingsvorm wil te kennen geven ($6^{1, 2}$). Vier ruiters ziet hij te voorschijn komen: en op vier paarden stuiven ze over de wereld. (6^{1-8}). Rood, zwart, vaal, dat zijn de kleuren van de laatste drie. En die kleuren zijn sprekend: *rood* is de kleur van het bloed (oorlog; tweede zegel); *zwart* is de kleur van den honger (derde zegel) en *vaal* is de kleur van den dood (vierde zegel). Maar vóór dezen vreeselijken stoet van duistere doodsmachten uit, gaat een àndere ruiter, die een *wit* paard berijdt. Laat men nu verschillen mogen over de vraag, of die eerste ruiter de Christus zelf is, of niet[1)]; - zóóveel is in elk geval wel zeker, dat die eerste ruiter van de andere drie onderscheiden is. Zoo onheilspellend als de verschijning van de drie achteraankomenden is, zoo heerlijk is die van den eersten ruiter. Met sympathie wordt hij begroet en ten tooneele gevoerd; en de overwinning wordt hem toegezegd[2)]. Om die reden moeten we bij den eersten ruiter op het witte paard niet aan een aardsche macht

1) Dat Christus bedoeld wordt, zeggen velen. Anderen (o.m. Wellhausen, Anal. 10; Bousset, Komm. 265; Völter, 17; natuurlijk Boll, 89; Gunkel, Religionsgesch. Verst. d.N.T. 53; Baljon, 83; ook Weisz-Heitmüller, 265; De Moor, II, 52; vgl. ook Greydanus, 233) betwisten dit, o.m. wijl die het zegel opent (Chr.) niet tevens de inhoud ervan zijn kan.
2) Wellhausen, Analyse, 10.

van op buit beluste, verdervende, menschen denken, (Parthen, of Romeinen), die dan de wereldmacht zouden willen veroveren[1], maar aan een hemelschen machtdrager.

De macht komt dus *van boven.* Het wereldgebeuren gaat van den hemel uit en wordt door den hemel beheerscht. Laat oorlog, honger, zwaard en dood de aarde beroeren, wàt ook die ontbindende machten kunnen doen, het is ten slotte alles onderworpen aan de heerschende macht van den hemel. In den somberen stoet heeft hij, die vooropgaat, de leiding. De ruiters, die volgen, kunnen slechts daarheen gaan, waar de eerste, die vooropgaat, hen heenleidt.[2].

***

Maar daarom is dan ook de inhoud van de volgende zegelen van het grootste gewicht.

In den wir-war der tijden voltrekt zich ook nu weer de orde van de eeuwigheid.

En dat geldt al aanstonds van het *tweede* zegel.

Wat dat tweede zegel zeggen wil, zou ik in het kort aldus willen weergeven: het *ontneemt ons de illusie van de komende 'katholieke moraal'.*

***

Wat is dat: de katholieke moraal?

1) Ook wel Perzen, Völter, 17. Vgl. Bousset, 266.
2) Aan de macht van het triumfeerende Evangelie denken velen. 'De witte ruiter is *heer.* De vale' (ook de roode en zwarte) 'ruiter is *dienstknecht'.* (J.J. Knap, In de schuilplaats, 230).

Katholiek wil zeggen: algemeen.

En onder een katholieke moraal verstaat men een zedeleer, een levensopvatting, een als wet erkende levenszede, die onder alle menschen tot gemeen goed geworden is.

Daar is geloofd en daar wordt *nog* geloofd aan de komende katholieke, algemeene wereldreligie. De wereldreligie van den socialen zin. De groote eenheid der gemeenschapszinnigen. Eenmaal dan toch zou het in de wereld zoo ver komen, dat de twist en de wrok verdwenen was en de oud-testamentische psalm van ‘de gerechtigheid, die den vrede kust’ (ps. 85) in vervulling zou gaan. De Messias, die dezen heil-staat zou scheppen, dat was de Menschheid zelf. En haar eigen sterkte zou in heerlijk zelfbedwang den idealen toestand van algemeenen wereldvrede scheppen, waarbij in hoogste eendrachtigheid de hoogste macht van den Mensch zich ontplooien kon.

Dit geloof aan de katholieke, oecumenische sociale religie en moraal is nu eens wetenschappelijk beredeneerd, dan weer hoog-dichterlijk bezongen.

't Eerste is wel 't treffendst gedaan door Karl Marx. ‘Volgens Marx' opvatting der geschiedenis is het geen quaestie van mogelijkheid of van toeval, dat eens de socialistisch-collectivistische gemeenschap zal komen. Neen, het is een volstrekte, men mag gerust zeggen, wiskundige zekerheid, dat onze

maatschappij zich eens zal veranderen in een socialistische'.[1] Want Marx geloofde in het historisch materialisme. Hij predikte, dat heel het wereldleven, dat heel de bovenbouw der menschelijke samenleving eigenlijk beheerscht wordt door de maatschappelijke toestanden, door den economischen onderbouw. 'De productiewijze van het materieele leven bepaalt het geheele sociale, politieke en geestelijke levensproces. Het is niet het bewustzijn der menschen, dat hun zijn, maar juist omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt'.[2] En wanneer nu straks het economisch leven ingericht wordt naar socialistische theorie en de doorwerking der Marxistische beginselen een feit geworden is, dan komt vanzelf de nieuwe wereld met de nieuwe, algemeene liefdemoraal.

Het katholieke sociale geloof!

En met hardnekkigheid is dit droombeeld ook door anderen dan Marx uitgegeven als onfeilbare profetie der toekomende werkelijkheid.

Zeker, men heeft bezwaren ingebracht. Men heeft gezegd: 'In den grond der zaak bevindt zich in het binnenste van ieder revolutionair als een

1) Siegfr. Polak, Beknopte geschiedenis der Staathuishoudkunde in theorie en praktijk. (Wereldbibl.) I, 1919, bl. 256.

2) Mr. P.A. Diepenhorst, Voorlezingen over de Geschiedenis der economie, Utrecht, 1910, bl. 235/6. Vgl. Dr. H. Bavinck, Christelijke Wereldbeschouwing, 2e dr., Kampen, 1913, bl. 79, 80.

brandende fakkel de baatzucht'[1]. Dwaas, wie meent, dat het dierlijke, het zelfzuchtige, in den mensch ooit zou kunnen vernietigd worden!

Goed, zoo hebben anderen gezegd, goed; we laten het dier in den mensch bestaan. Maar wij zullen het zoo ruim plaats geven, dat het niet meer verscheuren wil; we zullen het beest in den mensch temmen door het volkomen zich te laten uitleven. En een man als Fourier staat op. Hij wil een ideaal-samenleving. Er is in zijn stelsel het ontwerp van een eenheid van organisatie. Dat is een gemeenschap van 1500 tot 1600 menschen, de z.g. phalange. Industrie, maar vooral landbouw, of tuinbouw, zijn voor zoo'n phalange de aangewezen taak. Een groot centraal gebouw, de phalanstère, bevat werkplaatsen en woonvertrekken. Gemeenschappelijke maaltijden enzoovoort brengen bezuiniging op groote schaal. En voorts, zegt Fourier, láát den mensch zijn hartstochten. Veroordeel niet; kruis het vleesch niet; maar geef ook aan de hartstochten en driften een plaats, door ze op te nemen in het stelsel van werkkrachten en levensontladingen. Nijd en samenzweringsdrift, zelfzucht en baatzucht, het zijn alle machten, die ophouden zullen verderf te brengen, zoodra men ervan een handig gebruik weet te maken. Laat iedere phalange bestaan uit menschen,

1) J.C.J. Ommerborn, Partijgenoot Mensch, Uit het Duitsch, door E. M, v.d. Maas. Rotterdam. Libertas, z.j. bl. 34.

die aansluiting zoeken bij elkaar door overeenstemming van hartstocht voor een bepaald doel; en laat ze dan gerust met elkaar wedijveren en intrigeeren om de makkers te overtreffen. Het zal geen kwaad meer brouwen. En zoo moet ook de zelfzucht met het algemeen belang in verbinding worden gebracht door een verstandig stelsel van distributie.[1)]

Aldus de leer der volstrekte *harmonie;* de leer der 'Harmonianen'.

En wie zich van de praktische oplossingen, die men zich heeft gedacht, een voorstelling vormen wil, proeve den geest van dit stelsel uit deze twee ontwerpen van een 'dagorde'.

Eerst de 'dagorde van Lucas in de maand Juni'. Ze luidt aldus: 3½ uur opstaan; 4 u. dienst bij stalgroep; 5 u. dienst bij tuiniersgroep; 7 u. ontbijt; 7½ u. dienst bij maaiersgroep; 9½ u. bij groentenkweekersgroep in broeikassen; 11 u. bij stalgroepen; 1 u. middagmaal; 2 u. dienst bij boschbouwgroepen; 4 u. bij industriegroep; 6 u. bij bewateringsgroep; 8 u. bij de beurs; 8½ u. avondmaaltijd; 9 u. bij inrichtingen van ontspanning; 10 u. naar bed!

En vervolgens de 'dagorde van Mondor': 3½ u. opstaan; 4 u. publieke ochtendreceptie, nieuws van den vorigen avond; 4½ u. eerste maaltijd, industrieparade; 5½ u. dienst bij jachtgroep; 7 u,

1) Skelton, a.w. bl. 88-91.

bij visschersgroep; 8 u. ontbijt; krant; 9 u. dienst bij landbouwgroep in de broeikas; 10 u. bijwoning van de mis (!); 10½ u. bij pluimveegroep; 11½ u. in de bibliotheek; 1 u. middagmaal; 2½ u. bij de groep der koude broeikassen; 4 u. bij de oostersche planten; 5 u. bij de visch-plassen; 6 u. maaltijd in de velden; 6½ u. bij de groep merinos; 8 u. aan de beurs; 9 u. avondmaaltijd (de vijfde); 9½ u. schoone kunsten, bal, schouwburg, recepties; 10½ u. bedtijd.[1)]

Werkelijk in vollen ernst heeft Fourier aan de mogelijkheid van de uitwerking dezer gedachtenspinsels geloofd. Hij wachtte iederen dag tusschen 12 en 1 uur op den millionair, die hem het geld voor de oprichting van zijn phalanstères zou brengen[2)].

De millionair heeft zich laten wachten.

Maar de verwachtingen zijn niet uitgebloeid.

Integendeel - en nu komen we aan het tweede, dat we straks hebben aangeroerd - wat de denkers eerst uitgedacht hebben, hebben straks de dichters, mannen en vrouwen, verheerlijkt. Bij deze sociale profeten huwt zich de wetenschappelijke stelling aan de profetisch-dichterlijke en mystieke uitbeelding. In de ‘Echo van het Jaar der Armen’ roept C.S. Adama van Scheltema zijn sociaaldemocratischen broeders toe:

1) Skelton, a.w. 90.
2) Diepenhorst, a.w. 225.

Ach, dat met de uren ook ons kloppend hart voleindig'!
De strijd van mensch met mensch - is hij dan niet oneindig?
- eindig!
Welaan broeders, ten strijd! - Wij steune' en sterke' elkandren -
Ach, wie zien eens de tijde' in lichter tijd verandren? andren!
Welaan broeders, vooruit! ons wachten sterke wallen -
Helaas, wie zullen vóór de zege zijn gevallen? allen!
Broeders, het jaar is dood - de tijd wischt onze namen -
Maar jaar en dag en tijd bouwen wij toch tezamen.
- *amen!*

En in een ander lied zegt dezelfde dichter:

Te wapen! - hoor: ‘te wapen!’
Waar hijgend heel een menschheid streed,
Waar heel de wereld druipt van leed,
Rijst uit de aarde een nieuwe kreet:
‘Te wapen! - óns het wapen!’
En 't roept - het groeit, het nieuwe woord -
O makkers, roept het verder voort,
Dat ieder menschenkind het hoort;
‘Ontwapen hen! ontwapen!’.

En muzikanten, zegt Herman Gorter,

> En muzikanten, hoort ge niet de hoop
> en de liefde en de broederschap, dof
> nog, maar toch. Hoort ge de Vrijheid met
> haar kinderstem, zooals ze nog nooit klonk?
>
> En dan te vinden waar de grootste wensch leit,
> Die alle sterkste menschen immer hadden,
> Waarom ze God altijd zoo vurig baden:
> Om zich te geven voor de heele menschheid.
> O zoetste schat die in 't rijke leven leit.
> O in zaligheid diepste zaligheid!

En zou Henriëtte Roland Holst hier kunnen achterblijven? Hoor, hoe ze zingt

> - - - van een bevrijde aarde
> waarop geen dienstbaarheid zou zijn, geen dwang
> en geen ellende, maar het zacht gezang
> der broederlijkheid ruischen; niemand gaarde
> zich goud en niemand neep gebrek; er groeide
> geen hoogmoed meer noch afgunst; liefde bloeide,
> liefde omrankte alle levens-dingen
> met geur.

Deze woorden uit het ‘Feest der gedachtenis’ zijn zuivere vertolking van haar kinderlijke verwachtingen eener komende wereld, waarin het alles schoon zal zijn, schoon en goed en vredig. ‘De arbeiders kiezen met een heerlijk ruim inzicht den beste onder hen tot leider; en de vrouwen

wijken vrijwillig voor elkander, om den geliefden man de beste harer te geven'.[1] De mensch, die komt, o,

> zijn trots, zijn blijde blijheid is, 't geheel
> te dragen in zich en te voeden met
> de sappen zijner Liefde. Liefde is wet:
> liefde tusschen mensch en menschheid geeft
> den enkling 't hooge doel waarvoor hij leeft,
> Geeft wijding aan den arbeid.

De katholieke moraal der socialistische toekomst!

Neen, *wij* zijn het niet alleen, die hier spreken van een *geloofs*overtuiging. Is het niet Carel Scharten zelf geweest, die een vergelijking getrokken heeft tusschen roomsch-katholieke mystiek en roomsch-katholiek geloof in de verlossende kracht der alleen zaligmakende kerk èn dit dogma van het socialisme, dit dogma van 'deze nieuwe katholieke, d.i. algemeene vroomheid'?[2] Hier is het *geloof in* Socialisme, dat voor de dichteres de 'Heilige Geest' is, die de wereld zuivert en de harten tot liefdeleven reinigt. Het is alles idealiseeren over de eenheid der menschheid en de menschheid der eenheid - in de toekomst. En gelijk Rome in het bloed der martelaren het zaad der kerk ziet en in het lijden der heiligen den onder-bouw van den Godstempel begroet, zoo laat deze dichterlijke

1) C. Scharten, De Roeping der Kunst, Ned. Bibl., 1917, bl. 382.
2) A.w. bl. 381.

socialiste in het ‘Feest der Gedachtenis’ de vrouwen op een heuvel samenkomen ter viering van haar *heiligendag.* De heiligen zijn dan de voorloopsters der beweging, de groote martelaressen voor het socialisme, Mary Wollstonecraft[1)] (1759-'97), die als kind reeds weende en bad

> voor de rebellen, dat zij zouden winnen
> en voelde vol vurig leven van binnen;

en Louise Michel,

- - - ‘gezegende onder vrouwen,’

en Katharine Breschofsky. Deze hebben geleden voor de heilige idealen van het socialisme en communisme, toen dit de wereld nog veroveren moest. Maar haar strijd was niet vergeefsch. Zij hebben zich ten offer gebracht en op den grondslag van haar lijdensleven bouwde zich de nieuwe Tempel der Socialistische Religie, het heiligdom der internationale, katholieke nieuwe moraal.

En zoo mogelijk nog merkwaardiger dan deze vooruitzichten in ‘Het Feest der Gedachtenis’, is, wat dezelfde Mevrouw Roland Holst heeft gedroomd in haar gedicht van ‘Wanja’.

Wanja, dat is een jonge arbeider, die de fabriek háát en daarom de vrijheid zoekt onder den open hemel. Wanja staakt. Maar zoo goed als staken

1) Schrijfster van ‘Vindication of the rights of women’ (1792), gehuwd met den vrijdenker W. Godwin, moeder van de vrouw van Shelley.

is in de oude wereld, zoo slecht is het in de nieuwe. Want die nieuwe wereld geeft het schouwspel *niet* van arbeids*dwang*, doch van vrijwilligen opbouw der nieuwe maatschappij, waarin ieder meedoet. Arbeid is daar spel. En deze poëtische arbeidsheerlijkheid wordt door ‘makker Iljitch’ (dat is: Lenin) Wanja voorgepreekt. Deze wijst Wanja op de vrijwillige arbeiders en zegt:

> Men zegt mij, dat ge haat
> den arbeid omdat hij is slavernij,
> en in niets-doen alleen proeft 't zoet der vrijheid.
> Zie op, maat, tot de wereld waar g'in leeft!
> De arbeid is naar vrijheid toegezwaaid,
> heeft met haar pure licht zich volgezogen,
> dat breekt nu uit zijn lijf, één bloeseming,
> maar jij bleef staan, van oude wane' omtogen,
> je merkte niet dat het getij verging.
> Kom, 'k zal je brengen waar de eerste golven
> al bruisen van den vloed, die 't dorre strand
> zelfzucht verslindt in triumfeerend stijgen:
> zij zullen wekke' in jou den diepsten eigen,
> den wil die is aan hunnen wil verwant.

Waarna Wanja als in zachten droom vervolgt:

> Ik voel een wankeling door heel mijn wezen
> alsof iets allerdiepst in mij loslaat.
> De arbeid, is hij dan niet wat ik dacht?
> Een geur stijgt uit hem op, dien ik niet kende,
> en een glans omhangt hem, dien ik nooit zag.

Ik dacht, dat hij de vijand was der vrijheid,
en die der schoonheid, en der zachte rust...

En tenslotte doet Wanja óók mee. De *arbeid* is verheerlijkt en vergoddelijkt:

Arbeid, Arbeid; kracht universeele,
in u gelooven wij, gij adem, die Leven bestendigt,
in u, gij polsslag van 't Heelal.
Al zijn deelen arbeiden, en rusten niet;
eeuwig is der planeten rondedans om hunne zonnen,
en eeuwig om hun zelf hun wenteling:
zij zwaaien rond in dubbele beweging
door d' ongetelde eeuwe' en rusten niet.
Uit grondlooze oneindigheden duiken
staartsterren vlammende op, gaan weer onder
in grondelooze verten, rusten niet.
Rusteloos stralen gouden zonnen
over goede' en boozen uit hun kracht,
eeuwigheden van tijd wekken tot leven
myriaden wezens in 't Heelal.

***

Hoe denkt nu evenwel de Bijbel over die verwachting van een algemeene moraal, van een groote menschheids-gemeenschap in liefde en vrede?

De Bijbel - het is verschrikkelijk, maar het is eerlijk - de Bijbel gelooft er niets van.

O ja, in zekeren zin voorzegt ook het laatste Bijbelboek een vorm van ‘eendrachtigheid’ en

van ‘samenwerking’, die onder de menschen der laatste eeuw zijn zal, althans onder die menschen, welke tegenover de aanbidding van God den eeredienst van den Mensch zullen uitroepen. Als de eindstrijd komt tusschen wereld en kerk, tusschen Antichrist en Christus, tusschen Beest en Geest, dan zal weliswaar ten laatste heel de tegenover Christus staande macht zich vereenigen in gruwzame vriendschap tot de ééne doelstelling van: den dood aan de kerk (6^{11}, 7^{14}, $11^{2,7,9,18}$, $12^{13\text{-}17}$, $13^{3,7,8,16\text{-}17}$, $16^{6,14}$, 17^{17}, $20^{8,9}$). Doch vóór het zoover komt, zal daar in haar eigen kring, in de ongeloovige, God-vijandige menschengroepen ook *ònderling* strijd gevoerd worden. Wel worden in 't eind Herodes en Pilatus vrienden, maar zij sluiten de vriendschap niet vóór den tijd (Lucas 23^{12}). Jezus moet, eer het zóóver komt, al heel dicht bij Golgotha gekomen zijn en Zijne getuigen (hfdst. 11) moeten al dicht aan hun marteldood toe zijn. Tot zoolang blijft de ontbindende macht der zonde doorwerken, ook in de kringen der God vijandige geesten zelf (9^{21}, 17^{16}). Zonde kan immers niet duurzaam verbinden?[1)]

Want niet slechts het zwarte paard met den zwarten honger ($6^{5,6}$) en niet alleen de vijandige natuurmachten (6^{8}) werken de wereldellende in de hand, maar ook het roode paard van haat en nijd, van bloed en krijg doet het zijne daaraan toe (6^{4}).

1) Vgl. bl. 34, v.v.

Dat is de prediking van ‘het tweede zegel’. En als achtereenvolgens de vier ruiters ten tooneele gevoerd zijn, dan geeft de schrijver ten slotte een terugblik, die van de drie verdervers in dezen rijdenden stoet[1] in één saamvattend oordeel zegt: ‘En hun’ (d.w.z. den rooden, zwarten, valen ruiter) ‘en hun werd macht gegeven om te dooden tot het vierde deel[2] der aarde toe, met het zwaard (tweede zegel) en met honger (derde zegel) en met ‘den dood en door de wilde dieren’ (vierde zegel: de verdervende machten, buiten onderlingen krijg om).

Voor wie zich buigt voor de Heilige Schrift is dus de waan van wereldvrede gebroken. Tweedracht blijft, want *zònde* blijft; en zonde is niet anders dan ont-binding. Het leven van haat en de twist der volkeren - alleen een eeuwig edict van God kan ze verbreken. Het historisch materialisme (met zijn profetie van de eenheidsmaatschappij) en de Bijbel verdragen elkaar niet.

***

En nu keeren de gedachten terug tot die dichteres van daar straks, die haar geloof in den

1) Zoo vele kommentaren. Anderen lezen in vs. 8: ‘en *hem* werd macht gegeven’, enz. Ingeval deze lezing de echte is, slaat dit alles dus op den vierden (valen) ruiter. Maar deze opvatting wordt gedrukt door het bezwaar, dat ‘het zwaard’ dan in het vierde zegel zou voorkomen, terwijl het tweede zegel daar opzettelijk aan gewijd is.

2) Over de beteekenis van ‘het vierde deel’ spreken we in een volgend hoofdstuk.

komenden toekomst-staat van eendrachtigen arbeid bezongen heeft in verzen van sterken moed[1)], Mevrouw Roland Holst.

Hoe vierkant klinkt tegenover de droombeelden dezer profetes van het nieuwe al-verzoenende geloof, als een dònderslag, de Schrift, met haar voorzegging van verdeeldheid van allen tegen elk. Bij *háár* het visioen van den socialistischen 'heiligendag', waarbij de menschen zijn

> een groote klare menschenbloem, een roze:
> vrouwengroepen waren de rozenbladen;
> zij hadden zich geschikt naar leeftijdsgraden
> langs dat zacht-glooiende amphitheater

van de bloemige weide. Bij *Johannes* het visioen van de stuivende paarden, het zwarte, het vale, het roode en van menschen die elkaar oorlog aandoen! '*En dat zij elkander zouden dooden!'*

Wij danken de Openbaring ook voor dit profetisch woord. Want als daar menschen zijn, die het christendom verwijten, dat het nog niet door de Liefde het egoisme heeft overwonnen, dat het dus *óók* een droom geweest is, ijdeler dan die van

1) Intusschen zijn ook deze vrouw de feiten te machtig geworden. De dichteres, die in 1923 (het jaar van het jubileum der koningin van Nederland) meegeholpen heeft om de ultra-radicale kolommen van het communistische 'anti-Oranje-lol-blad' 'De Spelbreker' te vullen, heeft in 1924 het communisme den rug toegekeerd.

deze sociale profetes, dan wijzen we op de sprake van het tweede zegel. '*En dat zij elkander zouden dooden!*' Heeft de Bijbel ons ooit bedrogen?

Neen, hij zegt ons de waarheid. Terwijl hij eenerzijds ons den plicht voorhoudt, om den vrede, ook onder de volkeren, zooveel ons mogelijk is, te zoeken, daar zegt hij anderzijds, dat de onwil van de menschen, om onder de absolute wet van God en Evangelie zich te buigen, verhinderen zal, dat ooit door menschenhanden de tempel van eendracht voor de wereld zou worden gesticht. Tempelbouw is niet voor handen, die met bloed bevlekt zijn. Slechts wie zijn eigen bloed gaf, Christus, zal Priester zijn in den Tempel van eeuwigen Vrede.

Ook in deze dingen ligt de onverzoenlijke tegenstelling tusschen evolutie- en openbarings-geloof.

De evolutie-leer meent het beest in den mensch te kunnen temmen. Of liever, ze ziet het beest zichzelf bedwingen.

Maar het tweede zegel breekt den schoonen tempel van deze sociale profeten. 'De wagen van het Socialisme', zoo heeft men gezegd[1)], 'moet vastgehaakt worden aan den hefboom van het godsdienstig geloof'.

Maar reeds nu blijkt de wereld dat niet te willen.

1) Campbell, De Nieuwe Theologie, vgl. Philip Mauro, 666, Het getal des menschen. Kampen, Kok, 1915, bl. 77 v.

Het socialisme, dat is immers zelf de ‘Heilige Geest’?

Het wil den godsdienst niet volgen, maar het wil de godsdienst zijn. Het neemt geen geboden aan, maar wil ze zelf decreteeren.

En daarom, niet alleen wij, maar ook anderen weigeren te gelooven aan den schoonen bouw van den vredestempel voor heel de menschheid. Carel Scharten, van wien we straks spraken, heeft, handelend over de dichteres der katholieke moraal, Roland Holst, uitgeroepen:

‘Het zou zoo mooi zijn, indien men er slechts in gelooven kon!’ Maar het is ‘de miskenning van dien tot heden *onuitwischbaren vloek* in het hart der menschheid, de miskenning van het *onuitroeibaar egoïsme* der menschelijke natuur’.[1)]

Dat klinkt bijbelsch.

Het *is* ook bijbelsch.

‘Dat *zij* elkander zouden dooden’.

Het egoïsme geen uitzondering. Geen verborgen hypocrisie.

Want in het laatst der dagen kent men geen hypocrieten. Noch in de kerk. Noch daarbuiten.

Daarom: nog eens: geen evolutie, maar openbaring! De evolutie-leer gelooft, dat de mensch zich ontwikkeld heeft van bruut-mensch tot gewetens-mensch. Eerst, zoo heet het dan, eerst was

1) Scharten, a.w. bl. 382.

er ‘de oer-vader, de tertiaire, tweehandige, de boschmensch met z'n dierlijke *zelfzucht*’. Later kwam ‘de quaternaire, de *groepsmensch*’, bij wien het *algemeen belang* meer geldt dan het belang van den enkeling; de mensch, die zich wil geven, zich wil offeren.

Maar nu de werkelijkheid?

Och, er is eens iemand geweest, die dien eersten, zelfzuchtigen bruutmensch, den mensch van louter zichzelf zoekende grofheid, ‘*Daâh*’ genoemd heeft en zich zijn verschijning heeft ingedacht.

Heeft hij Daâh zien sterven? Heeft hij hem zelfs maar zien *binden?* Heeft hij de zelfzucht zien verglijden uit de zielen? Heeft hij, *hij* zeg ik, de tafelen van de wet der *gemeenschaps*zinnigen zien geschreven in de harten, als de wet van het brute eigenbelang uit de zielen der groven zou zijn weggewischt?

Hoor het woord van dezen man, een orthodoxe niet, voorwaar. Daâh *is* hem niet dood en *gaat* hem niet dood. Hij *is* niet dood, want, zoo heet het: ‘Niet meer dan toenmaals (in de eeuwen der holen) doet Daâh afstand van zijn recht tot leven; slechts met geweld heeft men hem onderworpen; immer beidt hij zijn tijd - en iederen dag komt hij terug..... de Geschiedenis is vol van zijn daden.’ En Daâh, de bruut, *gaat* ook niet dood. ‘Tot het einde toe zal de geschiedenis van hem spreken. *Daâh is onuitroeibaar*, omdat hij oer-

schepsel is. *De eerste mensch zal niet ten onder gaan zoolang de laatste nog bestaat*'.[1)]

Zie, wij zijn gewoon, anders te denken over den eersten mensch dan deze schrijver. Wij gelooven niet aan de evolutie; hij wel. Maar daarom te meer treft het ons, en als een afgeperste belijdenis van de theorie aan de praktijk noteeren wij het, dat zelfs deze mensch niet gelooft, dat het allereerste willen der zonde, de zelfzuchtigheid, uit de harten wijken zal, zoolang de allerlaatste mensch nog adem haalt.

En deze gedachte beheerscht onze toekomstverwachting. Ze doet ons verstaan geheel de sprake van het tweede zegel. Al moet het pleit der Liefde tot den jongsten dag gevoerd worden, geen sociaal profeet zal de ruwaards kunnen verdrijven, die haar slaan in 't aangezicht. Als de Pilatussen 'Ecce homo' zeggen, dan komen ze altijd weer te laat.

1) Edmond Haraucourt, Daâh, de Oermensch, vert. door H. v.d. Bergh en M. Permys, Wereld-Bibl. 1917, bl. XII en XIII.

IX
De weegschaal

> En toen het het derde zegel geopend had hoorde ik het derde dier zeggen: kom en zie. En ik zag, en zie, een zwart paard en die daarop zat, had een weegschaal in zijne hand.
> En ik hoorde eene stem in het midden der vier dieren, die zeide: Een maatje tarwe voor eenen penning, en drie maatjes gerst voor eenen penning.....
> Openb. $6^{3, 6}$.

Nu wordt het derde zegel geopend.....

Na het roode paard met zijn martialen berijder komt het zwarte paard.

De Honger!

Na den oorlog de honger: dat is wereldwet!

En bij den honger de duurte!

De ziener aanschouwt, hoe een derde paard, nu zwart, wordt losgelaten over de aarde. *Zwart* is in den Bijbel altijd de onheilspellende kleur; zwart is de nacht en de donkerheid, Matt. 5 : 36, Openb. 6 : 12. En zoo is ook die derde ruiter op een zwart paard gezeten; want hij brengt den hongersnood mee. Dat bewijst de ‘stem’, die

Johannes verneemt, en die, in haar bedoeling gemakkelijk genoeg te verstaan, uitroept: ‘Een maatje tarwe voor een penning en drie maatjes gerst voor een penning’.

Wie van deze woorden den jammer verstaan wil, die er in uitgedrukt is, bedenke, dat één maatje tarwe aanduidt de normale hoeveelheid voedsel van één mensch voor één dag.[1)] En deze allernoodzakelijkste hoeveelheid voedsel kost dan één penning. Een denarie of penning was voor het begrip van de lezers der Openbaring het normale dagloon, dat een arbeider bij vlijtig werken verdienen kon. (Matt. 20 : 2). Zoodat in dit alles in sombere welsprekendheid de aankondiging is te lezen van bitteren nood. Wie toch met alle macht werkt, kan hoogstens voor zichzelf alleen het allernoodzakelijkste voedsel bemachtigen. Van kleeren, schoeisel, genotmiddelen, huishuur, meubilair is dan daarbij nog geen sprake. Alleen aan de allereerste behoeften is te voldoen: den honger kan men amper stillen. Maar dan nog maar alleen voor één persoon. Voor vrouw en kinderen te zorgen, gaat niet meer; het loon is daartoe niet toereikend. Zoo komt vanzelf het zoeken van ‘Ersatz’; men krijgt zijn ‘oorlogsbrood’, zijn ‘oorlogswaar’. Als tarwe te duur is, dan koopt men maar ‘gerst’. ‘Drie

1) Franz Stolle, Der röm. Legionar und sein Gepäck. Straszburg, 1914, S. 57 sqq.; gecit. in Boll, a.w. 85.

maatjes gerst voor een penning'. 'Gerst' nu was in die dagen het gewone voer voor de ezels. En ook dit beestenvoer is voor de menschen veel te duur. Want in normale tijden kosten 12 maatjes tarwe één denarie en 12 maatjes 'gerst' ½ denarie.[1] Nu betaalt men voor 3 maatjes 'gerst' een heelen penning. Er zijn schrijvers, die de waarde van een 'penning' of denarie schatten op een franc naar den gewonen koers.[2] Hoe dit zij, de troost is wel heel schraal: men kan dus, door zich met minderwaardig voedsel tevreden te stellen, althans zijn dagelijksch rantsoen verdrievoudigen, maar ook dan nog slechts om met de Armoede een ongelijken kamp te beginnen, een kamp die eindigt in wanhopig bezwijken.

Geen wonder dan ook, dat bij den honger en de duurte de distributie komt. De ruiter op het zwarte paard draagt een *weegschaal* in de hand. Dat embleem wijst duidelijk in de richting van *distributie:* ieder wordt zijn portie met zorgvuldigheid krap toegemeten.

Ontdaan van alle uiterlijke visionaire vormen wil dus dit alles zeggen, dat de 'honger', die stamgast der geschiedenis, die heele volkeren, vooral

1) Boll, 85; Weisz-Heitmüller, 264; Völter, 19; Bousset 268. Verwezen wordt naar Cicero Verr. III, 81.
2) Weisz-Heitmüller, 264.

in de middeleeuwen, heeft uitgeroeid[1], niet uit de historie der wereld is weg te werken.

Men heeft dat wel gehoopt. Sommigen hebben den honger welkom geheeten, voorzoover hij in het heden de menschen had gedwongen tot den arbeid. Wat in het verleden de zweep van den slavendrijver deed, dat deed, volgens hen, in later tijd de honger: hij dwong tot werken, en was zoo een weldadige pijn; een element in het proces der wereldevolutie. Maar wanneer eenmaal de arbeid, los van priesterheerschappij en andere belemmerende machten, zich geheel zou vrijgemaakt hebben, dan zou hij het distributie-proces opvoeren tot volmaakte evenredigheid; en het bewijs zou geleverd worden, 'dat de vaste loop der stoffelijke gebeurtenissen weldadiglijk gericht is naar de hoogste welvaart van het menschelijk geslacht.'[2]. Laat - zoo prediken de mannen der physiocratische school - laat de *natuur* onbelemmerd den vrijen loop, en het zal blijken, dat zij wetten heeft uitgevaardigd, die de aarde een andere gedaante zullen geven, door de regelmatigheid van de 'natuurlijke orde' schitterend te demonstreeren.[3].

En anderen zijn gekomen, die het begrip 'dis-

1) Werner Sombart, Der moderne Kapitalismus, 4e Aufl., ler Band, 1e Hälfte, München & Leipzig. 1921, S. 254, sqq.
2) Aldus de leer der physiokratische school. Vgl. Skelton, 73, en ook 77, 79.
3) Diepenhorst, 38-68.

tributie' uit de sfeer der ellendigheden hebben overgebracht in den kring der zegenende machten. Als maar eenmaal de productie gecentraliseerd en het geld afgeschaft zou zijn, dan konden de inkomens verdeeld worden, en de rantsoeneering van kleeding en voedsel den staat, den rechtvaardigen staat, behaaglijk worden overgelaten.[1)]

***

Het is goed, te weten, dat het visioen van 'de weegschaal' ook over deze utopieën uitspreekt, dat ze 'gewogen en te licht bevonden' zijn.

Want in het weegschaal-visioen van het derde zegel is de honger en ook de distributie.

Doch de honger komt *hier* voor, *niet* als een phase in het ontwikkelingsproces der wereld, doch als één der wereld-verdervende machten: hij is 'gericht'. Niet de evolutie der menschen werkt hij, doch hun revolutie (tegen God) breekt hij. En zoo weinig is hij weg te werken door den terugkeer tot de natuur, of door een nadere regeling van productie en consumptie, dat hij in het oordeel der laatste dagen gepredikt wordt als vaste schakel in den hechten keten der gerichten, die de wereld zullen voeren tot haar consummatie.

En wat de distributie betreft: Johannes hier teekent ze niet als weldaad, niet als de kroon op den wereldarbeid, doch als de totale verlamming

1) Over Babeuf en Cabet: Skelton, 95.

van dien wereldarbeid. Geen kunst, maar lot, straf, is ze bij hem.

Honger en distributie; duurte en schaarschte!

Neen, als ge den Bijbel laat uitspreken, dan zegt hij u veel eerder, dan anderen dat hebben gezegd, dat de ‘staatsroman’ nooit had moeten geschreven worden, dat hij op een smalle, ja, al te smalle strook van den bodem der werkelijkheid is opgebouwd.[1)] Dan zegt hij u ronduit: dat er niemand is, die keeren kan de gevolgen, die het kwaad meebrengt. Ja, wel heeft men gezegd, dat we trachten moeten de toekomst te beheerschen, door, indien het toekomstbeeld donker gekleurd is, ‘in het complex van voorwaarden, waaronder het noodlottig gevolg zal intreden, verandering te brengen: het tijdig verzetten der wissels, naar het schoone beeld van Quack’.[2)] Maar baten zal het niet. Met ‘maatregelen’ regelt men het matelooze leven niet. Het leven is nu eenmaal een vergelijking met meer dan één onbekende. En uitkomen doet de som niet, nu niet en nooit.

***

Honger en distributie! De weegschaal!.... Het derde zegel!

En wie nu met de les van de ervaring der

1) De toekomst der Maatschappij, Negen Voordrachten door J.P. Lotsy e.a. Wereldbibl. 1917, bl. VIII.
2) A.w. bl. XIV.

laatste jaren in zijn hart tot deze profetie van het derde zegel nadert, die voelt vanzelf al, hoe ontzaglijk wijde mogelijkheden van sociale ellende in dit korte gegeven opgesloten liggen. Een oorlogstoestand (volgens het tweede zegel), die de lasten verzwaart; daarbij intredend gebrek en onvoldoend loon; daardoor weer ontwrichting van het gezinsleven en concurrentie, tot tusschen man en vrouw toe, in den grooten loonstrijd. Een rantsoeneering, die, al verder doorgedreven en al breeder zich aan het leven opleggend, het streven naar staatsmonopolie in de hand werkt en den arbeid tot een groot staatsbedrijf omwerkt. En dan het allerergste: de levensontwrichting, die in de zielen weerklank vindt; een arbeid, die het lied, de vreugde niet meer kent; een groote staatsmachine, die alles in beweging zet, maar tegelijk de individualiteit van den arbeider onderdrukt, zijn persoonlijke belangstelling in zijn eigen werk hem ontneemt, omdat niets meer het persoonlijk cachet, maar alles het uniforme staatsmerk draagt. En dan de daling van het peil der waarachtige beschaving, de verlaging van den levenstoon, de groeiende ontevredenheid...

Ja, wat voor ellendigs eigenlijk niet!

'Een maatje tarwe voor een penning...'

Het derde zegel van den honger na het tweede van den oorlog.

Sommigen zouden een tegenstelling zien tusschen

die twee zegelen. Men heeft gezegd: ‘de oorlog is de schepper, de honger is de vernieler van alle groote dingen’.[1] In den oorlog, zoo heet het dan, wordt het leven door den dood heen opgeheven tot hooger plan; maar de honger wekt een levensangst, die leelijk en gemeen is, tegenbeeld van al, wat metaphysisch is. Komt de honger, dan worden de bouwsels der cultuur gebroken en het beest in den mensch wordt weer wakker om te vechten, bloot om het bestaan. Heldendood en hongerdood, dat zijn de grootst mogelijke tegenstellingen[2].

Zoo worstelen de menschen tegen den grooten schrik; zoo vechten ze tegen de overtuiging, dat de geschiedenis althans een openbaring is van het wereldgericht.

Zoo tracht de een den zwarten *honger* te vergulden en den ruiter van het zwarte honger-paard te droomen op het witte paard der wereldontwikkeling. (Vgl. bl. 112/3). En de ander op zijn beurt láát den honger zijn zwarte paard, doch verheerlijkt nu weer den *oorlog;* hij wil niet zien, dat het paard van den ruiter in het tweede zegel rood is, rood als bloed; van het roode paard maakt *hij* weer het witte.

Maar Johannes noemt noch den oorlog, noch den honger vooruitgang. Hij speelt niet het roode

1) Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes, Zweiter Band, Welthistorische Perspektiven, München, Beck, 1922 S. 590.
2) Spengler, a.w. 590.

paard tegen het zwarte uit, noch het zwarte tegen het roode, doch hij plaatst ze naast elkaar, en laat ze te voorschijn komen als *bondgenooten* uit de schatkameren van den dood. En ook maakt hij geen *tegenstelling* tusschen oorlog en honger, tusschen tweede en derde zegel. Hij geeft ze beiden uit als donkere machten van gericht; hij zegt, dat ze voor geen menschelijke macht zullen wijken, want de witte ruiter gaat hun voor, en de weegschaal van den ruiter op het zwarte paard is uit den hemel meegebracht en de 'stem', die hem inleidt, komt van tusschen de vier 'dieren' (6^6) en die vier 'dieren' zijn in het midden van den troon en rondom dien troon (4^6) in Gods onmiddellijke tegenwoordigheid; .... en - wie ooren heeft om te hooren, die hoore, die kome en die zie.

'Terret vulgus, nisi timeat', heeft Spinoza geschreven. Het 'vulgus', zoo vertaalt, ietwat kwaadwillig, iemand dat woord, 'het vulgus maakt bang als het zelf niet angstig is'. 'En tot het vulgus' zoo voegt hij eraan toe, 'behooren meestal ook de heerschers, de magnaten'.[1)]

Als dat woord ook maar een grein van waarheid bevat, dan zal ten slotte *alleen* de schrik van *God* op de wereld kunnen vallen. Laat het tweede zegel van oorlog nog een 'vulgus' toonen, dat

1) Dr. H.W.Ph.E. v.d. Bergh v. Eysinga, Bij Denkers en Dichters, Amsterdam, L.J. Veen, z.j. 196.

niet vreest, het derde zegel van den honger, laat grooten en kleinen, slaven en magnaten, in vreeze krimpen. Het eindigt in den roep der verslagenen: de groote dag van zijn oordeel is gekomen; en wie kan bestaan?

Alleen God is te vreezen.

X
Olie en wijn

....En beschadig de olie en den wijn niet.
Openb. 6^6.

Nog werd de inhoud van het derde zegel niet uitgeput.

Daar is nòg een element in wat de ‘stem’, die den man-met-de-weegschaal begeleidt, te zeggen heeft. Behalve de distributie van ‘tarwe en gerst’ kondigt ze ook nog dit bevel aan:

Beschadig de olie en den wijn niet!

Men moet toch al wel zeer wonderlijke opvattingen hebben over de wijze, waarop zieners hun verborgen gedachten uit willen spreken, indien men, op het voetspoor van nieuwere verklaarders[1)], meent, dat Johannes hier lucht wou geven aan zijn verontwaardiging over de handelwijze van keizer Domitianus. Eerst had deze, in het belang der Italiaansche wijngaardeniers, in 92 een edict uitgevaardigd, waarbij, ter beperking van den wijn-

1) Zie de nieuwere kommentaren in het voetspoor van S. Reinach, La mévente des vins sous le haut-empire romain (Rev. Arch., Serie III, Tom. 39, 1901, Nov. Dec. 350-374).

bouw, verboden werd, in Italië nieuwe wijnbergen te bouwen en last werd gegeven, dat in de provincies, (d.i. in de 'wingewesten', de buiten Italië gelegen deelen van het Romeinsche rijk), het getal wijnbergen tot op de helft moest worden teruggebracht. Maar, toen het straks werkelijk erop aankwam, de helft van de bestaande wijnbergen te verwoesten, had de bevolking van Klein-Azië daartegen heftig geprotesteerd; zij werd door dezen maatregel niet het minst gedupeerd. En zie - nadat de redenaar Scopelianus naar den keizer te Rome op audiëntie was gezonden, had deze zijn maatregel weer ingetrokken en nu luidde het bevel: beschadigt den wijnstok *niet!*

Ik herhaal: wie dergelijke zinspelingen zoekt in Johannes' woorden, moet wel vreemd over hem denken. Ja, zoo redeneerde men, Johannes vond dat verbod van wijnbouw zoo kwaad nog niet; het werkte zijn ascetische levensbeschouwing in de hand en keerde zich tegen de weelde! Een ziener dus, die 'n keizer in welgewikte bewoordingen fijn-diplomatisch een steek onder water geeft! Maar... zoo beleedigt men den ziener van Patmos! Of zal men meenen, dat hij te kennen wil geven, dat de verwoesting, die de algemeene ellende vóór Christus' wederkomst vergezellen zal, 'niet zóó barbaarsch zal zijn als Domitianus, die voor Johannes de gevleeschde Duivel is'?[1)]. Het zou hem

1) Dr. H. Oort in de Leidsche Vert. v.h.N.T.

wel wonderlijk in strijd brengen met de andere gedeelten van zijn profetisch visioen, als *dàt* hier bedoeld werd; immers, juist de sterkste beelden kiest Johannes telkens weer voor de aankondiging van de komende rampen aan het einde der historie; geen verzachting, maar wel verscherping van den bestaanden nood zal het einde zijn van de wegen der menschheid; en van den wereldonderdrukker der laatste dagen zal 'de kleinste vinger dikker zijn dan de lendenen' van Domitianus.

Neen, neen.

Als daar een geluid klinkt 'als' een stem, en die op een stem gelijkende boodschap van boven te midden van paardengetrappel en hongergeroep den ziener toespreekt, dan is daar in die orakel-taal óók de welsprekende kortheid van het orakel, dat immers in enkele woorden de grootst mogelijke tegenstellingen poneert. Er is hier aankondiging van het *contrast* tusschen den nijpenden *nood*, die het allernoodzakelijkste (tarwe en gerst) bij maatjes toemeet in uiterst schrale distributie - èn daartegenover den nog betrekkelijk grooten *overvloed,* die in de kringen der rijkeren zelfs dàn bestaat, en die onder de symbolen van 'olie en wijn' wordt aangeduid. Léven kan men haast niet meer; toch blijft daar de beoefening van de wél-levenskunst. Het noodige is niet te krijgen; en toch is er het grijpen nog naar het overbodige, naar der wereld weelde. Om *brood* schreeuwt het volk;

met *spelen* houden zich anderen onledig. ‘De armen komen om van broodsgebrek, doch de rijken moeten verzekerd zijn zich te kunnen zalven met welriekende olie en verheugen met vurigen wijn’[1].

***

Zoo zal in de geschiedenis der wereld naast den kreet om ‘brood’ de roep om ‘spelen’ niet verstommen.

Wanneer, zoo heeft men gezegd, een nieuwe beschaving aan het opkomen is, die nog niet sterk genoeg is, om haar wereldtaak krachtig ter hand te nemen, dan komen de ruwe grondvormen van

1) Dr. J.C. de Moor, De Hemel Geopend, Kampen, Kok, 1910, bl. 60. Men heeft de juistheid van deze opvatting min of meer ontkend door de bewering, dat in Johannes' tijd olie en wijn volstrekt geen weelde-artikelen waren. Maar het edict van Domitianus zelf bewijst al, dat de wijn in betrekkelijken zin een weelde-artikel was, tenminste in tegenstelling met tarwe en gerst. Ook volgens Reinach, a.w. is hier uitgesproken, dat het allernoodigste niet te krijgen is, en de luxe-artikelen, als om te honen, gespaard zullen worden. Vgl. Bousset, 135; Weisz-Heitm. 264; Bijbelsch-Kerkel. Wdb. (N.T., Dr. A.v. Veldhuizen), II, s.v. ‘wijn’ en ‘olie’. Merkwaardig is de uitlating over de olie in deze richting ook, als men bedenkt, dat bij de strengere vormen van vasten de zalving werd nagelaten: Schürer, Gesch. d. Jüd. Volkes, 4e Aufl., II, 573, vgl. II, 77, Holtzmann, Ntl. Zeitgesch., 2e Aufl., 351, die ook, 401, de schildering der zegelen ziet als profetie van den laatsten nood. Juist wijl de ziener *gericht* voorspelt, is de vermelding van *olie*, hier, in een korte orakelspreuk, bewijs, dat men aan ‘vasten’ niet denkt, dat de reactie op de gerichten niet de gewenschte is, dat het vroolijke leven zijn gang gaat.

de levensdrift openbaar; dan is de platte spreuk van ‘liefde en honger’, van brood en spelen, niet langer brutaal en onbeschaamd meer. Want ze zijn dan de stuwende machten, die achter het leven staan.[1)]

Maar Johannes denkt er anders over. Daar was immers in zijn dagen een grootsche worsteling van het opkomende christendom? Welnu, niet dat christendom, dat in opkomst is, doch juist het ondergaande heidendom roept om brood en spelen. Dat is voor Johannes profetie van toekomende dingen. Zoo vaak in de wereld de menschen niet meer sterk genoeg zijn voor het geloof en den dienst van God, grijpen zij naar het brood, om den dood, en naar de spelen, om het hoogere leven zich van het lijf te houden; beide zijn voor hen vijandige machten. Niet in de eeuw eener opkomende beschaving, die een nieuwen tijd opbouwt, maar bij den ondergang van wat de eeuwen bijeenbrachten aan cultuur- en religie-gaven, zal de roep om brood en wijn zich doen hooren, en het lichaam, dat de gerst der ezels heeft moeten eten, gaat zich zalven met welriekende olie. Dat zal men doen, om zich af te maken van God, om de bekeering Hem te weigeren. En zonder bekeering geen waarachtige beschaving. Zonder geloof geen waarachtige nieuwe cultuur.

En weer stuiten we hier op de onverzoenlijke

1) O. Spengler, a.w., II, 591.

tegenstelling tusschen Bijbel en evolutie-leer. Alle sociale bemoeiïng bij elkaar kan toch in duurzaamheid den *lichamelijken* nood niet lenigen, zóó zegt de eerste sprake van het derde zegel. En de beste moraalprediking kan den dood der *ziel* niet breken, zoo voegt zijn tweede boodschap daaraan toe. Het *blijft* in de wereld gelijk het is: de tegenstelling tusschen schreiende armoede en zorgeloos weelde-slurpen. Het *egoisme* krijgt niemand er onder. Ze blijven naast elkaar staan: de stomme smart in het huis van den honger en de platte pret van geestelijk janhagel; de alsembeker en de champagnekelk.

***

Ja, voor de zieners der 20e eeuw blijft de Openbaring van Johannes toch wel een ongewild artikel: dat boek wil immers niet meezingen in het koor der profeten, die te allen dage het goede boodschappen?

Heeft men niet nog onlangs gezegd, dat het kapitalisme geen toekomst meer had, althans het kapitalisme in den ongunstigen zin van het woord? Men roept de ontwikkeling van dezen tijd op ten bewijze, dat het type mensch, dat de drager van den kapitalistischen geest is, almeer uitsterven, in elk geval teruggedrongen worden zal. En de mensch van straks, die drager van den nieuwen geest, zal over den rijkdom-zonder-meer een gevoel van schaamte en tegenzin hebben.[1)]

1) Max Scheler, Vom Umsturz, II, 1919, S. 336, 332, 335.

Maar de Bijbel ziet den endaemonist van de laatste dagen roepen om olie, om zich te zalven voor het feest. Niet alleen deze eeuw zal dansen op graven, en wijn morsen op ruïnes. Ook de laatste eeuw gaat door de feestzaal ten gerichte.

Zoo spreekt nu bijbelsche nuchterheid en - eerlijkheid over het sarcasme van het leven.

En wie wil nu hooren?

John Ruskin, de fijne ironicus, heeft den dood van 's levens sarcasme geprofeteerd. Zoo werd hij, naar het woord van zijn broeder-idealist Frederik van Eeden, ‘de welsprekendste communist, dien Engeland gehad heeft’.[1] ‘Wanneer’ - zoo zegt hij - ‘wanneer de weeldegoederen voortgebracht zijn, wordt het een geheel afzonderlijke vraag, wie ze zal hebben en of de grondbezitter en de kapitalist zich geheel en al het alleenbezit van de muziek, de schilderijen, de architectuur, de handen spandiensten en den fonkelenden champagne van de geheele wereld zullen verzekeren’. En hij meent het antwoord te mogen geven in ontkennenden zin. Het wordt langzamerhand duidelijk aan de armen, dat de weeldedingen ook voor hen zijn. Voor de armen ook een gave van de kunst, die dan tot Sinterklaasknecht gedegradeerd zal zijn. Voor de armen een rondtrekkende fiedelaar, spelend aan hun deur, evengoed als voor den rijke

1) In zijn inleiding (bl. VI) op John Ruskin, Mensch en Maatschappij, vert. door B. Koch-Huber, I^2, 1918, (Wereld-Bibl.)

de verfijnde genieting van muziek en dans in zijn loge in de opera. En deze veldwinnende meeningen der armen zullen, zoo voorzegt Ruskin, omdat ze gegrond zijn op eeuwige wetten, ééns erkend worden; en dat onder meer ook met dit eind-resultaat, dat het den kapitalisten en landbezitters niet meer ‘zal veroorloofd wezen, zich een oogenblik langer op te stellen als gevoellooze buizen, waardoor de kracht en de rijkdom van hun geboorteland moeten gegoten worden in den drinkbeker van de hoererij der Babylonische “Stad van de Vlakte”’.[1)]

Maar de Schrift, de Openbaring van Johannes heeft een andere wereld gezien. De gevoellooze buizen *blijven* opgesteld. Daarom ook wordt de naam *Babel* niet geschrapt uit dit boek der toekomst. (14^{8}, 16^{19}, 17^{5}, $18^{2, 10, 21}$).

***

Dat ze naar de stem van boven, die den ruiter op het zwarte paard aankondigt, mogen hooren, de bouwers van de sociale en economische omvorming. Ze zien de tijden naderen, die Nietzsche heeft voorspeld, toen hij[2)] zag, hoe de armen komen zouden tot de rijken en hen zouden verdelgen. Want de rijken waren als dikbuikige flesschen met nauwen hals.... er drupte wel wat

1) John Ruskin, a.w. II^{2}, bl. 99, 100.
2) Nietzsche, Also sprach Zarathustra, Leipzig, A. Kröner S. 392.

uit, maar de weelde-inhoud gulpte niet breed-uit den nauwen hals uit; daarom zouden de armen eenvoudig den hals eraf slaan en voor hun gierige monden zou de weeldedrank in volle teugen te genieten zijn. Voorzeker, Nietzsche krijgt gelijk. Maar na en boven hem de Schrift. Want als de weeldewijn uit de eene flesch in de andere is overgestort, dan ziet Nietzsche den beteren mensch, den oppersten mensch, geboren worden uit den schoot van den dageraad. Maar de bijbel zegt, ook na elken opstand der proletaren, dat er immer in de toekomst het sarrend schouwspel zijn zal van dikbuikige flesschen, met nauwe, àl te nauwe halzen.

Want zij hebben *állen* gezondigd. Ook de proletaren van thans. ‘Daar is niemand goed, ook niet tot één toe.’ (Psalm 14).

XI
De ‘crisentheorie’ der openbaring

> .....En beschadig de olie en den wijn niet.
> Openb. 6^{6}.
>
> .....En de koningen der aarde, en de grooten, en de rijken en de oversten over duizend, en de machtigen en alle dienstknechten en alle vrijen verborgen zich...
> Openb. 6^{15}.
>
> En het derde deel der boomen is verbrand en al het groene gras is verbrand... en het derde deel der zee is bloed geworden en het derde deel schepselen, in de zee, die leven hebben, is gestorven en het derde deel der schepen is vergaan... en het derde deel der wateren werd tot alsem.
> Openb. $8^{7\text{-}11}$.
>
> En vele menschen zijn gestorven.
> Openb. 8^{11}.
>
> .....De menschen beschadigen.
> Openb. $9^{4,\ 11}$.
>
> En in die dagen zullen de menschen den dood zoeken.
> Openb. 9^{6}.

Het spreekt nu wel vanzelf, dat de *Openbaring* van Johannes, die *van de prediking* van het *historisch materialisme* het boeiende slot (de profetie van de socialistische gemeenschap, met haar katholieke

gemeenschapsmoraal) zoo sterk mogelijk tegenspreekt, dan ook in menig opzicht vierkant haar profetieën plaatst tegenover al de verschillende theorieën, die b.v. Marx hebben geleid tot zijn geloof in dien komenden heilstaat.

Een van die theorieën is de z.g. *crisentheorie.*

Onder deze 'crisis-' of 'crisentheorie' heeft Karl Marx verstaan de leer, dat straks in de kapitalistische maatschappij telkens het evenwicht zou worden verstoord tusschen productie en verbruik, tusschen aanvoer op de markt en afvoer. Telkens zou er *overproductie* zijn, die den handel lam slaan, den arbeid stopzetten en het leven in boeien slaan zou. Men zou straks zooveel geld steken in machines, spoorwegen, fabrieks- en handelsgebouwen, dat het bedrag, in loonen uit te keeren, al minder werd. Gevolg zou daarvan weer zijn, dat de arbeidende klasse, dat het proletariaat al dieper wegzinkt in ellende, dat men aan die zijde niet meer in staat is, te koopen de goederen, die de markt aanbiedt. Het toenemend aantal fabrieken, de telkens met grooter technische vaardigheid verbeterde machines, heel de ontwikkeling van het productiewezen zal den arbeider onder den voet loopen en den verbruiker het vuur zóó dicht aan de schenen leggen, dat tenslotte het evenwicht verbroken wordt en in telkens zich herhalende crisis de markt de depressie niet meer houden kan. Alles zal buigen en barsten. Zoo zal de tegen-

woordige, duizendmaal vervloekte, kapitalistische maatschappij zichzelf het fundament onder de voeten weggraven en de muren van haar vesting, niet van buiten af door vreemden, doch reeds tengevolge van ondergraving door haar eigen leden, voorover zien tuimelen, opdat daarna de vertegenwoordigers der collectivistisch-socialistische maatschappij der toekomst vrijen intocht verkrijgen over de ruïnes van de oude kapitalistische sterkten.

Men begrijpt dat deze leer niet op zichzelf staat. Ze hangt ook samen met andere stellingen van Marx. In verband met deze crisentheorie heeft hij ook verkondigd de bekende *Verelendungstheorie.* Doordat het kapitaal zich geleidelijk opeenhoopt bij slechts weinigen en het goud der wereld almeer in slechts enkele handen overgaat *(accumulatietheorie),* zal de toenemende rijkdom dier enkelen achter zich aan sleepen de algemeene ellende, het almeer verarmen der velen. Het proletariaat zal de weelde der rijken net zoo lang met zijn bloed en zweet moeten betalen, tot het niet meer kan, en dan, als de armen geheel lamgeslagen zijn en niets meer kunnen, dan worden ze het groote blok aan het been van de toch al topzware kapitalistische maatschappij. Inplaats van de weelde der rijken voor hen te verwerven, zullen de tot ellende gebrachte proletariërs door de kapitalisten moeten worden onderhouden. De crisis zal er telkens te zwaarder door worden en ze zal in heviger vorm

zóó vaak terugkeeren, dat de uitgeputte maatschappij ten leste er aan bezwijkt.

Zóó luidt in het kort de leer van Marx, omtrent de komende ontwikkeling der dingen in het sociale leven.[1)]

***

Ook de 'Openbaring van Johannes' heeft haar '*crisentheorie*'. Ze spreekt ook van '*Verelendung*', ze noemt eveneens met het oog op de groote toekomst de '*accumulatieleer*'.

Maar hoe oneindig groot is het verschil tusschen Karl Marx, die op zijn studeerkamer de toekomst in elkaar zet en Johannes op Patmos, die van zijn God de ontwikkeling mag zien der komende eeuwen!

Wie de Openbaring nauwkeurig leest, bemerkt al heel spoedig, hoe weinig in dat boek plaats is voor toekomstverwachtingen als in de profetieën van Marx ons opgedrongen worden.

De verschilpunten liggen voor 't grijpen.

Enkele dingen willen we noemen, om dit verschil tusschen Marx, den denker, en Johannes, den ziener, nader toe te lichten.

Daar is b.v. de *accumulatie-theorie.* Volgens Marx zouden de kapitalen zich in de handen van enkelen opeenhoopen. Maar nu de Openbaring?

1) Vgl. Communistisch Manifest, vertaling Dr. H. Gorter, bl. 7, v.; Skelton, a.w. 190-196; Diepenhorst, a.w. 248 v., 275 v., 282 v.; Siegfr. Polak, a.w. I. 257 v.

O zeker, ook zij laat ons een toekomst zien, waarin de opeenhooping van veel geld, van groote kapitalen in de handen van weinigen, wel degelijk mogelijk is, maar: dan niet in een tijdperk, dat den overgang vormt voor de eindelijke heerlijke gemeenschapsmaatschappij, doch juist in de laatste dagen, als er voor verdere ontwikkeling op de aarde geen tijd meer overblijft. Accumulatie van kapitaal - dat is bij Marx een misstand, die voorbijgaat en die één der barensweeën is van het geboorteproces der nieuwe sociale gemeenschap naar het ideaal van Marx. Doch Johannes ziet er tot op zekere hoogte een blijvend verschijnsel in. Men herinnere zich, hoe hij spreekt over 'olie en wijn' (6^{6}) bij het derde zegel. Dat derde zegel is, zoo ge wilt, ook een wereld-'crisis'. Maar daar is de opeenhooping van het kapitaal geen voorbereiding van een 'crisis', die zelf weer een barenswee is van een nieuwe wereld, doch in geheel anderen zin een 'crisis', n.l. een *oordeel* van God; een 'crisis', die één der stuiptrekkingen is van de oude wereld in haar stervensgang.

Ja, onder dat licht ziet Johannes de 'crises' in de wereldhistorie voor en na, ook waar ze de rijkdommen der wereld aan enkelen in handen spelen. Rijken en armen blijven, (6^{15}, 13^{16}, 19^{17}); sommigen verrijken zich op de levensmarkt op buitensporige manier ($18^{15, 19}$) en worden kapitalisten bij uitstek ($18^{16, 23}$). Maar deze tafereelen

van accumulatie van kapitaal worden door Johannes niet, gelijk door Marx, in een gouden lijst gezet als momenten in wereldopbouw, doch er om heen teekent hij zegelen, bazuinen, fiolen; rondom de ruïnes van de wereldstad, het trotsche Babel, dat de menschheid gebouwd heeft, is het gericht. De bourgeoisie, het kapitalisme, brengt volgens Marx en de zijnen, vooral zijn eigen 'doodgravers' voort[1]. Maar de Openbaring van Johannes ziet *Christus* als den Held, die den 'put' opent en voor altijd sluit, het groote graf, waarin ook zal verzinken, wat het kapitalisme zondigs heeft gewrocht. Niet de 'Heilige Geest' van den zuiveren socialen levens-vorm, doch het Beest en de Vloek en de Dood zijn de hoofdfiguren op het schilderij, waarop Johannes ook de gouden bergen van geconcentreerden rijkdom aanbrengt.

En eenzelfde kritiek levert Johannes' toekomstbeeld op dat van Marx, ook met betrekking tot diens leer der '*Verelendung'.* De armen, aldus Marx, worden wel verpletterd onder den afgodswagen van het kapitalisme. Maar dat proces zal zichzelf onderbreken. Neemt de ellende toe, óók de ellendigen wassen; straks zullen zij, gedisciplineerd als ze zijn door het mechanisme der kapitalistische productie,[2] zich organiseeren en hun vrijheid stormenderhand veroveren.

1) Communistisch Manifest. Vertaling Gorter, bl. 14.
2) Karl Marx, Kapital, uitg. Karl Kautsky, dl. I, bl. 582 v., 690 v.

Doch nu de ziener van Patmos? Ook hij ziet de ellende komen en de armoede. Doch zij komt in zijn visioen, anders dan bij Marx, niet over bepaalde klassen en bepaalde kringen onder bepaalde levenscondities, doch *àlle* kringen zal ze aantasten, *àlle* standen, *àlle* rangen zonder onderscheid. Slechts zij zullen in die dagen zich nog met een rest van weelde kunnen weiden, die, tot welken kring ze ook behoorden, in de algemeene verwarring zich het meest hebben weten toe te eigenen met de brutaliteit van den vrijbuiter. De 'olie' en de 'wijn', waarvan in het derde zegel (6^6) sprake was, blijven dan niet meer voor één 'klasse' behouden, doch daarvan zal grijpen, wie maar het handigst grijpen kan. Systeem in klassenformatie is er niet meer; er is *overal* 'Verelendung'; alleen hier en daar tusschen den algemeenen nacht, die zwaar en zwart hangt over de menschen, de rosse schijn van de enkelen, die hun zelfzuchtig festijn vieren in de laatste dagen.

Dat leert ons Johannes ook ondubbelzinnig.

Want niet alleen ziet hij *alle standen* vereenigd in de groote weeklacht om den aanstormenden dag des kwaads, koningen, grooten, rijken, oversten, machtigen en daarnaast dienstknechten en vrijen (6^{15}), maar ook legt hij den nadruk erop, dat de regelmatige productie straks wordt verhinderd, waarbij dus niet alleen werknemers, maar ook werkgevers de slagen van het gericht opvangen en rijk en arm

samen zich neerbuigen onder de gerichten, die over de aarde gaan. Want als de *zegelen* geopend worden, dan beeft de aarde (6[12]), dan wordt het kosmisch bestaan geschokt (6[13]), dan worden 'aarde en zee' beschadigd (7[2], 8[5]). En wanneer vervolgens de *bazuinen* klinken, dan worden, telkens voor een *gedeelte*, de boomen verbrand, en het gras, en de gewassen vernield (8[7]); dan vergaan de schepen, en de visschen sterven (8[8, 9]); dan worden de rivieren vergiftigd en de fonteinen verdorven (8[10, 11]); dan wordt de afbraak der natuur naar Gods bevel begonnen (8[12]). En als daarenboven de *fiolen*, de toorn-schalen, over de aarde omgekeerd worden, herhaalt zich hetzelfde in anderen vorm. Ook dan worden weer de bronnen van bestaan aangetast: de zee en wat daarin is (16[3]), en de rivieren met wat erin is (16[4]) en de aarde met wat erop is (16[8, 9]); kortom, de kosmos wordt uit zijn voegen gelicht (16[18]).

Geef nu de Apocalypse haar recht en houd dus vast, dat al deze trekken van het visioen slechts *zinnebeelden* zijn van ons nog niet bekende machten van wereldafbraak. Maar zooveel is toch in dit alles wel zeker, dat de 'Verelendung' bij Johannes niet slechts de arbeiders, het proletariaat, raakt, doch ook de mannen van het kapitaal; die trouwens altijd van elkander afhankelijk zijn. Niet slechts de proletariërs, maar de *menschen*, zonder nadere onderscheiding, vervallen tot ellende (8[11]),

en de *menschen* worden ‘beschadigd’ ($9^{4, 10}$) en de *menschen* zoeken den dood (9^{6}). En van de *menschen* bezwijkt een zeker aantal, en voor nieuwen socialen opbouw blijft daar geen tijd meer over.

De ‘verdervende’ engelen, die in die ure zullen rondgaan, als God zelf ze ontbonden heeft (7^{1-3}, $9^{14, 15}$), ze hebben een opdracht, ongeveer als die verderfengel ontving, die in Egypte de eerstgeborenen doodde. Onderscheid maken moest ook wel die engel, maar dat was geen onderscheiding naar rang of klasse of stand, maar alleen naar de *persoonlijke verhouding tegenover God* die het recht handhaaft (7^{3}, $16^{2, 6}$). Alle *standen* ondergingen zijne doodelijke werking; in dezen zijn proletariër en kapitalist voor God gelijk.

***

Ze hebben, 1 Mei 1924, door de straten van Utrecht geloopen, met vaandels en vlaggen, in optocht vereenigd, de zonen van Marx, en ze hebben hun leer der ‘Verelendung’ daar beleden, toen ze op doeken schilderden de spreuk der ‘*armen*’: ‘dezen zijn het, die uit de groote verdrukking komen’. Ze bedoelden het woord daarmee zich toe te eigenen van onzen ziener van Patmos (7^{14}). En ze hebben zichzelf getroost met de profetie, op den 1-Mei-dag 1924: ‘zij zullen niet meer hongeren en zullen niet meer dorsten’ (7^{16}). Maar ze hebben niet goed gelezen; in elk geval hebben ze niet goed uitgelegd. Want de

Openbaring zegt dit niet van de *armen,* doch van de *heiligen*; niet aan een maatschappelijke klasseindeeling, doch aan de groote geestelijke onderscheiding is het criterium hier ontleend; niet de vraag, hoe iemand staat tegenover Marx, doch de vraag, wat hem dunkt van den Christus, van het Lam, is hier beslissend ($7^{14, 17}$). Zal de 'Verelendung' den troon van den Moloch van het Kapitalisme breken? Ja, zegt Marx. Neen, antwoordt Johannes: de fiolen der Verelendung breken den troon van het 'Beest' (16^{10}); en dus verduistert hij het rijk, niet der kapitalisten, doch der zondaren, die het Beest volgen. En onder die het Beest volgen, zijn de armen evengoed als de rijken, de paupers niet minder dan de magnaten (13^{16}).

Niet op den weg van maatschappelijke welvaart, doch op dien der goddelijke gerechtigheid heeft dus hier de Verelendung een plaats. De wereldhistorie wordt beheerscht, door al de crises heen, niet door de antithese van arm of rijk, doch door die van rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid, van heiligheid of vuilheid der zonde (22^{11}).

Dat is de 'crisentheorie' der Apocalyps.

Niet de zonde van één stand, van één klasse, van de ééne helft der menschheid brengt de crisis over de wereld om door verdelging van de eene helft de andere naar boven te helpen, maar de geheele menschheid in al haar geledingen zal de crises ondergaan van de barensweeën der jongste

dagen, als God Zijn heilstaat bouwt. Marx zag verschrikkingen. Maar Johannes zag ze grooter en benauwender. Alleen maar: de halve ellende, die Marx profeteerde, zou den weg banen van den willekeur van den een tot dien van den ander. Doch de crisis, die Johannes aanschouwt, stelt aan *allen* menschelijken willekeur paal en perk, opdat tegenover de grillen der zondige menschheid eindelijk plaats gemaakt worde voor het recht van God. Dat is het gróóte lichtpunt in de zwaardreigende crisis-theorie der Schrift, waarvan aan Marx nog niet de helft was aangezegd.

En laat het nu waar zijn, dat de *feiten* thans reeds de crisentheorie van Marx hebben achterhaald en te licht bevonden,[1] ja, dat Marx zelf reeds eenigszins[2] en zijn vrienden in nog sterker mate[3] haar geldigheid hebben betwijfeld,.... voor den mensch, die zich buigt voor de profetie der Heilige Schrift was die kritiek der feiten niet noodig, om hem te overtuigen. Vóór alle feiten uit ging hem de profetie; die echter in den loop der historie haar pleit bovendien zag gewonnen in de logica der werkelijkheid, althans voor ieder, die ooren heeft om te hooren en een hart om te verstaan.[4]

1) Diepenhorst, a.w. 283 v., Skelton, a.w. 169 v., 182 v.
2) Skelton, 195.
3) Skelton, 173 v., 198 v.
4) Toch heeft nog in 1908 Mevrouw Roland Holst den ‘algemeenen inhoud van het (Communistisch) Manifest *in zijn geheel* zonder voorbehoud’ gezegd te kunnen aanvaarden. Diepenhorst, a.w. 263.

Hier is de godsdienst geen ‘opium’; want op de godsdienstige anthithesen zal de wereld wakker worden en zich strekken tot den eindstrijd, ook in het sociale leven.

De Heer toont ons zijn liefde in zijn roe.
Blijft ghy verhert, o mensch, so siet wel toe
Dat hy zijn roe niet en verscherpe meer,
Of dat hy niet zijn straf van ons en keer,
En ons na lust verhart in 't quaed laat zwerven
Om so in weelden eeuwigh te bederven.

Ghy baanderheeren, 't hert tot Gode keert,
Belijt u sond, met harten kleyn verneert
Onder Gods hand en hem ghelaten staat;
Staat na Gods liefd, verlaat des duyvels haat,
God zal ons door die van der Maagd geboren wert
Ontfermen en helpen als zijn verkoren hert.[1)]

1) Dirk Volkertz. Coornhert, Liedboek, no. XIV.

XII
Oorzaken van crisis

> En hun werd macht gegeven om te dooden tot het *vierde* deel der
> Openb. 6^{8}.
>
> .....hebbende het zegel des levenden Gods...
> Openb. 7^{2}.
>
> .....het *derde* deel der boomen, het *derde* deel der zee, het *derde* deel der schepselen in de zee, het *derde* deel der schepen, het *derde* deel der rivieren, het *derde* deel der zon, der maan, der sterren, het *derde* deel van den dag...
> Openb. $8^{7\text{-}12}$.
>
> .....het *derde* deel der menschen.
> Openb. $9^{15,\ 18}$.
>
> En hun werd macht gegeven, dat zij het gras der aarde niet zouden beschadigen, noch eenig groen, noch eenigen boom, dan de menschen alleen die het zegel Gods aan hunne voorhoofden niet hebben.
> Openb. 9^{4}.
>
> .....En de tempel *Gods* is geopend en de ark is gezien.....
> Openb. 11^{19}.
>
> .....Dewijl zij bloed vergoten hebben, zoo hebt Gij te drinken gegeven....
>
> Openb. 16^{6}.

Zoo hebben ze dus beiden hun crisis-leer: de leerlingen van het socialisme, én die van het geloof in een geinspireerden Bijbel.

In de voorstelling der *feiten* zagen we die tweeërlei profetie ten zeerste van elkaar verschillen.

En men zou wel een kind moeten zijn, om niet te vermoeden, dat achter dat onderscheid in de combinatie der *feiten* een verschil ligt in *wereldbeschouwing.*

Inderdaad is er dat verschil.

Marx gaf zijn *filosofie*; en Johannes zijn *theologie.* Marx heeft geen plaats voor God in de geschiedenis; doch aan Johannes heeft de traditie den bijnaam 'theologus' gegeven: bij hem is de geschiedenis vol van God. Over de *gevolgen* in de wereldontwikkeling denken Johannes en Marx daarom vooral zoo geheel verschillend, omdat over de *oorzakelijkheid* in de dingen hun gedachten volkomen uiteengaan.

***

Wat Marx betreft, reeds stipten we aan, dat zijn leer genoemd is die van het *historisch materialisme.* In dit min of meer filosofisch bedenksel wordt alle beslissend overwicht in de geschiedenis der menschheid toegekend aan de sociale en economische toestanden. Wat zich aandient op het terrein van den geest, in wetenschap, kunst, wijsbegeerte, godsdienst, zieleleven, het wordt alles beheerscht door de sociale kwestie. God en de ziel en de geestelijke ontwikkeling hebben op de sociale ontwikkeling der dingen geen invloed, doch omgekeerd: God en de ziel en het geeste-

lijk streven der menschheid worden zelf afhankelijk gemaakt en in hun meerdere of mindere beteekenis voor het wereldleven beheerscht door den socialen opbouw. Wel zijn er steeds geestelijke stroomingen waar te nemen, maar alle ideëele bewegingen moeten toch weer uit de maatschappelijke productieverhoudingen worden verklaard.

En al heeft men later van deze koude leer de scherpe kantjes wat willen afslijpen (zooals b.v. Engels, de geestverwant en vriend van Marx, gedaan heeft), dit neemt niet weg, dat volgens deze richting toch telkens weer alles hierop neerkomt: niet dat ons dagelijksch brood in het licht van God moet worden bezien, maar dat God in het licht van het dagelijksch brood bezien wordt. De godsdienst beheerscht de broodvraag niet, maar de broodvraag beheerscht den godsdienst. De mensch *is* met zijn hoofd, wat hij *eet* met zijn mond. Zeg mij, wat gij eet en ik zal u zeggen, wat gij gelooft.

Zoo wordt God uitgeschakeld en hebben geestelijke factoren voor Marx geen invloed op het leven der menschheid, op haar lijden en zwoegen. Het spreekt dan ook wel vanzelf, dat op dit standpunt elke crisis, elke benauwdheid, ook op sociaal gebied, de harten van wie zóó gelooven, onberoerd voorbijgaat; ze althans niet beroert tot bekeering. Want als daar een crisis komt, - welnu, die *moest* zoo komen! Die is dan louter product van

omstandigheden. Geen sprake van, dat in zulk een wereld-crisis zich zou openbaren het recht van God! De evolutie der dingen brengt het nu eenmaal mee, dat de wereld schokt en schudt.

En dwaas is, wie dat aan den toorn wijt van God, van God, die om de geestelijke afwijking van het rechte pad vergelding brengt over de krimpende menschheid. Als daar een crisis komt, welnu, dat dan ‘de overige menschen, die niet gedood zijn door deze plagen, zich toch vooral niet bekeeren van de werken hunner handen’ (vgl. Openb. 9^{20}). Dat zou de dwaasheid gekroond zijn!

***

Het spreekt wel vanzelf, dat deze prediking de Schrift in alle deelen tegen zich heeft.

Het is hier niet de plaats, om de innerlijke tegenstrijdigheid van dit Marxistisch geloofsstelsel aan de kaak te stellen.

Wij vragen slechts wat ons daartegenover Johannes te prediken heeft.

En, nietwaar, dan schijnt op het eerste gezicht ook Johannes te gelooven aan een ijzeren wet van noodzakelijkheid, die naar vasten, onveranderlijken regel de crisis brengt over de aarde. Ook hij ziet die verschrikkelijke regelmaat in den loop der dingen, die langzame maar geregelde verscherping van den toestand, dat al dieper wegzinken in den nood, die de wereld tot consummatie voert.

Men kan dat o.m. betoogen, door te wijzen op de opklimming in de *getallen*, waarmee Johannes den omvang, dien een catastrofe in de verschillende gerichtshandelingen heeft, poogt uit te drukken. Want niet alleen in het telkens wederkeerende *zevental* van zegelen, bazuinen, fiolen en donderslagen komt het 'systeem' in de Openbaring naar voren[1)], maar ook in de *verscherping* der getallen, waarin de afzonderlijke tooneelen in de bedrijven van dit oordeelsdrama de verschrikkelijkheidsgedachte toespitsen, komt dit 'systeem' duidelijk naar voren.

Men lette maar eens op de volgende cijfers.

Eerst is het nog maar een vierde deel der menschen, niet eens de helft, ook nog niet wat op de helft gaat lijken, waarover hij den rampspoed komen ziet (6^{8}). Maar straks, bij het verder gaan der benauwdheid, wordt telkens een derde deel getroffen, een derde van de boomen, de schepen, de zee, de wateren, de maan, de sterren, den dag en de menschen! ($8^{7\text{-}12}$, $9^{15,\ 18}$). Een derde! Dat is dus: *nòg* niet de helft, maar toch al bijna de helft, toch reeds wat wij noemen de kleinste helft.' En later gaat die verscherping van den nood nog verder, en het komt van een deel tot het geheel: dan wordt, zonder nadere afbakening van een deel, het *geheel* beschadigd: *de* aarde, en *de* men-

1) Vergelijk hoofdstuk VI.

schen (16[2]), *de* zee, en *alle* levende ziel in de zee (16[3]), *de* fonteinen, *de* rivieren, (16[4]), *de* menschen (16[8, 9]), *de* steden (16[19]), *alle* eilanden, *de* bergen (16[20]).

De ijzeren regelmaat laat zich hier gemakkelijk herkennen: bij de *zegelen* een *vierde*, bij de *bazuinen* een *derde*, bij de *fiolen* het *geheel!*[1)].

Zoo *schijnt* ook Johannes te gelooven in een historisch proces van wereldschokken, dat zich laat narekenen en met wiskunstige zekerheid aankondigt.

***

Toch is dit allerminst het geval. Ook nu bedriegt de schijn.

Niet alleen toch kan men tegen die onderstelling inbrengen, wat wij schreven over de verzegeling, de geheimhouding, der zeven donderslagen[2)], maar ook de manier, waarop Johannes de *oorzaken* van de crises in de wereldgeschiedenis ons doet zien, bewijst, dat bij hem geen sprake is van een blinde dwingende macht in het leven, die met haar opgelegde noodwendigheid op het proces der historie

1) Zoo gezien, is het ook ongemotiveerd, te spreken met Boll, a.w. 20, van de *voorliefde* van Johannes voor het *derde* deel, wat volgens hem dan weer samenhangt met de mysteriën van het getal 3, de 3-deeling van den kosmos: hemel, aarde, zee, en met de verdeeling van den sterrenhemel, waarmee deze ontleder het doorloopend te kwaad heeft. Er is een climax in het voortschrijden van ¼, ⅓, 1/1.

2) Vergelijk hoofdstuk VII.

zóó regelmatig ingrijpt, als Marx dat geprofeteerd heeft.

Men lette er maar eens op, hoe bij de eerste vier bazuinen *niet de menschheid*, *maar wel de natuur* wordt beschadigd, doch hoe bij de 5e bazuin het wachtwoord luidt: *niet de natuur*, *maar wel de menschen* beschadigen!

*Natuur*rampen komen er *eerst:* hagel en vuur bij de eerste bazuin; zeerampen bij de tweede; water-verderving bij de derde; de grootste natuurcatastrofen bij de vierde bazuin. (8^{7-12}). Tracht nu niet te ontleden, niet te 'verklaren'. Doch houd alleen maar vast de profetie, dat hier de *crisis* wordt gebracht op aarde. En waardoor? Komt ze door sociale revoluties? Door een topzware maatschappij? Door economische schokken? Niets ervan. Niet de sociale bouwer of staker zet het raderwerk stil, maar God, die ingrijpt in de natuur en die door rampen in het natuurleven schade toebrengt ook aan den socialen arbeid.

Daar is de groote factor, waarmee Marx niet gerekend had. God is er, en Hij laat weten dàt Hij er is! En zijn natuurrampen spotten met het studeerkamer-systeem van den man, die het bovennatuurlijke had weggeredeneerd uit de natuur!

En indien God zoo telkens weer onder de handen van de bouwers der nieuwe toekomst door zijn crisis in de natuur het materiaal heeft weggeslagen en een streep gehaald door hun bereke-

ningen der toekomst, dan begint Hij *hen zelf* aan te tasten. Als de 5e bazuin het eerste wee aankondigt, dan is het gebod: niet de natuur beschadigen, *maar de menschen!* Niet de hulpbronnen, maar de wereldbouwers zelf! Niet het materiaal, doch zijn verwerkers! (Vgl. 9^{4}, ^{15}, ^{18}).

Zoo is dan naar de Schrift de mensch niet de sterke, die temidden van al wat wankelt zelf staan blijft en die uit de ruïnes van gevallen grootheid den toren bouwt der wederom sterken, doch een, die, als hij alles ziet wankelen, zelf mede wankelt ten doode. Niet de door menschen geknede stof beheerscht den geest, maar de geest regeert zoo de stof. En als de crisis komt, dan zal het oude wel verdwijnen, maar voor den nieuwen bouw ontbreekt den mensch eerst het materiaal, en straks ook de kracht. De crisis, die komt en die keert, leent zich niet voor dien mensch, om hem te dienen, doch gaat ook over en door hem heen, om hem te verdelgen.

Zoo ordent zich voor ons het wereldbeeld met grooter verschrikking dan Marx ondergaan kon.

Marx zag regelmaat in de perioden van crisis.

Maar terwijl de Schrift nog grooter regelmaat ziet, nog veel precieser wiskunstige ordelijkheid in de afsluiting der wereldperioden erkent, daar blijft toch elke crisis een vergelijking *met méér dan één onbekende.* Wie de Schrift kent, die voelt: de wind zal waaien, maar hij weet niet

van waar; de klok zal dreunen, maar hij weet niet met welken slag.

***

Voor ons is daarom het bedenksel van Marx' filosofie ten eenenmale onaannemelijk.

Niet ons dagelijksch brood zal onzen God ons maken, maar onze God zal ons toemeten, tot den laatsten werelddag toe, ons dagelijksch brood. Hij zal het meten, niet naar de omstandigheden, maar naar Zijn wil. En het brood des lichaams zal niet heerschen over het brood der ziel en des geestes, maar de Vader der geesten, Hij alleen, behoudt zich vóór de distributie van het brood der aarde. Zoo beheerscht de geest de stof en nooit de stof den geest.

Ja, *over* de *stof* de heerschappij van den *geest*! *Boven* alle maatschappelijke staan de *geestelijke* factoren. Want de beschadiging van aarde en zee en geboomte, de crisis dus in het sociale leven, wordt in haar loop beheerscht door *Gods genadigen wil over zijn dienstknechten* (7^2). De geestelijke worsteling zal dus normatief zijn voor den stoffelijken wereldgang; niet een Marxistische natuurnoodwendigheid, waar God buiten staat, maar het *'zegel Gods'* bestiert den loop der wereldcrises (7^2). *Geestelijke* factoren tenslotte bereiden den eeuwigen socialen vrede ($7^{15, 16}$); en de groote crises, de bliksemen, de stemmen en donderslagen en de hagelslag, kunnen niet losbreken, of *van*

boven af komt *naar beneden* de heilige orde van den geopenden hemel, van den tempel Gods, transcendent boven wereldgewriemel en wereldnood (11^{19}).

Dat is de ééne lijn.

En de andere haalt God op *van beneden naar boven.* Want de crises der bazuinen worden niet geboren, zelfs de engelen, die de bazuinen moeten blazen, ontvangen daartoe geen opdracht, vóórdat de *gebeden* aller heiligen in één schaal, als de ééne som der geestelijke energie van Gods verloste menschheid, is opgeklommen in den hemel ($8^{6,2,3}$).

Gebeden zelfs hebben op den loop der dingen beheerschenden invloed, zoo zegt Johannes. En als de verschillende crises over de aarde losbreken, ($8^{5,b}$) dan valt er *vuur* op de aarde; doch dat vuur is genomen *van het altaar, waarop gebeden,* de gebeden der heiligen, zoo juist geofferd zijn. ($8^{5,a}$). In stoffelijken wereldnood zetten zich geestelijke worstelingen om. De wereld ziet ze niet en Marx kende ze niet; maar Johannes hóórt den hemel om deze ontroerende dingen zwijgen, een half uur lang (8^{1}). Tot zelfs de dooden toe moeten leeren, dat de consummatie der geschiedenis afhankelijk is van de volmaking van het geestelijk leven, dat uit God is en dat in Zijn heiligen zich voltrekt ($6^{10,11}$).

Eerst de eeuwigheid zal ons de verborgenheid der geschiedenis openbaren: deze verborgenheid, die de crisis doet afhangen van de getuigenis en

de stof van den geest, en de *om*keering van de wereld der ongerechtigheid van de *b*ekeering der eenvuldige zielen tot God in gerechtigheid.

Engels, de leerling van Marx, heeft in diens crisisleer plaats opgeeischt voor de gedachte, dat er een toenemende intensiteit is in de plagen der aarde[1]. Zoo is hij eenigszins genaderd tot de Openbaring, die, als het tweede 'wee'[2] voorbijgegaan is, het derde *haast* ziet komen (11[14]); de Openbaring, die van ¼ voortgaat tot ⅓ en van ⅓ tot het geheel.

Maar alle socialisten van onzen tijd, zoolang zij op dezen bodem blijven staan, zullen nooit kunnen zien, dat er goddelijke gerechtigheid en vergelding is in de historie (16[6]), en dat een *persoonlijk* God naar Zijn welbehagen[3] de crisis zendt en beteugelt door Zijnen wil (7[2, 3]).

Want de overwinning der ziel boven de stof moge al het hoogste zijn van gelouterd denken, de overwinning, boven de ziel nog weer uit, van den Geest, is het fundament van alle theologie.

1) Skelton, 195,
2) Het tweede 'wee' valt samen met de zesde bazuin.
3) Vergelijk bl. 136-138.

XIII
Crisis en getuigen

> En ik zal mijn twee getuigen macht geven en zij zullen profeteeren 1260 dagen, met zakken bekleed. Dezen hebben macht den hemel te sluiten, opdat er geen regen regene in de dagen hunner profeteering; en zij hebben macht over de wateren, om die in bloed te verkeeren en de aarde te slaan met allerlei plage, zoo menigmaal als zij zullen willen. En als zij hunne getuigenis zullen voleind hebben, zal het Beest, dat uit den afgrond opkomt, hun krijg aandoen en het zal ze overwinnen en het zal ze dooden.
>
> Openb. $11^{3, 6-7}$.

Wat in het laatste gedeelte van het voorgaande hoofdstuk betoogd werd, vindt in het elfde hoofdstuk der Openbaring nog een geheel op zich zelf staande illustratie.

Het is het hoofdstuk der ‘twee getuigen’. Zij worden ten tooneele gevoerd als machtige figuren, die bevoegd zijn tot het doen van teekenen, die de menschen verschrikken. Daarbij is hun eigenlijke taak te profeteeren en hun getuigenis af te ronden, te voleinden. Wel zal de wereld, onder aanvoering van het anti-christelijke Beest, hun den mond snoeren in smadelijken dood, maar Gods

wondermacht roept ze ten leven en neemt hen op in heerlijkheid.

Ziedaar de korte inhoud van dit gezicht.

Over het algemeen nu kan dit visioen der twee getuigen bij moderne bijbel-onderzoekers geen genade vinden. Het wordt door hen vaak beschouwd als een storend invoegsel, dat niet van de hand van den schrijver, doch van een lateren omwerker afkomstig is. Het gedeelte, dat van hoofdstuk 10^{1} tot 11^{13} loopt, is, naar het heet, een onnatuurlijk inkruipsel, waardoor de schildering van de 6e en die van de 7e bazuin van elkaar worden gescheiden[1)]. Met andere woorden: aan dit smakeloos, storend invoegsel is geen waarde te hechten. Het breekt den gedachtengang; het haalt het peil van Johannes' boek naar beneden en is slechts een product van een ander brein dan van hem, die dit boek schreef. En zoo beschouwd, is het geen wonder, als een critisch uitlegger van het Nieuwe Testament straks komt verklaren, dat wij, christenen van den tegenwoordigen tijd, niets hebben te maken in onze uitlegging der Schrift met dit gedeelte, dat op hem den indruk maakt van een vlugschrift, dat door een of anderen zeloot, een door-dik-en-dun met de Joden dwepend patriot, geschreven werd tijdens de belegering van Jeru-

1) P. Wendland, Die Hell.-Röm. Kultur u. die urchr. Literaturformen $^{2, 3}$, Tübingen, 1912. S. 382.

zalem onder Titus, den Romeinschen veldheer[1]. Wat hebben christelijke denkers met een dergelijke uiting van dwaas Joden-chauvinisme te maken? Joodsche zeloten mochten al in dit overspannen gedweep hun geloof hebben beleden, dat de tempel van Jeruzalem onneembaar en de trouwe getuigen van Israël er altijd veilig waren[2], maar desondanks is toch Jeruzalem al lang verwoest en al de droomen van het overspannen nationaliteitsgevoel der Joden hebben niet kunnen verhinderen, dat straks de kruisen rondom Jeruzalem opgericht zijn en dat de stad ten vure gedoemd, de inwoners aan de schandpaal gebracht, en de getuigen van Israëls groote pretentie meedoogenloos vertrapt zijn onder Romeinschen voet.

***

Inderdaad, de vraag kan opkomen: hebben wij iets te maken, kunnen wij iets doen met Openbaring 11?

Op die vraag kunnen wij niet anders dan bevestigend antwoorden. Merkwaardig is dit hoofd-

1) Fr. Niebergall, Prakt. Ausl. des N.T. ^{2}, 1914. S. 584. Zie E. Vischer, Die Offenb. Joh., eine jüdische Apok. in chr. Bearbeitung. 2e Aufl. 1895; en Sabatier, Les origines litt. et la comp. de l' Apoc. de St. Jean, Paris, 1888.

2) Baljon, a.w. 120, Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten, VI, 221-223. Evenzoo, ongeveer: Bleek, de Wette, Lücke, Volkmar, in aansluiting aan Storr, Oeder, Semler, Corrodi. Völter denkt aan den ketter Cerinthus als auteur, o.a. van 10^{1}-11^{13}.

stuk ons, juist om de plaats, die het inneemt en om het onuitroeibaar geloof, dat er in spreekt.

In de eerste plaats is het de *plaats*, die dit hoofdstuk inneemt, welke de diepte van zijn gedachten ons doet zien. We merkten reeds op, dat voor de kritiek hierin zijn waardeloosheid gelegen is, doch stellen thans daartegenover, dat voor ons juist hierin de groote *waarde* van dit gedeelte der Apocalyps gelegen is. Tusschen de 6e (9^{13-21}) en de 7e bazuin (11^{15}), staat het in; dat is: tusschen de eene crisis en de andere, tusschen het wee, dat gaat, en het wee, dat komt. En dat is niet zonder beteekenis. Het wil zeggen tot den lezer, dat het verhaal van die getuigen wel een wonderlijk intermezzo is, dat ineens een insnijding vormt in de gewone voorstelling van de orde der schrikgebeurtenissen; maar, dat de getuigen Gods toch *niet* Gods raad zullen tegenhouden, of zelfs maar zullen ophouden. In het laatst der dagen, gelijk al de eeuwen door, hebben Gods getuigen grooten *invloed* op den loop der dingen. Dit aan te toonen, is ten deele het doel van het visioen der twee getuigen. Doch zij zullen overigens niet Gods regelmaat breken, niet in het systeem van Gods toorn eenige afwijking, ook niet de minste, kunnen of willen brengen. Het ééne wee gaat en het andere komt. Wàt zij ook kunnen doen, zij zullen nooit iets verrichten, dat God tegenhoudt in het systematisch volvoeren van zijn afbraakplan. De curve,

die op Gods seismograaf de wereldschokken afteekent, zal door hun toedoen geen enkele afwijking vertoonen.

Niet alleen zullen dus Gods getuigen den loop van Gods raad in zijn verwerkelijking niet breken, maar bij dit negatieve verschijnsel komt het positieve, dat het besluit van God zijn vervulling niet ontvangen zal, zonder dat daarin het optreden van Zijn getuigen *een eigen plaats heeft gevonden.* Dezelfde God, die de uitvoering van het oordeel der gerechtigheid heeft gebonden aan het gebed van zijn volk ($8^{1, v}$), zal ook de groote crisis van de laatste dagen niet doen komen, zonder dat in zijn getuigen geheel zijn raad is vervuld. De rijpwording van de wereldgeschiedenis is ten volle afhankelijk van de voleinding van den loop der kerk dwars door de wereld heen.

En dat is wel het eerste, waarom we dit visioen der getuigen zoozeer op prijs stellen.

Doch, daar komt nog een tweede reden bij. Niet alleen de plaats, waar dit stuk is ingevoegd, wijst op deze gedachte, die we weer tegenover Marx' historisch materialisme naar voren schuiven, maar ook de wel zeer levendige en plastische voorstelling van het *optreden* zelf der getuigen naar buiten werkt in aanschouwelijken trant die gedachte nader uit.

Wie zijn die getuigen?

Veel te ver zou het ons voeren, indien we onze

opvatting wilden verdedigen tegen de bonte schakeering van theorieën, die moderne critici over Openb. 11 ten beste gegeven hebben. Wij stippen alleen maar aan, dat wij niet kunnen gelooven aan de voorstelling van twee getuigen, die reeds geleefd hebben, hetzij in den tijd van Bar-Kochba, gelijk Hugo de Groot veronderstelde[1)], hetzij in een andere periode der kerkgeschiedenis. Zeker, het is ook ons bekend, dat zelfs sommige chiliasten, die anders zoo graag de profetieën naar de toekomst verleggen, deze twee getuigen in het verleden gezocht hebben[2)]. Maar, ondanks dit alles, houden wij vast aan de opvatting, dat het visioen der twee getuigen een voorzegging is van gebeurtenissen, die door den ziener als verschijnselen *van de laatste dagen* tegemoet gezien worden.

Volgens deze zienswijze, die nog sterk genoeg staat in haar verdediging[3)], moeten we dus in dit wondere tweetal *toekomst-getuigen* zien. Tegen den avondhemel van den ondergaanden kosmos staat hun verschijning scherp afgeteekend. Het is

1) Adnotationes ad Novum Testamentum. Parijs, 1644.
2) B.v.A. Driessen, Meditationes in sacram Apocalypticam, Traj. ad Rhenum, 1717.
3) Al zeiden we reeds, dat het karakter van dit geschrift verbiedt, de argumentatie te geven, die achter de exegetische conclusies ligt, toch willen we om het belang der zaak belangstellenden verwijzen o.a. naar Zahn, Inl. N.T., vert. Hugenholtz, Utr. Kemink & Zn., II, 708, v.

ons niet mogelijk, in hen twee bepaalde, met name genoemde, getuigen te vinden. Wel heeft men, in aansluiting aan Joodsche apocalyptische geschriften, dat geloofd, en gezegd, dat hier Mozes en Elia, of ook Henoch, bedoeld werden[1)]. Die zouden dan de voorloopers van den Messias, diens wegbereiders, moeten zijn. Maar het is wel teekenend, dat de voorstanders van deze opvatting zelf verlegen zitten[2)] met het feit, dat in deze twee getuigen niets is te vinden schier van de *figuur der wegbereiders*, zooals die ons bekend werd uit de schildering van den 'roepende in de woestijn', of, van den man, die roept, dat men in de woestijn een pad moet maken voor den zegevierenden Koning; een schildering, die we bij de profeten aantreffen en in Johannes den Dooper verwezenlijkt zien (Jes. 40^{3}, Joh. 1^{23}). Geheel anderen geest toch ademt het woord '*getuigen*'. De *wegbereider* heeft een taak, waarbij het op het *doen*, het dwingen, het omkeeren der verhoudingen aankomt. Maar de '*getuigen*' zien in het *spreken* hun voornaamste opdracht. In het uitwerken der getuigenis van Jezus Christus. Ze moeten hun getuigenis voleinden (vs. 7); d.w.z. er uit halen, wat er in zit.

1) De Joodsche geschriften noemden als begeleiders v.d. Messias in zijn komst ook nog b.v. Ezra, Baruch, Jeremia, Job, e.a. (sommige zelfs circa 60).
2) B.v. Bousset, a.w., 319.

Indien het bereiden van den weg voor den tot triumf opkomenden Messias hun taak was, zouden zij niet met '*zakken*' bekleed zijn, d.w.z. treurgewaden dragen. Maar nu zijn ze geschetst als getuigen, die hun 'bezwaren' inbrengen 'tegen den geest der eeuw'.

Zoo leiden deze overwegingen vanzelf ertoe, dat we in die getuigen een zinnebeeld zien van al die getuigen Gods, die in de laatste dagen den wereldstrijd van nabij zullen meemaken en daarin een belangrijke rol hebben te spelen; het *tweetal* is daarbij, gelijk de andere getallen in dit boek, symbolisch op te vatten en wijst op onderlinge *aanvulling;* de één zal met den ander een geheel vormen; er zal harmonie zijn in verscheidenheid[1)].

Al mogen we dus niet aan Mozes en Elia zelf denken, toch is anderzijds weer onmiskenbaar, dat de schildering haar trekken aan het leven van die twee groote mannen ontleent. Aan *Mozes* herinnert o.m. de mededeeling, dat zij macht hebben over de wateren, om die in bloed te verkeeren. En op *Elia* zinspeelt het bericht, dat zij macht

1) Over de symboliek in de getallen der Openbaring zou veel te zeggen zijn. Maar het visioen zelf wijst er op, dat men de getallen niet letterlijk nemen kan. Ze zijn zinnebeeldig, althans voorzoover het verband zelf niet duidelijk het tegenovergestelde bewijst. Men denke aan de meest verwante voorbeelden: 4 dieren, 2×12 ouderlingen; ook daar drukken de getallen verhoudingen uit, ideëele en historische. (4^4,^{6}).

hebben, om den hemel te sluiten, opdat er geen regen valle. En dit kan geen toeval zijn. Blijkbaar wil de schrijver zeggen, dat Christus' getuigen der laatste eeuw figuren zullen zijn, even martiaal, maar ook even getrouw, als Elia en Mozes geweest zijn. Wat Mozes in Egypte tegenover Farao deed en wat Elia in Achabs tijd volvoerde, dat zal in die dagen het geweldig vermogen der getuigen zijn. En de wondermacht, die aan Elia toen *alleen* gegeven werd, was aan Mozes onthouden; evenals op zijn beurt Mozes weer over privileges van sterk vermogen beschikte, die aan Elia niet gegund waren. Maar bij de getuigen, ‘op wie de einden der eeuwen zullen gekomen zijn’, zal het anders zijn. Niet de één heeft slechts de macht van Mozes, noch de ander alleen die van Elia, met uitsluiting van de wondermacht van den ander, doch *elk* van hen ontvangt een wonderkracht, die het kunnen van die twee groote helden Gods tezamen en tegelijkertijd in zich vereenigt.

Zoo komt de kracht van het ‘*wonder*’ in dit visioen naar voren.

Wat dit beteekent voor het sociale leven behoeft natuurlijk geen betoog. Den regen ophouden, de wateren in bloed veranderen, - dat zijn werkingen, die het leven totaal ontredderen. De historie van den Farao en van Achab leveren daarvan het verschrikkelijk bewijs. Uit ervaring

wisten dezen wel, wat een plaag, een ‘crisis’, is. En, vraagt iemand naar crisisoorzaken, welnu, hier kan hij ze vinden: ze zijn gelegen in het *geloof* en in het *gebed.*

In het *geloof.* Want Mozes' teekenen in Egypte worden in de Schrift telkens met zijn *geloof* in één adem genoemd (Hebr. 11^{27}).

En dan het *gebed.* Dat *Elia* door zijn krachtig *gebed* den regen inhield, dàt wordt ook met nadruk vooropgesteld (Jac. $5^{17, 18}$).

***

Maar, wat is nu, als we uit het kluwen der visionaire draden de werkelijke feiten willen grijpen, wat is nu de bedoeling van dit alles? Wat leert ons dit hoofdstuk ten aanzien van de komende dagen?

Moeten we nu waarlijk, gedachtig aan die Mozes- en Eliafiguren, de christenen der laatste eeuw ons droomen als wereldbeheerschers, als wonderdoeners, als verwekkers van geweldige omwentelingen, die in het sociale leven zullen optreden, zóó, dat ieder dat zien kan? *Zùllen* zij als crisisverwekkers komen ‘met uiterlijk gelaat’ en zal de wereld kunnen bemerken, dat zij de wonderdoeners zijn, die het in hun macht hebben, heel het leven te ontwrichten?

Het is er ver vandaan.

Als dat waar was, dan zou Openbaring 11 in

strijd komen met heel den gedachtengang van dit boek. Dan zou daarmee een streep gehaald zijn door bijna alles, wat, naar onze meening, tot nu toe uit zijn visioenen en profetieën af te leiden was.

Neen. Openbaring 11 kent wèl aan de twee getuigen de *macht* van het wonder toe.

Maar wie de *macht* heeft van het wonder, die verricht nog niet de uiterlijke *daad* van het wonder, die zoekt nog niet de uitwendig waarneembare *oefening* van zijn mirakuleus vermogen.

En wie het verhaal der twee getuigen leest, mag dit onderscheid tusschen *vermogen* en *daad* niet verwaarloozen. Ze hebben, zoo zegt vs. 6, de '*exousia*', d.w.z. de *bevoegdheid*, het zedelijk recht, om den hemel te sluiten, de *bevoegdheid* om de wateren in bloed te veranderen, de *bevoegdheid* om de aarde te 'slaan.'

Maar die *bevoegdheid* houdt nog volstrekt niet in, dat ze nu ook van hun zijde door een actieve wilsdaad er van gebruik maken voor het oog van de wereld, die niet onderscheidt hetgeen uit den Geest van God is. Integendeel, meermalen zegt de Bijbel, dat iemand *bevoegdheid* heeft tot iets, *dat hij intusschen volstrekt niet doet*[1)].

***

1) Om iets te noemen uit plaatsen, waarin het woord 'exousia' voorkomt: we lezen, dat Paulus de *bevoegdheid* erkent der christenen, om offervleesch te eten, maar hun raadt, daarvan geen gebruik te maken (1 Cor. 8^{9}); dat hij zelf bevoegd is, zijn leeftocht te eischen van den Thessalonicensen en van de Corinthiërs, desnoods nog voor een vrouw ook, maar het toch niet doet (2 Thess. 3^{9}, 1 Cor. 9^{4} v.); dat God de bevoegdheid heeft, in de hel te werpen, doch dit oordeel aan wie Hem vreezen - tot hen spreekt Christus hier - niet voltrekt (Lucas 12^{5}); dat de discipelen de bevoegdheid, het vermogen, hebben, op slangen en schorpioenen te treden, die ze evenwel niet willekeurig mogen gebruiken voor een spel van euvelen moed (Luc. 19^{17}). Men lette voorts nog op het volgende: Christus' bevoegdheid blijft in den regel verborgen, Mt. 9^{6}; de 'exousia' van Christus wordt juist bezongen in den hemel, als hij zich aan het gewoel van den strijd onttrekt, Op. 12^{10}; men denke ook aan de exousia op het hoofd der vrouw, 1 Cor. 11^{10}.

Pleit nu niet alles ervoor, in deze *richting* het antwoord te zoeken op de vraag naar de beteekenis van het visioen der twee getuigen?

Zeker, oppervlakkig gezien, schijnt het ons in tegenspraak met de doorloopende voorstelling van den bijbel. Want daarin is in hoofdzaak deze lijn ontworpen voor de toekomstleer, dat de historie der wereld tenslotte uitloopen zal op de wonderlijke tegenstelling van: een *wondervol* tijdperk voor de anti-christelijke wereld en daartegenover een *wonderloos* tijdperk voor de gemeente van Christus. Het wonder vermenigvuldigd voor de wereld, en zich terugtrekkend van de kerk, zelfs in de dagen der getuigen met hun sterk vermogen.... dat is de lijn der Openbaring, voornamelijk in de schildering van de wonderen en teekenen der leugen,

die het Beest, d.w.z. de Antichrist,[1] verricht. Als die Antichrist komt, zal hij de wereld door wonderteekenen in glans zetten. Het zal zijn glorie zijn, dat hij de christenen heeft verslagen, en den luiden roep van den tempel Gods deed verstommen.

En de gemeente kan, mòet zeggen: wij zien onze teekenen niet. (Ps. 74, vgl. $13^{7,15}$).

Nog eens, met deze gedachte schijnt de breede uitmeting van de bevoegdheid der getuigen tot het verwekken van wereldkatastrofes in flagranten strijd.

Maar de schijn bedriegt, ook hier. Geen sprake van, dat de Bijbel hier profeteeren zou, dat de getuigen straks voor het front gaan staan, om als wonderdoeners op te treden en zich te laten verheerlijken.

Neen, *alle* 'bevoegdheid', die God geeft, is steeds gebonden aan Zijn recht, Zijn orde, Zijn wil. In *willekeur màg* ze nooit en *wil* ze ook nooit vervallen. Ze tracht nooit inbreuk te maken op Gods eigen plan. Ze onderstelt, van de zijde der biddende getuigen, de erkenning, dat zij van Gods verborgen raadsbesluit niet weten; dat zij ook niet gewelddadig ingrijpen willen met ruwe hand op het gebeuren om hen heen.

Toch *is* hun 'bevoegdheid' in àl de teekenen,

1) Men lette op $13^{13,14}$, vgl. 2 Thess. $2^{9,10}$. Over de 'wonderen van den Antichrist' zal waarschijnlijk bij den uitgever van dit geschrift een opstel verschijnen, waarin ik tracht, de bijbelsche gegevens over dit onderwerp te verwerken in den hier aangegeven zin. Zie ook $13^{3,4}$, 16^{14}, 17^{8}, 19^{20}.

die de laatste dagen zullen opleveren. *Want achter de wereldteekenen*, *daarin en daar doorheen*, *is en komt de onzichtbare*, *maar voor God reëele*, *kracht van hun geloofsstrijd, hun gebedsenergie.*

In drieërlei richting worden de gerichtsvlagen, die op de aarde zichtbaar zijn, opgeheven in de sfeer der onzienlijke krachten.

Achter de plagen, die men voelen kan, zit een driedubbele geestelijke energie, een drievoudige 'exousia'.

Allereerst de 'exousia' van *God* (16^{9}).

Vervolgens die van de *engelen* (14^{l8}).

Daarna ook van de *menschen*, die getuigen zijn van Christus Jezus ($11^{5, 6}$).

Neen, niemand behoeft te denken, dat wij met deze moeilijke exegese vluchten in de louter negatieve beschouwing, dat de bevoegdheid er wel is, maar niet behoeft gebruikt te worden.

Want er is wel degelijk een *positieve* werking van de 'macht' der getuigen. In alle crises openbaart ze zich. Doch ze bestaat in geestelijke energie, in de spanning van geloovige zielen, die den eindstrijd van het wereldleven meemaken met volle gebeds- en geloofskracht. Laat die energie op aarde niet zichtbaar zijn, ze is in den hemel reëel. Ze keert uit het hart naar boven, en komt van boven naar beneden terug in de stuiptrekkingen der wereld, waardoor God en Zijn recht en genade zich openbaren.

Wie de getuigen letterlijk zou willen verstaan, herinnere zich, dat ook de 4 paarden ‘exousia’ hebben over het vierde deel der aarde (6^8), terwijl zij toch ook maar zinnebeelden zijn van intredende krachten, die uit Gods energie voortkomen, en die de ‘energie’ van Satan en den Antichrist breken willen en zullen. Want het Beest, aldus de fijne gedachte in den grondtekst, komt in alle ‘*energie*’ van Satan (2 Thess. 2^9).

***

Krachtiger protest tegen het historisch materialisme geeft de bijbel niet, dan hier.

De daden van den Bruidegom, Christus, zijn niet te scheiden van de ‘exousia’ der bruid, die met hem meeworstelt, die òp hem áánworstelt, in geloof en gebed, omdat Gods Geest in haar bidt.

Door deze zijn de geloovigen in den diepsten zin ‘mede-arbeiders Gods’, ook als de Antichrist hun de handen zal gebonden hebben.

Zeker, ‘wij *zien* onze teekenen niet’.

Doch de Geest van God zal op deze klacht aan Christus' kruisgemeente dit antwoorden: ze *zijn* er toch. In de rampen, die de wereld treffen en wonden tot den dood, keert tot u terug de *energie* van uw gebed en uw geloof.

De grootste wonderdoeners, dat zijn zij, wier handen gebonden, wier voeten geboeid, wier lichaam

gekerkerd, wier ziel gebroken is, maar dan gebroken tot God. Ze hebben meer dan het *blinkende* wonder; zij hebben het geloof en het gebed. En die twee zullen, als de rampen raken, de heerschende machten zijn - ook in het sociale leven van de wereld, - als de zon bloedrood ondergaat.

Als de heilstaat der zonde schijnt geboren te worden, zal de wereld roepen: het is morgen!

Maar het gebed en het geloof, ze hebben geroepen: hoe lang nog, hoe lang nog?

Tot hiertoe en niet verder, zoo zal Gods antwoord zijn, als hij den hemel sluit, de wateren en de aarde slaat - op hun gebed en hun geloof.

Dat zal de kracht zijn, waardoor het wonder zich voltrekt: de avond, de nacht voor de wereld; en uit dien nacht de onsterfelijke morgen voor wie geloofd heeft en gebeden.

Dat is het wel onzichtbare, maar toch steeds *werkelijke* verband, tusschen *crisis en getuigen.*

En door deze geestelijke energie zal door alle rampen heen de kerk uit de wereld gehaald worden, maar ook de wereld uit de kerk.

Want het eerste deed Mozes, het tweede Elia in zijn dagen.

En deze dubbele triumf van den Geest boven de stof, van de genade boven de natuur, van de waarheid boven den schijn, zal door de ‘getuigenis’ heen zich manifesteeren in de stormen, welke zijn gedreven door den adem Gods, en door het

geblaas der engelen en door het zuchten der gebeden, deze drie[1]. (16^{9}, 14^{18}, $11^{5,6}$).

Want van de getuigen in de dagen van den Antichrist zal gelden, wat eens iemand[2] zeide: zij staan daar wel, hulpeloos, als Gods onbeschutte weezen:

Doch in hen rees de vloed der liefde hoog,
En smart kon niet tot harts verrukken raken,
Zij hoorden reeds de broze heemlen kraken
En zagen Jezus, die hen tot zich toog.

En 't wilde lied van hoondoordrenkte woorden
Klonk hun een lofzang, uit Jeruzalem,
Alsof de helle kristallijnen stem
Der engelen de dunne lucht doorboorde. -

1) Tegen deze opvatting strijdt 11^{5} niet; een vergelijking met Jeremia 5^{14} doet zien, dat hier het 'vuur' symbolisch bedoeld is, al is dan ook het symbool werkelijk in dezen zin, dat het *woord* der getuigen (hun eigenlijke opdracht) ook een macht zal zijn, die de wereld oordeelt, eerst juridisch, daarna ook dynamisch. Men vergete toch nooit, dat hier de symboliek aan 't woord is van een visionair. Let voorts op het '*vuur*' in 1^{14}, 2^{18}, 19^{12}, 10^{1}, 4^{5} (vuur = geest), 8^{5} (vuur bij de gebeden) en de duidelijk symbolische beteekenis in 8^{7} (vuur *met* bloed). Een zelfde uitdrukking als in 11^{5} ten aanzien van de getuigen, komt ook voor van de paarden, $9^{17,\ 18}$.

2) Willem de Mérode, De Antichrist. Uit: De Overgave, Uitg. Mij. E.J. Bosch Jbzn., Baarn 1919.

XIV
De groote boycot

> En het maakt, dat het aan allen, kleinen en grooten, en rijken en armen, en vrijen en dienstknechten, een merkteeken geve aan hun rechterhand, of aan hun voorhoofden en dat niemand mag koopen of verkoopen, dan die dat merkteeken heeft of den naam van het beest of het getal zijns naams.
> Openb. 13[16,17].

Marx' stelsel van het historisch materialisme wordt ten slotte in zijn perspectieven voor de toekomst met niet minder stelligheid afgewezen in het visioen van het Beest, gelijk Johannes dat weergeeft in het dertiende hoofdstuk van zijn boek.

Want het is juist dàt gedeelte der Apocalyps, waarin ontwikkeld wordt de gedachte, dat de antichristelijke wereld zich in haar eindelijken worstelstrijd voor het sociale leven geheel en al, en ook uitsluitend, zal laten leiden door *geestelijke* waarden, door de *geestelijke* antithese, die in de wereld is en zijn zal tot haar einde toe.

Lees Openbaring 13, en zeg dan zelf, of hier niet ronduit gepredikt wordt de boycot, en ook: zulk een einde van den klassenstrijd, waarbij de klassen zich vereenigen, niet in het feestelijk uur, dat de armen van eertijds met de rijken van vroe-

ger doet aanzitten aan den vetten maaltijd van gierig weeldeslurpen of van beheerschte levensvreugd, doch in het oorlogszuchtig uur van het ultimatum der geheele wereld aan alle christendom, en in het bestiale decreet, dat van den maaltijd der wereld zelfs geen kruimpje mag vallen voor de honden.

Die honden... dat zijn de *christen*honden.

***

In Openbaring 13 wordt 'het Beest' ten tooneele gevoerd. Zijn naam, d.w.z. de ontsluiting van zijn wezen, wordt aangeduid in het getal 666 (vs. 18). Ontzaglijk veel zijn de pogingen geweest van hen, die door middel van de z.g. 'gematria' dat raadselachtige getal wilden afpersen, zijn geheim. Hierbij ging men uit van het feit, dat zoowel in het hebreeuwsch als in het grieksch de *getallen* door *letters* werden aangeduid. Een willekeurig woord kòn dus in een getal worden verborgen, als men de letters verving door de daardoor ook aangegeven cijfers en de zoo verkregen getallen optelde. Rekent men, om een voorbeeld te geven, in onze taal voor a 1, voor b 2, voor c 3, voor d 4, enz. dan kan b.v. het getal 30 een aanduiding zijn van '*web*' (23, 5, 2) of '*ark*' (1, 18, 11) of '*Anna*' (1, 14, 14, 1) of '*Nana*' (14, 1, 14, 1) of '*Zaba*' (26, 1, 2, 1) of '*ui*' (21, 9) of '*paal*' (16, 1, 1, 12) of '*heffe*' (8, 5, 6, 6, 5) of '*bis*' (2, 9, 19) of '*jas*' (10, 1, 19) of '*saai*' (19, 1, 1, 9)

of '*bigge*' (2, 9, 7, 7, 5) of '*kar*' (11, 1, 18) of '*barde*' (2, 1, 18, 4, 5) of '*dok*' (4, 15, 11) of '*heel*' (8, 5, 5, 12) of '*neef*' (14, 5, 5, 6) of '*beer*' (2, 5, 5, 18) of '*jaar*' (10, 1, 1, 18) of '*Asia*' (1, 19, 9, 1) of '*bom*' (2, 15, 13) of '*Eagle*' (5, 1, 7, 12, 5) of '*iep*' (9, 5, 16) of '*kalf*' (11, 1, 12, 6) of '*doch*' (4, 15, 3, 8). Meer voorbeelden te vinden, zal niemand, die tijd heeft, moeilijk vallen. Maar het gegevene is al genoeg, om te doen zien, hoe deze methode van verklaring van '666' de deur openzet voor honderden aandragers van namen of titels of spreuken, die het gevraagde getal tot uitkomst hebben[1]).

1) De meest bekende uit verschillende talen zijn: Keizer Nero, Domitianus, Vespasianus, Caligula, Hadrianus, Tiberius, Traianus, Gaius, Lateinos (de Romeinsche), Diocletianus, Rabban Simeon (zoon v. Gamaleël), Simeon bar Giora, Bileam de zoon van Beor, Euanthas, Papiskus, Teitan, Mohammed, VICarIUs fILII DeI en andere latijnsche betitelingen van den paus, paus Alexander, Silvester, ChrIstophorUs bernharDUs Van gaLen, Bellarminus, Romiet (de Rom. vrouw, Op. 17), Romanus, de Italiaansche (latijnsche) kerk, paradosis (de overlevering), Genserik, Antemos, de paapsche mis, Pontifax, Jesuistica Catena, P. Ignatius Lojola, Innocentius XI, Römischer Papst, Pabstums Ehr, De Paavvest, DIe teUffeLs ChoreszUnfft zU Bergen, Der Pabst VVar abgefaLLene BabyLonIsche HUre, Pabst Ist VerfUhrer Des VolCKs, 'chaos van den oertijd', Willem de Vijfde, prins van Oranje, stadhouder van de Vereenigde Nederlanden, de roomsche paus (nederlandsche 'oplossingen', de laatste door van a tot i te lezen 1-9 en voor j 10, k 20 enz.). Ook zijn genoemd: Luther, Calvijn, Napoleon, Jozef Smith, en in het grieksch: 'Christus Jezus moet gekruisigd worden' of: 'ik verloochen'.

De willekeur, die in de meeste der langs dezen weg verkregen ‘oplossingen’ aan het woord komt, behoeft niet nader gesignaleerd te worden, al geven wij toe, dat men over de opvattingen, die in het getal 666 een aanduiding van een bepaald *Romeinsch keizer* of het Romeinsche keizerschap in 't algemeen zoeken, dit vonnis *niet* behoeft te vellen: Rome's keizer wàs voor de christenen in die dagen werkelijk een type van de antichristelijke gedachte en een drager daarvan.

Toch heeft elke opvatting, die naar een met bepaalden naam aan te duiden machthebber uit het verleden heenwijst, voor ons overwegende bezwaren[1]). En het zijn nog altijd óók theologen van naam, die aan de *symbolische* opvatting vasthouden, volgens welke het getal dus *geestelijke* verhoudingen aanduidt[2]). Al willen wij allerminst

1) B.v.: dat het ‘verbergen’ van een naam niet al te best strookt met Johannes' karakter: hij is niet te vergelijken met den verliefden jongeman, die op een muur in Pompeji kraste: ik houd van haar, wier getal 545 is (Deissman, 237); de beteekenis zou ondanks de verberging toch gemakkelijk door de vijanden begrepen worden; de Openb. geeft een heele reeks van getallen, die alle symbolisch zijn; het eerste ‘beest’ uit Op. 13 moet met het tweede op één lijn gesteld worden, zoodat het op een bepaalden persoon toepassen van ‘666’ óók zou vragen een bepaalden man aan te wijzen, die als de valsche profeet van zijn dagen Johannes voor den geest kan gestaan hebben, in welk werk men in gebreke bleef; het visionaire van den ziener komt met deze rekenkunstjes in gedrang: enz.

2) We noemen: Dr. A. Kuyper, Dr. S. Greydanus, Dr. J.C. de Moor. Dr. V. Hepp, Th. Zahn (II 713 v), Dr. A.v. Veldhuizen, die in Bijbelsch Kerkelijk Wdb. schrijft: ‘Neemt men 666 aan, dan zal 777 het normale menschengetal zijn, terwijl 888 beantwoordt aan de getalwaarde van “Jezus”. Tegenover dit bovennormale is dan 666 het ondernormale’. (s.v. ‘Apokalyptisch getal’, dl. II). Kuyper, Greydanus, de Moor, Hepp, ook Philip Mauro (a.w. 20) zoeken een tegenstelling met 7 als het getal der goddelijke volmaaktheid, waaraan het menschelijke niet toe kan of wil of mag komen. Het menschelijke, in zijn vergeefsche trachten naar het goddelijke (maar dan in zelfzucht) of in zijn volledig opgevoerde arbeidspraestatie, zonder God.

ontkennen, dat de profetie, en *ten deele* ook de apocalyps[1], de trekken van haar toekomstbeeld meermalen ontleent aan de toestanden, die de ziener beleeft, zoodat dan ook in het Antichristelijk Beest wel degelijk kenmerkende eigenschappen van Rome's keizers te herkennen vallen, toch meenen wij, dat gezonde exegese bij de constructie van het beeld van den Anti-christ (het Beest) niet alleen in rekening brengen moet de elementen van het antichristelijke type, dat Johannes in zijn dagen in den man op den Romeinschen keizerstroon voor oogen stond, maar ook het onderricht heeft te aanvaarden van de overheerschende stroomingen in het rijk der ongerechtigheid, zooals de eeuwen na Johannes tot aan onzen tijd toe den onderzoeker die hebben doen zien en haar conclusies hem

1) Men denke evenwel aan het verschil tusschen profetie en apocalyps; vgl. bl. 65, v. De grens is intusschen niet altijd even scherp te trekken.

hebben voorgelegd. De bijbel, die zelf tusschen de ‘antichris*ten*’ en ‘*den*’ Antichrist onderscheid maakt, gebiedt ons op deze wijze zoowel op het verleden als op het heden te letten[1)].

Daarom zoeken wij achter het visioen van het Beest niet minder dan de voorzegging van de verschijning, in de laatste dagen, van een machthebber, die in de wereld met groot gezag optreden zal, en die aan de zonde haar geweldigste krachtsontplooiïng, haar machtigste organisatie, haar scherpste wetenschappelijke verdediging, haar verlokkendste propaganda en haar meest daemonische uitwerking geven zal. Op de ontzaglijke krachtsinspanning van dezen cultuur-mensch-zonder-God, op zijn hoogste arbeids-vermogen in de lijn der menschverheerlijking, wijst dan, naar de wet der symboliek[2)], het getal 666.

***

1) Dr. F.W. Grosheide, Nieuw-Testamentische Exegese, Amsterdam. H.A.v. Bottenburg (inaug. rede 13 Dec. 1912) bl. 17. Ook een man als Völter spreekt uit, dat de leugenprofeet, het tweede beest (Op. 13^{11v}.) ontworpen is naar een model, dat de ziener uit zijn dagen kende (de Asiarch, volgens hem), doch dat het beeld van dien Romeinschen bewindhebber is vergroot en in de onderdeelen breeder uitgewerkt ten behoeve van de profetische ontwikkeling der laatste dingen (a.w. bl. 109). Ongeveer op deze manier gelooven wij ook het antichristelijk beeld te mogen ontwerpen, al hebben wij daarvoor andere gronden.

2) Hoever soms de symboliek door anderen gedreven wordt, leere de ‘oplossing’ van G.A. v.d. Bergh v. Eysinga, die 666 verklaart als een drie-hoeksgetal (666 de som van alle getallen van 1-36 en 36 weer de som van de getallen van 1-8, zoodat niet het 6-tal, maar het 8-tal den grondslag schijnt te moeten vormen. (Zeitsch. für neutest. Wissenschaft, 1912, 13, 293 v., Vgl. Boll, a.w. 23; en Nieuw Theol. Tijdschrift, 1915, bl. 62 v.; Vgl. Hepp, a.w. 238). En als we dan nog denken aan de pogingen van Gunkel (Schöpfung und Chaos, 1849), waarbij óók hij tracht 666 te verklaren op symbolische manier, maar deze dan ontleend aan de mythologie van Babylon,..... nu, dan behoeven de voorstanders van de symbolische opvatting onder de orthodoxen zich nog niet weg te schamen. Vgl. Maurice Jones, B.D., The New Testament in the Twentieth Century, Macmillan & Co., London, 1914, 438, 439, 454, 455.

Wanneer nu de Antichrist verschijnt, zal hij, aldus Johannes, grijpen naar het scherpe wapen, dat reeds zoo menige sociale worsteling heeft vergiftigd, het wapen van den ‘boycot’. Wat dat woord beteekent, hebben de feiten van den socialen strijd onzer dagen ons wel meermalen duidelijk gemaakt. Boycot - dat is de opzettelijke, systematische uitsluiting van de eene groep door de andere; een uitsluiting, waarbij aan de verdrukte partij het aanzitten aan de tafel der gemeenschap, de toegang tot de markt en tot het huis van arbeid ontzegd wordt.

Dit wapen nu zal de Antichrist keeren tegen het christendom.

Wanneer de eeredienst van den Mensch der Zonde uitgeroepen wordt, (vs. 14, 15), dan zal hij, zoo lezen we, aan wie hem volgen willen, een ‘merkteeken’ geven. Hoe men ook over den aard van dit

kenteeken denken moge[1)], zooveel is toch wel af te leiden uit Openb. 13, dat op uitwendig-waarneembare wijze de keuze van de menschen vóór den Antichrist zich zal doen zien. En ieder, die *tegen* hem kiest, en de uiterlijke kenteekenen van gehoorzaamheid aan den Vorst der Zonde weigert, zal van het ruilverkeer worden uitgesloten. Wie met den grooten hoop niet optrekt en dus met den stroom niet meegaat, wie de aanbidding weigert aan den Mensch der Zonde, die zal de paria der toekomst moeten zijn (vs. 16, 17).

In dit licht gezien, is de schildering toch wel wat al te tegenstrijdig en ook zoo nog te mat van kleur, die eens iemand van den Antichrist gegeven heeft:

> Hij klonk in kluisters en hij kon bevrijden,
> Hij bliksemde den boudsten met zijn ban.
> Met trots brak hij den hoogmoed van den man,
> En vrouwen won hij met zijn medelijden.

1) Sommigen denken aan een zekere religieuse stigmatisatie, waarbij, ter eere van den keizer-god, het lichaam getatoueerd werd, of op andere wijze (b.v. door inbranden) de naam van het voorwerp der vereering in het lichaam leesbaar gemaakt werd; waarbij de vergelijking met Gal. 6^{17} geheel ten onrechte dienst moet doen (Weisz-Heitm. a.w., 294); zie ook Völter, a.w., 108. Anderen denken aan het stempel van den keizer, als grondslag der verklaring, Deissmann, 289; dit keizerlijk stempel werd op koopbrieven en dergelijke oorkonden afgedrukt. Weer anderen denken aan een handelsmerk: zij zien ‘de ontwikkeling van een corporatief monster met zulk een handelsmerk’ (Philip Mauro, De Dag des Menschen, J.H. Kok, Kampen, 1915, 150). Zie voorts Bousset, a.w., 368.

En al de kindren was hij een gespeel.
De knapen liet hij op zijn paarden rijden.
Meisjes vertelde hij, totdat ze schreiden,
't Menschengeslacht behoorde hem geheel.

En heel de heerlijke aarde was zijn rijk.
Hij strooide vreugde in de droefste zielen,
Hij vroeg hen niet om voor hem neer te knielen,
Want wie hem zag, bood vrij hem huldeblijk.

Want tegenover dit ontwerp van een man met zachte oogen stelt de H. Schrift het beeld van een geharnast strijder, een organisator, die, om den ‘vrede’ der menschheid, den strijd niet ontwijkt, den strijd tegen het laatste asyl van het stervende christendom, gelijk hij het ziet en wil zien. Als die strijd de duizenden opzweept tegen de christenen, dan wordt het:

Zij knauwden hen door 't knagen van de pijn,
Wanneer zij hem, der aarde heer aanbaden,
Zij dwongen hem, of 't hunne zielen schaadde,
Bij 't offer in zijn hooge huis te zijn.

Want in hem spookte reeds de vuren nacht,
Dien hij wel wist, dat over hem zou komen.
Toen dorstte hij naar 't bloed van alle vromen,
Maar zijn gezicht bleef vriendelijk en zacht.

Wat hier W. de Mérode zegt, zegt de bijbel ook, behalve dan dat laatste. Waarom ook zou het gezicht vriendelijk blijven en zacht van den man,

die den grooten boycot uitroept? Waarom zou hij maskeeren zijn wil tot strijd? Zegt de bijbel niet, dat hij deze uitsluitingstactiek met keur van redenen aannemelijk zal maken voor de filosofische en religieuze pseudoprofeten van zijn dagen? Lees, hoe het 'beest uit de *zee*', de machthebber (13^{4-10}) der zonde, naast zich doet opkomen het 'beest uit de *aarde*', den redenaar, den denker, den valschen profeet der zonde (vs. 1, 11), - en ge ziet den afgrond gapen. De *daad* der geloofsvervolging zal zich gronden op het *woord*, en dat weer op de *leer*, de filosofie, de moraal, van den antichristelijken geest. Men zal de valsche profetie zien optreden met de prediking, dat verdelging van het christendom, hoe wreed ze schijnen moge, in den grond even barmhartig is als het wieden van het onkruid uit den bodem, waaruit voor den hongerenden mensch de vrucht moet rijpen (vgl. 16^{13}, 19^{20}, 20^{10}).

Een poging, om die filosofie eenigermate te benaderen, geeft R.H. Benson, in een toekomstbeeld, aldus:

'Vrede, zoo legde men uit, was voor den eersten keer in de historie der wereld een feit geworden. Er was geen enkele Staat meer, hoe klein ook, wiens belangen niet dezelfde waren, als van een der drie afdeelingen der wereld, waartoe hij behoorde..... De vereeniging van deze drie afdeelingen onder een algemeen hoofd was volbracht door een Persoon, Die, naar het scheen, uit de

humaniteit was opgerezen, juist op het oogenblik, dat zulk een Mensch gevraagd werd. Het geloof in hem vroeg dan ook, dat men zich aan zijn oordeel zou onderwerpen. - Dat er nu nog een koninkrijk zou bestaan, dat zijn eigen religieuze meeningen aan een klein aantal leden opdrong, was een onverdragelijke tirannie, want geen Staat bezat het recht, algemeene wetten af te vaardigen, die niet door iedereen aanvaard konden worden. Dit was niets meer dan verkapte ketterij, die zelfs gevaarlijker was voor de algemeene welvaart der wereld, dan het Individualisme van het Individu. Het menschelijk ras was nu één geheel geworden, en het droeg een ontzettende verantwoording voor zichzelf; er waren geen privé rechten meer..... De christenen bewezen eer aan een denkbeeldig bovennatuurlijk wezen. De christenen scheidden zich dus vrijwillig af van het Lichaam, zij waren als afgestorven ledematen, die zich lieten overheerschen door een kracht van buiten, die hun leven zelf in gevaar bracht en daardoor het geheele Lichaam in gevaar brachten. Moord, diefstal, onteering, zelfs anarchie, waren geen misdaden te noemen, vergeleken bij die monsterlijke zonde; want waar de anderen het Lichaam kwaad berokkenden, deden zij toch nog geen aanval op het hart - hierdoor leed alleen het individu; maar het Leven zelf was niet aangerand. In het christendom schuilde een absoluut doodelijk vergif. Iedere

cel, die er mede besmet werd, tastte direct het leven aan. Dit en dit alleen was de misdaad van Hoogverraad tegenover den mensch - en slechts het absoluut uitroeien was een gepast middel.... Met deze argumenten gewapend trokken de sprekers de wereld in, en het succes was aanmerkelijk groot geweest'[1)].

Zoo zal dan de boycot tegen het christendom niet in geheime samenscholingen[2)] worden voorbereid, doch openlijk gepredikt worden op den areopaag der theomorphe menschheid. De valsche

1) R.H. Benson, De God der Wereld. Vertaling Henriette v.d. Waarden, Het Ned. Boekhuis, Tilburg, enz. bl. 362, 363. Deze Robert Hugh Benson is een zoon van aartsbisschop Edward White Benson, die in de Openb. een soort van *christelijke filosofie der historie* zag (M. Jones, a.w. 454). De zoon is een zeldzaam fijn corrector van den vader. Het boek, hoewel roomsch, en in menig opzicht voor ons onaannemelijk, is toch fijn gedacht en geeft van de mogelijkheid, en ook de natuurlijkheid, van den strijd, ook in het sociale leven, tusschen Christendom en Antichrist, een zeer treffend beeld, waarin honderd maal meer 'apokalyptisch gevoel' voor den dag komt, dan in duizend eschatologische rekensommetjes, waarmee, vanuit Amerika, ook ons land overstroomd wordt. Het boek behoeft antipapisten niet af te schrikken; want het komt zóó dicht, in zijn grondgedachten, nabij alles, wat protestantsche theologie van den lateren tijd vond, dat het den roomschen auteur eenige moeite heeft gekost, om de kerkelijke goedkeuring te krijgen. Vgl. L.P.P. Franke, S.J., Robert Hugh Benson. Ned. Boekhuis, Tilburg, enz. z.j. 109-116, 121. Het slot achten wij te mat.

2) Leo Perutz, Die Geburt des Antichrist, Rikola Verlag, Berlin, u.s.w., 4e Aufl. 1921, S. 69.

profeet schuilt niet weg in het donker. Waarom zou hij ook? Hij durft er wel zijn, als hij de wereld oproept tot den strijd tegen die groote pest: het christendom.

***

Maar nu wordt het dan ook voor hen, die aan Johannes' profetie hun hoofd en hart gevangen geven, een onmogelijkheid, den vrede te zien lichten over de aarde, als het socialisme, met wat eruit voortvloeit, de wolken heeft gescheurd. Als iemand[1)] zegt: 'Welke vormen staat, maatschappij en samenleving ook zullen aannemen, steeds zal daarin het menschelijk oordeel zoeken naar de *gemeenschap,* die van geslacht tot geslacht gedroomd is in vele talen, vele beelden en vele namen; elke afbraak geschiedt in haar naam, maar feilloos moet elke wezenlijke opbouw door haar kracht tot stand komen'..... dan kàn die droom, waarvan hier gesproken wordt, den lezer der Openbaring nooit ofte nimmer belofte zijn van komende *werkelijkheid.* Want de antithese is er, en blijft er ook. Ze zal ook op de *markt* des levens meer doen, dan de prediking van den klassenstrijd ooit heeft gedaan.

De klassenstrijd.....

Hij heeft vaak en lang het leven beheerscht. Maar hij vindt zijn einde, zegt de Apocalyps. Al

1) Prof. I.P. de Vooys, Socialisatieproblemen van Arbeid en Gemeenschap, Ned. Bibl., 1920, bl. 140.

blijven de tegenstellingen van arm en rijk, van groot en klein, bestaan, ook om het altaar en den troon van het Beest heen, (vs. 16, vgl. bl. 35, 132, 119, v.), - toch zal die worsteling der klassen eens worden opgegeven en beëindigd. De klassenstrijd zal eerder verdwenen zijn, dan die hem uitroepen, gedacht hebben. Want, volgens hen is hij onvermijdelijk, zoolang niet tusschen werkgever en werknemer de vrede geteekend is en het productiestelsel van dezen tijd geweken is[1)]. Maar van Patmos gaat de profetie uit, dat de vloek tegen het recht, hetwelk God op den mensch laat gelden, eerder alle klassen vereenigen zal in den stormloop tegen den hemel, dan dat het zegel der geheele wereld zal gehecht zijn aan het recht, hetwelk de mensch laat gelden tegenover den medemensch. De legers, die nu elkaar bekampen, zullen elkaar straks de hand geven, niet omdat ze den vrede vonden onder elkander, maar wijl ze den oorlog samen winnen willen tegen God en zijn Gezalfde.

***

Het is te hopen, dat bij de overweging van deze dingen eindelijk een heilzame schaamte kome over alle halfslachtig christendom.

Want dat christendom heeft zich wel vermoeid

1) Prof. Dr. G. Heering, De Tijden roepen. Een woord tot de religieuse Jongeren, 2e druk, Rotterdam. ‘De Tijdstroom’, 1924, bl. 23.

met veel speculaties over den aard van het merkteeken van het Beest en over zijn getal, en het heeft daarbij wel beurtelings zich geinteresseerd voor de sensationeele aankondiging van een 'trust der trusten'[1], of van 'een Napoleon der beurs'[2], of van 'de voeten van het wereldbeeld uit Daniel 2, van welk beeld sedert de fransche revolutie de ombuiging van de beenen ter hoogte van de hiel naar de zolen der voeten reeds te zien kwam om straks uit te loopen in de tien teenen van den tienvoudigen Statenbond' (!)[3],..... en voor veel, veel meer producten van fantasie - maar het heeft nog niet altijd getoond, dat zijn *activiteit* met betrekking tot de *christelijke* organisatie in het *heden* even groot was, als zijn *receptiviteit* ten aanzien van de schrikbeelden van de *antichristelijke* organisatie in de *toekomst.*

Toch zal het daarop almeer moeten bedacht zijn.

Kautsky heeft gezegd, dat de Openbaring van Johannes in gloeiende verwen het proletariaat uit den nood tot in een heilstaat van glorie opbeurt; alleen maar.... men moet dat gloeiend beeld ontdoen van de kalmeerende omgeving, waarmee

1) Philip Mauro, 666, Het getal des menschen, 2e dr., Kampen, J.H. Kok, 1915, bl. 198, v., vgl. Dr. V. Hepp. De Antichrist, 1e dr., Kampen, 232, v.
2) Joh. de Heer, De Opname der geloovigen, Ermelo, z.j., 18.
3) Joh. de Heer, De komende Rechter en de eindcrisis der volken in Armageddon, Ermelo, z.j. 59.

een officieele kerk al deze trekken van het beeld der Openbaring heeft onschadelijk gemaakt[1].

Die kritiek is onrechtvaardig. Maar er is misschien wel plaats voor de klacht, dat het gloeiende beeld, waarin de Openbaring het christelijk proletariaat der laatste dagen laat omkomen van den honger en laat smoren in bloed, door de kalmeerende omgeving van het officieele christendom wat al te veel van zijn ontzaglijkheid heeft ingeboet.

Daarom moge het hedendaagsche christendom toezien.

Want waarlijk, het heeft niet genoeg aan de theoretische afwijzing, soms met een glimlach van rustige verzekerdheid, van de bedenksels over wereldvrede en eenheidsmoraal, die vóór en na gegeven zijn. Het heeft niet genoeg aan het woord van overigens rechtvaardigen toorn tegen de menschen, die meenen, dat de nieuwe dag en de nieuwe lente en de nieuwe poëzie zullen opbloeien zonder eenige hulp van het christendom; het christendom, dat volgens hen immers niet anders meer heeft dan 'de geur van een verflensde bloem'[2]. Het heeft niet genoeg aan het scheldwoord, of het klaagwoord over de menschen, die buiten Christus

1) Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Het christendom en het sociale leven, art. in Stemmen des Tijds, Utrecht. Ruys, Jan. 1923, bl. 282.
2) Kees Meyer, Naar de Toekomst, Ploegsma, Zeist, 1924, bl. 127.

en zijn Geest om, het gevoel willen kweeken, ‘dat de aarde vol is van de heerlijkheid van het aleene; 't gevoel van broederschap met alle schepselen en dat we al te zaam verbonden in een eeuwige gemeenschap zijn’[1)].

Want boven de kritiek op anderen moet gaan de eigen *daad.*

En die daad, uit eigen beginsel opgekomen, ontbreekt maar al te dikwijls.

Hoe vaak heeft men onder ons tevergeefs betoogd, dat *klassenstrijd* onze organisaties niet beheerschen mag! Het christendom heeft zijn *algemeene* eischen voor rijk en arm, werkgever en werknemer, patroon en arbeider. Die *mòeten* elkander kunnen vinden voor Gods aangezicht, want boven het klasse-belang staat Gods ééne liefde en Gods ééne gebod; en niet onze economische belangen alleen, doch boven die alle ons dieper liggend *beginsel* moet het principe zijn ook van elke maatschappelijke organisatie.

Toch is dat zoo weinig soms in de praktijk beoefend.

Maar dat beginsel, dat door het christendom gepredikt is, zal tenslotte door het anti-christendom worden overgenomen en toegepast. Alleen: in bittere vijandschap tegen kerk en christendom. Rijken en armen vereenigd - en de groote *geestelijke* worsteling, niet om het dagelijksch brood,

1) ibidem.

doch om de vraagstukken van *ziel* en *eeuwigheid*, uitgevochten tot het bittere einde toe! Dat zal straks de leuze zijn van het Beest uit de aarde.

Christenen, schrikt ge niet?

Zijt ge al gewaarschuwd?

Zijt ge bereid, de standen te vereenigen door het beginsel der *liefde* Gods? Kunt gij alle standen samenbinden door de liefde des Geestes? Of zal de haat van den Antichrist meer vermogen dan de liefde van den Christen? Zal satans banier meer vermogen dan Christus' avondmaalsdisch?

De klassenstrijd - door de wereld uitgeroepen!

De klassenstrijd - door de wereld afgelast!

En alle standen vereenigd tegen God en Zijn Gezalfde!

Wie nu nog niet voelt, dat alle neutraliteit uit den booze is, en dat alleen ons *geestelijk* beginsel ons leiden mag, die zal te laat ervaren, dat de wereld haar eigen dwaasheden straks gauwer herroept dan wij, die ze van haar in menig opzicht hebben overgenomen.

Weest gewaarschuwd, christenen! Het beest uit de aarde mag niet wijzer zijn dan gij.

Want het is de geest van dat Beest geweest, die reeds vroeger, tijdens de Fransche Revolutie, bij monde van Chaumette, getracht heeft, het christendom af te schaffen, van kerken café's te maken, en te boycotten, niet alleen wie *tegen* den eeredienst van de godin der rede, maar ook, wie

niet vóór hem was.[1]. Het zal diezelfde geest zijn, die den uitroep[2] van Heine:

> Es wachst hienieden Brot genug
> Für alle Menschenkinder....

zal aanvullen met één enkele uitzonderingsbepaling - voor de christenen.

In dat uur zal de kleine oorlog der klassen afgelast worden voor den grooten krijg tusschen Geest en Beest, God en Satan, Christus en Antichrist. Laat in dat uur, christenen, de grootste bespotting zijn, niet, dat gij uw organisatie niet gereed hadt, maar dat de wereld, voordat zij den heilstaat bouwen gaat der verdraagzaamheid, eerst uit haar boeken schrappen moet haar verzen over den wasdom der liefde en der beschaving, schrappen moet de fantasie van Selma Lagerlöf, dat de Antichrist, als hij komt, 'den' armen brood zal geven, schrappen moet het woord[3] van Henriette Roland Holst:

> Al wat door der aarde dagen, opstijgend uit den schoot
> van Tijd, de groote vader, mensch bond aan menschgenoot

1) Mr. H.P.G. Quack, De Socialisten, I, 4e druk, Amsterdom. P.N.v. Kampen & Zn., 1911, bl 353/4.
2) Deutschland, Ein Wintermärchen. Aangehaald in Quack, a.w., II, 107.
3) Opwaartsche Wegen, door H. Roland Holst- v.d. Schalk, Rtd. Brusse, 1914, 2e druk, bl. 194/5.

in liefde: al wat Menschheid op banen der Eenheid dreef,
staat nu op....

Laat men het niet vergeten, dat de tien geboden, die de uiterste consequentie van het onchristelijk maatschappelijk beginsel uitvaardigt, van die der wet Gods het tegenbeeld zijn, en het almeer willen zijn[1]. De tijd komt, waarin het woord van Reulig weer wellustig opgehaald wordt: 'Het zal een genot voor ons zijn, geestelijken, burgers, en kapitalisten in doodsstrijd te zien. Met hun togen gekleed, zullen zij op straat voor onze oogen een langzamen verschrikkelijken hongerdood sterven. Dat zal onze wraak zijn. Gaarne verkoopen wij onze plaats in den hemel voor het genot, dit schouwspel gade te slaan bij een flesch Bordeaux'[2].

Volkomen terecht is de opmerking gemaakt, dat aan het *program* van het *socialisme* niet mag worden verweten, wat het feitelijk *gedrag* van veel *socialisten* doet zien[3]. Toch geeft de bijbelsche apokalyptiek ons de sombere voorspelling, dat de theorie al meer zal overhellen tot de uiterste consequentie van

1) Dr. J.M. Llovera, Ord. Carm., Beknopt Handboek der Christelijke Maatschappijleer (bekroond). Uit het Spaansch door Dr. H. Driessen, Ord, Carm., Den Bosch, G. Mosmans Zoon, 1912, bl. 303-305.

2) Congres van Gent, 1887. Aangehaald in Llovera a.w., 304. Men vergelijke Op. 11^{7-10}.

3) Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Christelijk Sociale Studiën, 2e dr., 1910, 227-232.

het aan het christendom antithetisch beginsel (22[11]). Niet het christendom, maar zijn vijanden, zullen de verschilpunten, die tusschen beiden liggen, ophalen en zichzelf opdringen, tot dat zij den roes der waanzinnige vijandelijkheid zich eraan gedronken zullen hebben; en den beker zullen zij ledigen tot den bodem.

De groote boycot.....

Maar óók dàn heerscht nog de geest over de stof, de tempel over de markt, het orakel over de beurs. Tempelzangen zullen ook in de laatste dagen rijzen tot God en het Lam:

> Laat ze razen, oorlog blazen,
> Zij verbazen geen gemoet,
> Dat Gij zaligt met gena-licht,
> Rein gewasschen door Uw bloet.
>
> Die U eren, triomferen:
> Zij braveren ramp en noodt.
> Van de liefde, die u griefde
> Scheit geen levens tijdt noch doodt[1)].

1) Johannes van Vollenhove, Geloofstriomf door Chr. kracht.

XV
Wereldruine

> Zooveel als zij zichzelve verheerlijkt heeft en weelde gehad heeft, zoo groote pijniging en rouw doet haar aan. -
> Haar plagen zullen op één dag komen. -
> En de koningen der aarde, zullen ze beweenen. -
> En de kooplieden der aarde zullen weenen en rouw maken omdat niemand hunne waar meer koopt: waar van goud en van zilver en van kostelijk gesteente en van paarlen en van fijn lijnwaad en van purper en van zijde en van scharlaken en allerlei welriekend hout en allerlei ivoren vaten en allerlei vaten van het kostelijkste hout en van koper en van ijzer en van marmersteen en kaneel en reukwerk en welriekende zalf en wierook en wijn en olie en meelbloem en tarwe en lastbeesten en schapen; en van paarden en van koetswagens en van lichamen en de zielen der menschen.
>
> De kooplieden zullen van verre staan....
> Openb. 18^{7-15}.

Door al de sociale ellenden heen komt tenslotte de *wereld*ruïne.
De crisis raakt eindelijk het leven in het *hart* aan.
Iets ervan laat Openb. 18 zien.
Daar is sprake van Babels ondergang.
***

Wat Babel hier beteekent, is niet voor allen een op dezelfde wijze te beantwoorden vraag. Sommigen zoeken er in de valsche kerk, en denken zich die dan min of meer naar het model van Rome, gelijk wij dat kennen. Anderen zien in Babel de concentratie van de macht, de cultuur, maar deze dan gehouden in zondige ontwikkeling.

Voor dit laatste standpunt kiezen wij. En wij aanschouwen in Babel de zondige wereld- en cultuurmacht - en niet de valsche kerk - niet alleen, omdat deze opvatting aan 'Babel' hier dezelfde beteekenis hecht als wanneer elders in de Schrift Babel geteekend wordt, maar ook, wijl deze exegese meer bevredigt. Want wie den loop der dingen nagaat, wie de verscherping der antithese ziet doorgaan (22^{11}), die kan moeilijk gelooven aan een valsche kerk, welke '*de'* koningen en '*de'* kooplieden beheerscht (vs. 3), die de wereldmarkt in haar hand heeft, (vs. 11-13), die haar rijkdom behoudt en haar weelde niet verliest tot in de laatste wereldperiode toe (vs. 16), doch in het centrum staat van het wereldverkeer (vs. 17, 19). De Bijbel laat voor zulke ontwikkeling der dingen toch eigenlijk geen plaats in het raam van zijn toekomstvoorspelling.

Reeds de gedachte van een *valsche kerk*, die tot in verre eeuw breed en groot is georganiseerd en schitterend het wereldverkeer naar zich toetrekt, wordt in den Bijbel tegengesproken. Deze toch

geeft, gelijk we zeiden, (22[11]) de idee van de toespitsing, àl meer, van de antithese. En waar de uitersten al meer zich afteekenen en scherp tegenover elkander gaan staan, daar *moet* wel partij kiezen al, wat in halfslachtigheid of neutraliteit zich zocht te dekken. Kleur bekennen moet straks ieder. Hyprocrieten worden tenslotte *gedwongen* zich te doen kennen, want in den strijd zal het christen-zijn *offers* vragen, zóó groot, dat van het altaar der liefde, waarop ze gebracht moeten worden, wegloopen zal ieder, die niet in zijn diepste wezen gegrepen is door den Geest van Jezus Christus.

En bovendien: wie den loop der dingen ziet op alle plaatsen, waar de antichristelijke geest ontwaakt, die kan niet gemakkelijk meer gelooven aan een valsche kerk, welke over alle wereldweelde zou beschikken tot op het oogenblik van haar radicale, plotselinge overweldiging en onderstbovenkeering toe. De geest, welke tegen Christus ontwaakt, grijpt aanstonds naar de schatten van de kerk. Diefstal en kerkroof zijn de begeleidende verschijnselen van elke oplaaiïng van den antichristelijken geest. En de ophitsers in den strijd kénnen het christendom zóó weinig, dat ze de valsche kerk van de ware niet kunnen onderscheiden en daarom op alles, wat den naam ‘christelijk’ draagt, toevliegen in een drift, die toch weer niet zóó onbesuisd is, of hij grijpt tegelijk

naar het tempelgoud en het altaarzilver. Wie onzen tijd heeft beleefd, ziet reeds daarin een voorproef van de verarming van alle christendom en daarbij is de beurt werkelijk niet het allerlaatst aan de valsche kerk. Deze trouwens is de eenige, die aan kapitaalvorming doet. Aan een oecumenisch klagen[1)] over de vernietiging der valsche kerk kan men kwalijk gelooven in een tijd, die de wereldkracht concentreert juist tegen de rijke kerk, omdat *deze* het allereerst in het oog springt.

Naar *God* zal niet het laatst gegrepen worden daar waar aan het altaar het *goud* nog zit.

***

Zoo blijft ons dus geen andere opvatting geoorloofd, dan die, welke 'Babel' ziet als een allegorische naam, waarmee de groote wereldstad wordt aangeduid; de wereldstad, die in dit eschatologisch visioen geschouwd wordt als de groote stad der laatste dagen. De naam Babel wordt als symbool voor die wereldstad van geconcentreerde zonde en van geculmineerde cultuur volkomen begrijpelijk, als men bedenkt, dat Babel het eerste centrum van wereldheerschappij is, dat zich op het plan der heilige geschiedenis afgeteekend heeft, en dat het vijandig heeft gestaan tegenover het volk der openbaring, Israel. Vandaar dan ook, dat tegenover de bruid-stad (21^{9}) geschetst wordt de hoer-stad ($17^{1, 2, 5}$). En de wijze, waarop die hoer-stad wordt getee-

1) Zie vs. 9, 11, 19.

kend, geeft van het symbolisch karakter der benaming ‘Babylon’ een doorslaand bewijs. Eenerzijds toch herinnert de schildering aan het keizerlijke Rome van de dagen van Johannes (17^{9}), anderzijds wordt de naam van Babel eraan gegeven (17^{5}) en de schildering overgebogen naar het messiaansche tijdperk van de laatste dagen, als het Lam komt tot den eindstrijd (17^{14}).

Voor het overige spreekt de tegenstelling tusschen de stad met de bruids-gestalte en die met het hoeren-versiersel voor zich zelf. Zoo zuiver als de schoonheid is der bruid, die haar leven overgeeft in liefde, zoo onzuiver is de bedoeling van de hoer, die niet met goud, maar met klatergoud, niet met liefde, maar uit zelfzucht het leven wil winnen. Babel - dat is de groote stad der toekomst, zondig, vijandig. In haar zit aan bij den maaltijd der dronken weelde de Antichrist, de volgroeide Kain. En zij zelf is van wat Kain begon te bouwen de volmaking; zij is paleis en vesting tegelijk der zonde[1)].

***

1) Voor de eschatologische verdieping van het begrip der wereldstad vergelijke men nog 15^{1} (bij de 7 fiolen wordt Gods toorn voleindigd, tot consummatie gebracht) met 16^{19} (de groote stad in 3 deelen gescheurd, Babel, het groote, vernederd) en met de ongetwijfeld eschatologisch bedoelde aanduiding van de vluchtende eilanden uit 16^{20}. Vgl. Zahn, Die Offenb. d.J. (Komm.), 1e Hälfte, 1924, 47, 48; Greydanus, a.w. 441/2; ook 435; zie ook 1 Petr. 5^{13}.

De groote beteekenis van Babels ondergang, gelijk de hoofdstukken 17 en 18 dien schetsen, ligt dus hierin, dat de vernieling van deze eschatologische wereldstad niets minder beteekent dan *wereldruïne.* Haar lot is wereld-lot.

Daarvoor is Babel immers de ‘groote stad’ (16^{19}, $18^{2, 10, 19, 21}$).

En het is wel zeer treffend, dat haast alle trekken, die de groote economen en sociologen van onzen tijd in het beeld der wereldstad aangebracht hebben, zoo vaak zij dat leven der wereldstad in schets brachten en in zijn beteekenis voor het leven der menschheid schilderden, ook te vinden zijn in het ontwerp van Babel, gelijk Johannes het hier geeft.

De groote stad, de wereldstad, wat is dat eigenlijk?

En men antwoordt u: de groote wereldstad, daarin emancipeert zich de menschelijke geest; zij wordt het middelpunt, waarin zich eindelijk de gang der wereldgeschiedenis volkomen concentreert. Zij komt op uit het moederland, dat haar omgeeft; maar straks noemt zij het moederland het platteland, en beheerscht het geheel; het moederland heet dan: de ‘provincie’, het win-gewest. Deze steenkolos, die wereldstad, staat aan het eindpunt van den levensloop van elke groote cultuur. De cultuurmensch wordt door zijn eigen schepping, de wereldstad, straks overmeesterd; hij bezit, hij beheerscht haar niet meer, maar zij maakt hem

tot haar bezit, tot haar werktuig, haar slachtoffer straks[1].

En ook op het terrein van het sociale leven, zoo gaat men dan verder, neemt de groote stad almeer de leiding, en ze doet dat zóó vast en doelbewust, dat niemand straks haar de teugels meer ontwringen kan. Alle hoogere vormen van maatschappelijk leven worden door de groote stad beheerscht. En deze verhouding tusschen stad en maatschappij teekent zich ten leste ook in de grootste afmetingen af: het sociale lot der wereld is ten slotte een kwestie van de wereldstad. Werd op de geldmarkt van Babylon, Thebe, Rome, Byzantium, Bagdad, Londen, New York, Berlijn, Parijs niet voor een zeer groot deel beslist over het maatschappelijk leven?[2]

Maar de heerschappij der groote stad moge voor haar omgeving drukkend zijn, ze komt haar zelf niet minder duur te staan. Haar groei gaat ten koste van natuurlijkheid en eenvoudigheid: het leven wordt almeer gekunsteld en al meer samen-

1) ‘Ihr Bild, wie es sich mit seiner groszartigen Schönheit in die Lichtwelt des menschlichen Auges zeichnet, enthält die ganz erhabene Todessymbolik des entgültig “Gewordenen”’. Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes, Zweiter Band, Welthistorische Perspektiven, München, Beck, 1922, S. 117, vgl. 116. Spengler wijst op Babel, Thebe, Rome, Alexandrië, Carthago, Byzantium, Udjein, Kanaudj, Pataliputra, Bagdad, Granada, Uxmal, Texcuco, Londen, Parijs, New-York.

2) O. Spengler, a.w. 607, 608.

gesteld, naarmate de groote stad wast[1]. Ze brengt het verlangen naar de weelde over naar het land, nadat ze eerst zelf zich erdoor heeft laten aftobben,[2] omdat de luxe er als iets vanzelfsprekends gevoeld wordt en met dit al toch moeilijk te bereiken blijft.[3] Zoo wordt de groote stad de groote ramp, het onvermijdelijke kwaad.

***

Het hier gegeven beeld der groote stad is verre van verlokkend. Doch wat zal dan wel niet de werkelijkheid zijn, als de groote stad zelf nog weer opgevoerd wordt tot *wereldstad*, niet naast andere, maar als de groote overwinning op alle andere, als stad van de groote, centrale, wereldeenheid gedacht?

De mogelijkheden, die zich hier in verren schemer opdoen, zijn niet te ontleden. Maar wat wèl treft, het is dit: dat haast alles, wat van de groote wereldstad gezegd wordt, in het apokalyptisch beeld van Babel te herkennen valt.[4] Babel, dat wil zeggen: verblindende weelde en verfijnde cultuurzin ($17^{2,4}$,$18^{3,7,\ 11v.,\ 22v.}$), en zelfverheffing, het stêevaste kenmerk van ondergaande beschaving (18^{7}), en wereld-

1) O. Spengler, a.w. 598.
2) Werner Sombart, Luxus; vgl. Der Moderne Kapitalismus, München u. Leipzig, Duncker & Humblot, 1921, I, 736, v. II, 635.
3) O. Spengler, a.w. 598.
4) Zie ook Dr. A. Kuyper, De Gemeene Gratie, deel I, LXI, Kampen, J.H. Kok.

verkeer (18[17 v.]), en wereldheerschappij (17[1, 15, 18], 18[3, 9]), en overwicht op de wereldmarkt (18[11-16, 19]) en vooral: vijandschap tegen den dienst van God en van Christus (17[2,3,4,5,6]; 18[3, 4, 5, 24]).

Zoo[1)] zijn in Babel opgetast al de schatten, die de wereld zich koos en al de gaven van cultuur, die buiten de sfeer der waarachtige religie gewonnen en gehouden zijn. En wijl cultuur zonder God den dood in zich draagt, daarom hing over Babel reeds de broeiïng van Gods toorn, de werking van ont-binding, die tenslotte zich naar boven wringt in Babels ondergang.

Als nu de *wereld*schatten verwoest worden, dan is er niet één, die de ellende van dien jammer beter verstaat, dan juist de man, die ook bij den roof van *tempel*schatten heeft geweend. De grootste deernis over den val der wereld is in het hart van Gods profeten. En die tot Ezechiel zegt: menschenkind, hef een klaaglied op over Tyrus (Ez. 27) en over den vorst van Tyrus (Ez. 28), hef een klaaglied op over Tyrus' ondergang, die zegt ook heden tot Johannes, dat de smart groot is, als Babel in puin gelegd wordt. En gelijk Ezechiel den ondergang van Tyrus in verband brengt met de weenende koningen (26[16,v.]), de weenende handelaren of kooplieden (27[27 v.]), en de weenende zeelieden, de helden van het wereldverkeer (27[27-30]), zoo brengt ook Johannes de koningen, de koop-

1) Zie ook nog 14[8].

lieden, de zeelieden samen om den grooten klaagzang te zingen over Babels verderf. (18[9,11,15]).

En de klaagzang is gepast: hij is de oecumenische belijdenis van wereld-onmacht bij wereld-ruïne.

Wereld-ruïne!

Want de ineenstorting is volkomen. De economische ontreddering is universeel. Hoor slechts. Vernietigd is, wat het *delfstoffenrijk* opleverde: goud, zilver, kostelijk gesteente, paarlen, koper, ijzer, marmersteen. Verdwenen is, wat van het *plantenrijk* op de markt aangevoerd werd: fijn lijnwaad (linnen), purper, zijde, scharlaken, kaneel, reukwerk, welriekende zalf, wierook, wijn, vaten van het kostelijkste hout, olie, (hars), meelbloem, tarwe. Afgenomen is, wat de *dierenwereld* aanbracht: ivoren vaten, vaten van elpenbeen, lastbeesten, schapen en paarden. Verdwenen van het tooneel is zelfs wat uit de *menschenwereld* tot den opbouw van het verfijnde weeldeleven werd gebruikt: de koetswagens, de staatsiekoetsen, rijden niet meer en de ‘lichamen en zielen der menschen’, de slaven, gelijk ze in Johannes' dagen nog gekend werden, staan niet meer ter beschikking van den grootvorst der weeldestad (vs. 11-13).

En bij de ruïne van heel de wereld komt haar machteloosheid te scherper naar voren. De koningen, die met Babels hulp hun leven hebben verrijkt en verfijnd, *staan van verre*.... ze kunnen

niet helpen (vs. 10). De kooplieden, die van Babel rijk werden, *staan van verre*.... ze kunnen niet helpen (vs. 15). De stuurlieden, die Babel met hun wereldverkeer hebben gediend, *staan van verre*.... ze kunnen niet helpen (vs. 17). Weenen.... maar van verre blijven staan. Is er grooter armoedigheid?

Ja, weenen en - van verre staan, dat is vooral in den Bijbel de uitdrukking van de grootste hulpeloosheid. Want hij denkt hier aan een tegenstelling. Er is immers een Ander, die geweend heeft - ook over een stad. Dat was Christus Jezus. Doch Hij weent niet over de stad.... *uit de verte.* 'Als Hij *nabij* de stad kwam, weende Hij over haar'. En dat weenen nabij de stad, wordt straks een weenen *in* de stad. Zijn tranen plengt hij niet als machtelooze ver van de stad der ellenden af, doch weenend gaat hij *in* de stad; op haar via dolorosa vallen de tranen, die zijn oogen schreien. Maar zijn bloed valt daarnevens. En weenend *over* de stad *in* de stad heeft hij door tranen en door bloed aan die stad behoudenis geboden.

Hier is dan ook de tegenstelling volkomen. Hier staat het weenen van de koningen der aarde, wier koninkrijk komt met uiterlijk gelaat, en wier tranen onvruchtbaar zijn, tegenover het weenen van den Koning in het rijk der hemelen, die als hij weent, ook *zaait*, bouwt, redt, doet.

Zoo zal wereldruïne de bloedige illustratie zijn van de waarachtigheid van de zuivere theologie,

die sprak naar Gods Woord; het Woord, dat Jezus' weenen en bloeden in het middelpunt plaatst van zijn gedachten.

Zóó ook wordt Babels ineenstorting de goddelijke bewijsvoering voor Golgotha. De machtelooze smart, de vruchtelooze traan, die bij *Babels* ontbloote fundament geschreid wordt - het is alles theodicee: want waarom heeft Babel *vergeefs* God laten roepen, dat Golgotha de wereld overwint door de droefenis en dat Gods groote bouwoffer gebracht is, dáár, waar het fundament van de stad *Gods* gelegd is onder het geween van den Zoon des menschen?

***

Wereld-ruïne.....

Hoe die dingen zijn zullen en *wanneer*, de bijbel zegt er niets van. Niemand kan hieromtrent iets profeteeren; want de bijbel snijdt ook nu weer alle berekeningen af, als hij zegt, dat Babels ondergang niet een langzaam zich afteekenend proces is, doch een plotselinge ineenstorting, geheel onverwacht: een verwoesting, die 'in één ure' ($18^{8,10,16,19}$) over zijn schoonheid komt. Wij weten niet, *wanneer.*

En wij weten evenmin, *waar* Babel zal blinken en verzinken. De Babylonische wereldstad, - de een verwacht ze in het *Westen*, de ander ziet naar het revolutionaire *Oosten,* dat de halve maan uit de moskee, het kruis uit de kerken zal weg-

vagen, in Parijs de lichten dooven en Londen verzwelgen zal. Die zoo droomt, hij 'ziet Chineezenoogen loeren door de vensters van den Oeral. Indië wascht zijn kleederen voor het feest, dat op de komst is. Uit de steppen stijgt de rook op: het zijn de offers aan den nieuwen God'.[1)]

Maar voorzichtigheid leert zwijgen. Het eenige, wat uit den wir-war der tijden èn de aanduiding der profetie ons telkens weer vasthoudt, zijn twee dingen.

***

Het eerste van die twee is de *natuurlijkheid* van het verloop der geschiedenis, zelfs in dit proces der wereldruïne. Want het verderf zal *niet mechanisch* van boven op Babel neerploffen, doch het leven, dat van beneden is, zal tenslotte tegen *zichzelf* verdeeld zijn. Immers, de op haar eind loopende wereldmacht (17^{12}), zal gedurende korten tijd[2)], hoewel in het kritieke, laatste stadium der wereldgeschiedenis (17^{12}), zich concentreeren (17^{13}) onder de vrijwillig aanvaarde leiding van de antichristelijke macht (17^{13}), om den strijd te openen tegen de Babylonische wereldstad (17^{16}). Met andere woorden, eenerzijds is Babels ondergang straf, ver-

1) Aldus de dichter Peter Orjesjin, aangehaald in Lothrop Stoddard, In Opstand tegen de Beschaving. De Bedreiging van den Onder-Mensch. Geautoriseerde bewerking van Dr. C. Easton, Den Haag, H.P. Leopold, 1924, bl. 192.

2) Men moet in 17^{12} niet vertalen: *in* ééne ure, maar: (gedurende) één uur: slechts voor korten tijd.

gelding, en daarom een acte *van boven* (18[8, 20, 21]), anderzijds is zij evenzeer een acte *van beneden*; niet mechanisch wordt het gericht *opgelegd*, maar *organisch* voltrekt het zich in en door den natuurlijken loop der dingen heen. De kracht der ontbinding zit bij de zondige wereld *van binnen*: deze is een huis, dat *tegen zichzelf* verdeeld is; en als de groote Dictator der Zonde, de Antichrist, verschijnt, dan zullen voor zijn monarchie moeten wijken àllen, die den boventoon hebben willen voeren. En dàt zal nu Babels ondergang zijn, gezien *van beneden.* Niet maar tegen het Lam, maar ook tegen concurreerende machten, al staan ze op denzelfden bodem van zonde en menschvergoding, zal de Antichristelijke menschheid zich organiseeren (17[14, 13, 16]). Zoo zal die onderlinge oorlog de wereldruïne het meest 'natuurlijke' ding doen zijn; al worden *van boven* fiolen, toorn-schalen, met hun vreeselijken inhoud van plagen en rampen boven de aarde omgekeerd en uitgestort (een voorstelling, die de gerichtsacte van boven naar beneden doet gaan, zie 15[1, 7], 16[1, 17]) toch wordt de verderving van Babel door de machten *van beneden* voltrokken; ook *hier* voltrekt zich dit geheim van *alle* wereldgeschiedenis: dat dóór het doen en laten der op zichzelf verantwoordelijke menschheid heen het besluit van God zich volvoert (17[17]). Het vreeselijke van het gericht is zijn natuurlijkheid; Gods ontbindings-oordeel vervult zich slechts

in menschelijke zelf-ontbinding. Geen ‘put’ wordt door God geopend, of het graf is door wie er in neertuimelt zelf gegraven. De rook van Babels brand kringt op naar boven; de hemel ziet hem als uitwerking van de uitgestorte toorn-schaal; maar de brand is van beneden aangestoken (19^{3}, 18^{8}, 17^{16}).

God is geen tyran: Hij geeft ieder, wat hij wil. Hij legt niemand eenigen last op, dan alleen den last der eigen keuze. Hij doodt alleen wat dood is. Hij ruïneert slechts het huis, dat tegen zichzelf verdeeld was en niet meer kon bestaan. Oordeel, ook in het sociale leven, is alleen bevestiging van staat. Het trekt slechts consequenties en voert zoo tot volkomenheid de ontbinding, die eerst nog werd tegengehouden door de genade van dien God, op wien Babel vloekte.

***

En het tweede, dat naast de natuurlijkheid in het verloop der eeuwen opvalt, is de heilige *ironie* der geschiedenis. Eerst ziet zij uit naar den *Oppermensch*, die op de schouders van de massa staan, en straks op haar graf zijn wil tot leven vieren zal. De droom van Nietzsche neemt het hart der wereld. *Daarná* worden de feiten te machtig; inplaats van de schoonheid van het goddelijke, het oppermenschelijke, komt over de wereld de dreiging van het beestmenschelijke, dat is: het ondermenschelijke. En de mensch, die den Oppermensch

niet baren kan, roept dan den mede-mensch op, om dien *Onder-mensch* te vernietigen, want de normale houding van dien onder-mensch is, instinctmatig en natuurlijk, die van opstand tegen de beschaving[1]. En tegen den tijd, waarop de wereld den tempel der menschvergoding had willen oprichten voor den Oppermensch, staat zij, verbleekend bij het weerlicht der revolutie, waggelend op en roept op tot den strijd tegen den chaos[2] - en ze had willen zingen van den kosmos....

Maar groot en evenwichtig is de profetie der Apokalyps; het *systeem* is daar immers ook in? Zij leert de komst van den Oppermensch, maar hij zal niet de kroon der beschaving zijn, doch haar bastaardzoon. De bijbel ziet den schijntriumf in Babel van het opper-menschelijke op het ondermenschelijke: blinkende anti-goddelijke cultuur, lichtende anti-christelijke wonderen! Maar deze schijnende wonderen zijn niet anders dan wonderen van schijn, wonderen en teekenen zijn ze van de *leugen*, in de laatste dagen. En daarom zal God over Babels ruïne donderen, dat de Oppermensch der zonde niet den onder-mensch had te verwijten, dat deze opstand pleegde tegen de *beschaving*, omdat God èn tegen den Babylonischen Oppermensch, den Antichrist, èn tegen den ge-

1) Lothrop Stoddard, a.w., 24.
2) Stoddard, a.w., 128 v., 159 v.

blanketten onder-mensch, die den wijn hem schenkt, *deze* groote aanklacht heeft, dat zij beiden de beschaving hebben vermoord door de weigering der *bekeering.*

De groote stad Babylon.... daar is het bovenmenschelijke.

Zij is geworden een woonstede der duivelen, een bewaarplaats van alle onreine geesten en een bewaarplaats van alle onrein en hatelijk gevogelte.... daar is het ondermenschelijke (18^2).

Want God bouwt paleizen uit hutten, omdat Hij ze beide laat opgaan in den tempel. Maar de duivel ruïneert: zonde is ruïne, wereldruïne.

Babels kinderen zijn de eudaemonisten der laatste dagen.

Welnu: de eudaemonist zoekt den lust.

Maar *hij* vindt... tranen[1)].

Tranen...

1) Max Scheler, Moralia (Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre), Leipzig, Der Neue Geist, 1923, S. 102.

XVI
Wereldopbouw

> En hij toonde mij de groote stad, het heilige Jeruzalem, nederdalende uit den hemel van God.
> En de koningen der aarde brengen hunne heerlijkheid en eer in dezelve.
>
> En zij zullen de heerlijkheid en de eer der volkeren daarin brengen.
> Op. $21^{1, 4, 7, 10, 24, 26}$.

Wereldruïne - met dat woord is saam te vatten de ondergang van Babel.
Maar bij ruïnes staat God niet stil. God heeft het *leven* lief.
Hij gaat steeds van de ruïne tot den opbouw; van den bouwval tot de restauratie.
En het laatste is bij Hem altijd meer dan het eerste.
Dat is ook waar met betrekking tot Babels verwoeste schatten en ingestorte weelde. In Babel hebben de koningen der aarde weelde gehad (18^{9}) en de kooplieden hebben de wereldschatten ingedragen binnen zijn muren (18^{15}). Die kooplieden waren de ‘grooten der aarde’ zegt Johannes (18^{23}). Wat in Babel werd ingedragen door die koop-

lieden der aarde, die magnaten, is dus min of meer hetzelfde als hetgeen elders heet: ‘de heerlijkheid en de eer van de *koningen* der aarde’ (21[24]). En ter anderer zijde treft het den opmerkzamen bijbellezer, dat ‘alle volken verleid zijn door Babels tooverij’ (18[23]). Is nu met die tooverij en die verleidende macht bedoeld die weeldeverlokking van Babel, waardoor het de dronkenschap van genotzucht en weeldelust in de wereld heeft gebracht, en met dien waanzin de wereld heeft ‘ingeënt’, dan is dus ook daarmee iets soortgelijks bedoeld als hetgeen elders genoemd wordt: de heerlijkheid en de eer der *volkeren* (21[26]).

Koningen en volken - ze hebben beiden hun heerlijkheid en eer gezocht. En in Babels blinkend cultuurleven hoopten ze hun schatten op, brachten ze hun weeldedingen samen en ordenden zij alles met de nauwkeurigheid van de hand, die weelde weet te arrangeeren en met het geduld van één, die denkt, den tijd te hebben.

Zal die cultuur voor *niets* gebloeid hebben?

Zal al die weelde spoorloos moeten vergaan?

Is Gods oordeelsdag een woedende beeldenstorm, een blinde, totale, nietssparende afbraak van wat is?

De Schrift denkt er niet aan.

Babel heeft niet vergeefs geleefd, noch vergeefs gespaard of zijn rijkdommen opgetast.

Want de schatten van Egypte vinden altijd hun

weg. Ze gaan vóór de Egyptenaren uit met Israel mee en komen onder Mozes' geleide verder dan hun voormalige bezitters; dezen blijven in de Roode Zee; maar hun schatten komen er door heen tot in Kanaän, waar ze gewijd worden tot den tempeldienst der waarachtigheid en den zuiveren godsdienst worden overgegeven.

Zoo ook is het met de schatten der Babylonische cultuur. De *zonde* in de cultuur van Babel - dat is, wat God tegenstaat. Die zonde wordt uit Babels cultuur wéggebrand. Maar de *cultuur* in Babels zonde - daar is God niet afkeerig van.

Het christendom heeft, zoo vaak het zichzelf getrouw bleef, *nooit* vijandig gestaan tegenover de cultuur, al was het zich steeds met huivering bewust, dat het niet alleen slechts uiterst moeilijk de zonde in de cultuur onderscheiden kan van de cultuur in de zonde, maar ook dikwijls ze van elkander niet kan *scheiden*, omdat de wereld die scheiding niet wil.

Dat zal ook uitkomen in den dag der vergelding.

Als Gods nieuwe Jeruzalem - zijn vredestad - nederdaalt van God uit den hemel, dan zal de cultuur, nu van de zondesmetten ontdaan, haar vruchten afstaan aan Gods koninkrijk.

De heerlijkheid en de eer, niet alleen van de koningen, maar ook van de volkeren, niet slechts die van de massa, doch ook die, waaraan de individueele schittering der stijlvormers en toon-aan-

gevers te zien is, het zal alles worden ingedragen in Gods nieuwe paradijs der toekomst.

Dat is de heerlijkheid der Schrift.

Niets gaat verloren.

Geen enkele dag bouwt voor niets.

Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad en elke morgen heeft genoeg aan den dag van gister en aan wat hij gebouwd heeft.

Alles helpt mee. Ook de tijden van afbraak.

Allen helpen mee. Ook de brekers, de omverwerpers. *Allen.* Bewust of onbewust, gewillig of onwillig, uit blijde overgave of alleen ondanks de eigen keuze van het hart, dat tegen God inging. Maar meewerken doen ze - onder God en naar zijn gemaakt bestek.

Zelfs de revolutie schraagt zijn troon, al wil ze dat niet, en al moet ze door ons daarom bestreden worden met alle macht.

Ook de sociale revolutie helpt den bouw van Gods stad mee voltooien. Van die stad, waarin de sociale ordening volmaakt zal zijn.

Noachs ark wordt gebouwd met behulp ook van wie er mee spotten en er onder verzwolgen zijn.

Kanaäns steden worden, als Israël er binnen trekt, met Egypte's schatten gesierd.

De gemeene gratie dient de particuliere genade.[1)]

1) Zie hierover breeder: Dr. A. Kuyper, De Gemeene Gratie, Eerste Deel, LXII. Kampen, J.H. Kok.

Paleizen der cultuur leveren het materiaal voor Gods tempellooze stad.

Voor elken tempelroof neemt God eens schitterend wraak.

En tegenover een geslacht, dat het tempelgoud afstroopt en het opsmelt voor de kroon van den Antichrist, staat Gods wijsheid en genade, die alle goud der wereld eens nemen zal om er mee te plaveien de straten van zijn hemelstad (21[18,21]). En alle edelgesteenten, alle sieraden der wereld zullen fundamenten zijn van Gods Jeruzalem (21[18-21]). Het ornament der wereldstad wordt het fundament der hemelstad. Ornament - dat is het buitenste der wereld, het hoogste van haar kunnen. Fundament - dat is het onderste van Gods stad, Gods muur, Gods gebouw.

Het goud van de gekroonde *hoofden* in de wereldstad komt op de *straten* der hemelstad, dus onder de *voeten* van Gods kinderen, wier sieraad lag in den geest.

En als het *ornament* van de wereld Gods *fundament* wordt, dan zal daarin voor eeuwig de bevestiging zijn van deze gedachte, dat Gods Jeruzalem rechtstreeks opbloeit boven de wereldafbraak. Waar de wereld eindigt, daar zal God beginnen. De trans van den toren van Babel zal de voetbank zijn van zijn voeten, de schemel van zijn troon. Ornament en fundament..... Christenen, niets is voor niets, alles

is uwe, doch gij zijt van Christus, en Christus is Gods.

Wereldopbouw uit wereldruïne....

Want:

> Fugatisch schrijdt de wereld naar het einde.
> De Godheid speelt de toetsen van 't klavier.
> Uit wolkt de daav'ring tot in 't verst revier,
> En rhytmisch voegt zich de ademtocht van 't zijnde.[1)]

Want er was ‘systeem’ van God ook in de wilde fuga van wereldhartstocht en wereldsmart. En dáárom kan de ruïne de voorwaarde zijn van den opbouw, de weg van ondergang de vrijwording van de macht, die stuwt tot opgang al wat zich God bewaart om met Hem in te gaan tot Zijn sabbath.

1) Dr. A.G.v. Hamel, Litteraire stroomingen sedert de M.E. De Nieuwe Ned. Letterkunde. Bewerkt door J.P. v.d. Linden, Vlaardingen, Dorsman & Odé, 1919. bl. 7.

XVII
Ontwaking tot vrede

Die overwint, ik zal hem geven te eten van het manna, dat verborgen is.

En ik zal hem de morgenster geven.
En ik zag een nieuwen hemel en een nieuwe aarde.
En God zal alle tranen van hun oogen afwisschen. Geen gekrijt, noch moeite zal meer zijn.
Ik zal den dorstige geven uit de fontein van het water des levens om niet.

Die overwint zal alles beërven.
En de stad lag vierkant, en hare lengte was zoo groot als hare breedte.
....Allerlei kostelijk gesteente....
En de stad behoeft de zon en de maan niet.
Want aldaar zal geen nacht zijn.
En geen vervloeking zal er meer tegen iemand zijn.
....opdat hun macht zij aan den boom des levens....
Openb. $2^{17,18}$; $21^{1,4,6,7,16,19,23,25}$; $22^{3,5,14}$.

Ten slotte wordt de heilstaat gevonden. God zelf is het, die zijn poorten ontsluiten zal en zijn grondslagen zullen blijken te zijn op de bergen der eeuwigheid.

De sociale gemeenschap is een utopie, behalve voor wie gelooft.

Want de moraal, die Nietzsche slavenmoraal gescholden heeft, heeft *koningen* gevormd. Wie het dienstknechtsgewaad niet verachtte, zal als koning heerschen (22^5). En het koningschap komt over *àllen* als een zegenende rijkdom. De opheffing van de tegenstellingen tusschen groot en klein ligt niet in de neerwaartsche lijn, die allen naar beneden toe aan elkaar gelijk maakt, doch in de opwaartsche richting, waarbij, met behoud van het individueele, àllen tot het koningschap geraken.

***

En dan zal in de stad, die paarlen poorten heeft, de sociale strijd tot volkomen vrede uitgestreden zijn.

Want staan zal daar het geboomte des levens[1)], dat vrucht geven zal. En zijn vrucht zal het geven *van maand tot maand* (22^2).

Van maand tot maand....

Maar dat is immers de opheffing in Gods eeuwigheid van den toestand van den tijd, den toestand van het heden, van nu, waarbij de *wording* van het leven, telkens opnieuw, gebonden is aan de *wisseling?*

Van maand tot maand - dat kennen wij nu niet.

Nù geldt nog het woord, waarmee God na den zondvloed tot Noach kwam, dat lente, zomer, herfst en winter, zaaiïng en oogst niet zouden ophouden.

1) Zoo is de juiste vertaling van 22^2.

Dat is de genade van de regelmatige ontwikkeling in de natuur.

Maar het is ook de smart van die regelmaat.

Dat is het bevel, waarmee God voorkomt, dat de strijd om het leven door de grilligheid van het chaotische tot machteloosheid zou worden gedoemd.

Maar het is tegelijk de vastlegging van dien strijd.

Het is de regelmaat in de productie.

Maar ook in de niet-productie, ook in de overproductie.

Want *lente* - dat is de tijd, die belooft, doch nog niets geeft. Dat is de periode van bloesemweelde, die te vroeg verblijdt. Kent niet elke lente het 'lente-weenen', het weenen om bloesem, die afwaait, eer hij komt tot bloei, het weenen 'om bloemen, in den knop gebroken en vóór den uchtend van haar bloei vergaan?'[1)]

En *zomer* - is dat niet de periode van leven, dat wel rijpt, maar dat toch ook, bij de rijpwording, die de verwachting spant, ons nog te smartelijker laat *wachten* op de vrucht?

En *herfst* - is dat niet de weelde, die *overstelpend* is, die *te veel* geeft ineens, zóóveel, dat ge het niet verwerken kunt, dat ge moeizaam sparen en conserveeren moet, of anders ziet vergaan wat uit de aarde gewonnen is met moeite?

En *winter* - brengt die den dood niet mee, de verstijving, de verkilling, spreidt hij de doodswade

1) Willem Kloos, Lente-weenen.

niet over vrucht en akker, over wat gewonnen is en over den bodem, waaruit gewonnen is?

Ja, *dat* is óók de strijd van het leven; dat zijn ook van die vermoeienissen der natuur, die de Prediker aflas van haar gelaat[1]. Heden niets, morgen alles. Vandaag te weinig, morgen te veel. Regelmaat - in de onregelmatigheid. Beweging - die tot wet werd, die vastgelegd werd tot *bewaring* van onzekerheid.

***

Maar daar*tegenover* staat dan ook, dat het einde van deze tijden zal overwinnen.

Daar was, gelijk we zagen, *genade* in die *smart*, want de genade bewaart de wereld voor het verwarde, chaotische leven.

Maar daar was toch ook *smart* in die genade, want nu de wisseling van lente, zomer, herfst en winter, nu de wet der onregelmatigheid is vastgelegd, nu komt de strijd ook op: de strijd van het *óver*leggen tot den dag, waarop, die nu te veel heeft, moet zien dat hem ontbreekt; de strijd ook van het over*lèggen* van den man, die in zorg zich afvraagt, hoe hij er komen moet, *hoe* hij *zijn* regelmaat moet brengen tot heerschappij over de onregelmatigheid der natuur.

Daar is genade in de smart, en smart in de genade.

Maar voor de lichtstad en haar nieuwe paradijs

1) Prediker 1.

zal niet de smart de genade vermeesteren, doch de genade zal zich uit-werken boven de smart tot de vrijheid van het eeuwige leven, dat *van maand tot maand* de vruchten plukt van het geboomte des levens.

Er zijn dus geen tijden van tekort noch van teveel. Overproductie is een onbegrepen iets nu. Verbreking van de harmonie is in dezen schoonen triomf van de regelmaat boven alle ongeregeldheid voor altijd onmogelijk geworden.

Dat is de weelde, die de tranen van het 'lenteweenen' over verloren bloesem, over onvervulde beloften, over in den knop gebroken bloem, voor eeuwig afwischt van de oogen; die het ongeduldig wachten naar het gerijpte leven, dat nog vergeefs onze aandacht spant, een einde stelt; die den strijd van den herfst, de worsteling van over*lèggen* en *òver*leggen voor altijd zal afsnijden en die winterdorheid omzet in het lachen over een eeuwige jeugd.

Het einde van de worsteling.

Maar dat einde alleen onder de schaduw van het geboomte des levens.

Want dit ontwaken tot vrede is geen vrucht van ons menschelijk kunnen, doch een gave van dien God, die de natuur haar regel stelt, die haar ordening beheerscht en die in al Zijn werken vreeselijk en geweldig en groot van barmhartigheid is.

***

Wat nu zóó door het visioen van het maandelijks vruchtdragend levensgeboomte wordt aangeduid, dat keert in anderen vorm telkens weer terug in Johannes' schildering van de hemelsche stad.

Want wie een oog heeft voor de allegorie, welke in de laatste hoofdstukken van de Openbaring aan het woord is, die hoort in het tafereel van de afwissching van alle tranen (21[4]) een belofte, welke óók in den *socialen* strijd troosten wil; en hetzelfde gebeurt hem, als hij leest, dat er ginds geen moeite meer zal zijn (21[4]). Hij hoort de Schrift zingen (21[6]) van een uiterlijken levensglans, welke de bewoners der hemelstad sieren zal... *om niet*, en zonder eenige moeite hunnerzijds; het uiterlijke teert dus niet meer op het innerlijke, de opbouw van het eene is niet langer de afbraak van het andere. Hij leest van die heilige harmonie in de voorzegging van een stad, die 'vierkant' ligt (21[16]). Want zij heeft poorten aan alle zijden en roept dus tot zich geen kaste, geen klasse, geen natie, maar de *menschheid*, universeel en internationaal (21[25]). Doch zij zal dan ook deze vernieuwde menschheid in vrede bewaren: geen vervloeking zal er meer tegen iemand zijn (22[3]) en de poorten gaan niet meer dicht (21[25]): het is vrede van binnen en van buiten. Ook is de vorm der stad een kubus (21[16]): alle onevenredigheid zal uit haar bestaan verdwenen zijn.

En dezen schoonen bloei, deze heilige orde, zal de stad aan haar Bouwheer, aan God, ontleenen. Van Hem zal haar leven vol zijn; zóó vol, dat voor een aparten tempel geen plaats meer zijn zal, omdat àlles tempel is (21[22]); de genade heeft de natuur, de geest de stof verheerlijkt (21[23], 22[5]). En in het twaalftal, dat in alle verhoudingen doordringt, zal de volkomen verbinding van God en mensch, van hetgeen boven en hetgeen beneden is, zich afteekenen (21[16, 17], vgl. 14[1]). Want twaalf is drie maal vier; drie is het getal van God, vier het getal der wereld.

Hier is het hemelsch communisme uit den *wil* van God en uit Zijn *macht* geboren. Die overwint zal 'alles'[1)] beërven (21[7]). Het bezit is gemeenschappelijk; het individueele zal zich toespitsen, maar dan steeds in harmonie met het sociale.

***

Zoo heeft het oerchristendom geschouwd een heil-staat, eerder dan de 20e eeuw. Dat christendom wilde niet met het proletariaat vereenzelvigd worden, maar het kwam zijns ondanks toch op uit het plebs, het naamlooze volk der antieke wereld.[2)] Het heeft grooter dingen gezien dan het proletariaat *dézer* eeuw; het heeft ook dieper gedacht, wanneer het de historie als eenheid ziet in Christus,

1) Andere handschriften lezen: zal deze dingen beërven. Maar de zin wordt daardoor niet gewijzigd.
2) Deissman, a.w. 248, 247.

(21[6]) en het drinken uit de bron van het water des levens in verband brengt met de *geschiktheid* der ziel om te drinken (21[6, 27]) van het water, dat God uit zijn troon ontspringen doet.

'Er zal eenmaal een tijd komen', zoo heeft iemand[1)] gezegd, dat onze kinderen begrippen als 'staatseigendom' of 'particulier bezit' alsmede de twisten daarover, 'zich zullen herinneren gelijk wij de pruiken en hoepelrokken onzer grootouders. Dan zullen de sociale vraagstukken worden opgeborgen in een museum, evenals de middeleeuwsche folterwerktuigen in de gruwelkamers van Neurenberg of Venetië. Waar *wàre* menschen ontstaan, daar zijn geen sociale vragen meer. Wat eenmaal tot vleesch en bloed werd in Jezus en den kleinen kring, die hem omgaf, zal later tot werkelijkheid worden in de gansche maatschappij.'

Op deze voorspelling heeft het geloof in de autoriteit van den bijbel twee dingen aan te merken. Niet aan *déze* zijde van den mijlpaal der tijden, doch aan de *óverzijde* daarvan wacht de zuivere harmonie. En in de nieuwe stad, die God bouwen zal, behoeft het oude niet *vergeten* te worden. Eerder omgekeerd: tegenover den nood der dagen zal de harmonie van den eeuwigen heilstaat van God te meer schitteren voor de *bewuste* aandacht

1) Dr. Heinrich Lhotzky, De Verschijning van den Koningsmensch. Vert. Hilbrandt Boschma, Zutphen, Thieme, 1918, bl. 95, 96.

der ‘gekochten van de aarde’, die uit de groote verdrukking komen en haar in pijnlooze herinnering bewaren.

Maar overigens: ‘waar wàre menschen zijn, daar zijn geen sociale kwesties’. De wereldruïne is menschelijk, de wereldopbouw blijkt eens in het uur der wereldontwaking goddelijk werk.

Het staet een casteel, een rijc casteel,
Een casteelken op hooger tinnen,
Daer singhen die engelen so soeten lof:
Heer Iesus woont daer binnen.

Tot desen casteele quamen wi gaerne,
Conden wi daertoe gheraecken;
Het blinct daer al van pueren gouwe
Die mueren en oock die daken[1)].

1) Een devoot ende Profitelyck Boecxken, Antwerpen, 1539.

XVIII
Eeuwig evenwicht

> En hij toonde mij de groote *stad.*
> In het midden van haar straat, en op de eene en de andere zijde der *rivier*
> was de *boom* des levens.
> Openb. 21^{10}, 22^{2}.

Daar vaart door de wereld een zuchten om verloren vrede; het gansche schepsel zucht, verwachtende de openbaring van de kinderen Gods. Die heden roept 'Te wapen!', die smeekt morgen den Vrede:

> 'Vrede, spreid gij uw zachte vleugels
> Over de donkere aarde heen -
> Over de moeden en de gewonden,
> Over de duizenden, die verzwonden,
> Over al de snikkende monden,
> Die verbleekt zijn van geween!'[1)]

Zal dit smeeken breken door de heemlen heen tot God?

***

Hoor nu, wat het laatste boek, de laatste blad-

1) C.S. Adama van Scheltema.

zijde der Schrift, u zegt van het eeuwig evenwicht, waarin God zal stellen en stillen de stad, waarvan kunstenaar en bouwmeester Hij zelf is: Hij troost u met de belofte, dat de geschiedenis wel begon met een *hof*, en dat ze wel is geëindigd met een *stad*, doch dat de eeuwigheid zal lichten over een kosmos, waarin hof en stad zijn saamgebracht en ingegaan tot hun rust door eeuwig voor elkaar te werken het werk, dat beiden bewaart en in evenwicht houdt: de stad den hof, maar ook de hof de stad.

***

Is niet de geschiedenis met een *hof* begonnen? Het is de hof van Eden, het oude paradijs, en daarin de eerste mensch, geworden (1 Cor. 15^{45}) tot een levende ziel; de man, en de mannin.

Van dat oude paradijs plegen wij veel goeds te zeggen; en wie zou het ook zijn, die antwoorden dorst tegen Hem, die 'gezien heeft al wat Hij gemaakt had, en zie, het was zeer goed'?

Toch is dat paradijs van groote eenzijdigheid. Het is de eenzijdigheid *van den overvloed.* Komt het niet voort uit de hand van een God, die bij het begin een *doel*, en vóór het *zijn* het *worden* stelt; en heeft het daarom niet de dagen zijner jeugd? Dat paradijs zal zich moeten ontwikkelen tot een eeuwigen heilstaat; het heeft zich te strekken tot vollen wasdom, opdat wat aanvankelijk nog maar begin is en beginsel, volkómen eenmaal zij.

En zoo legt God in dat paradijs een overvloedigheid, die zelfs dáár tot een vráágstuk geworden zou zijn, ware niet de evidentie der dingen in klaarheid tusschen God en de ziel geweest, gelijk een trillend licht, hetwelk Gods allerpuurste beweging buiten Hem weerspiegelt en tevens die van den mensch binnen in hem wekt, opdat er ook zijnerzijds een uitgang der begeerte tot de dingen zijn zou. En zoo vraagt hij wel niet, als de twijfelaar, doch hij buigt zich toch in onderzoek tot de dingen over, die mensch, om te weten, wat dit schoone leven zij.

En hij vindt het, zeer schoon, ja; maar vooral zeer *breed.*

Ja, zeer wijd is Gods wereld, zélfs in een paradijs, dat nog maar begin is.

Want al heeft God de diepte in het hart van den mensch gelegd, hij heeft de *breedte* voor zijn oogen gespreid, opdat hij zou begeeren het leven door de onderzoeking; opdat hij, dagelijks ziende, dat er meer is aan vreugde, dan hij genieten, en meer aan arbeid, dan hij verwerken, en meer aan weelde, dan hij zich nemen kan, óók de *breedte* zou gaan veroveren uit zijn diepte; de *breedte* van zijn arbeid, door te vermenigvuldigen zijner handen werk; de breedte van zijn vreugden, door te vermenigvuldigen zijner oogen wellust; de breedte van zijn wezen en van zijn naam door te vermenigvuldigen zijn geslacht op aarde.

Zoo zijn dan in hun paradijs de Man en de Mannin onderworpen aan de wet der jeugd: hun oog ziet meer dan hun ziel kan vernemen; hun oor hoort meer, dan hun hart kan verstaan; van wat om hen is, kunnen vele stemmen niet verder komen dan tot de zinnen; de poort dier zinnen is nog te eng, dan dat al die stemmen zouden kunnen dringen tot in het hart, kunnen zinken in de ziel.

De hof.... Heere, is het niet te veel?

Ja, nog eens, de hof!

Hij berst van den overvloed. En toch is er geen onrust-spanning in de ziel van de twee, die in hem wandelen? Van allen boom zullen zij vrijelijk eten.... maar zij kunnen niet; waarlijk, het is te veel. Groei zit er in den mensch; maar die hof, zou *die* nog kunnen groeien? Waar moet die rijkdom heen? Groot is hier de productie; maar twee slechts zijn er voor de consumptie: man en mannin. Overstelpend het aanbod hier; maar de vraag is klein. Gods kapitaal is groot; hier in Gods akkers en in Gods water en in Gods schoone parken ligt het en biedt zich aan; maar gering is het aantal van wie het kunnen gebruiken.

Heer, wat wilt gij met Uw rijkdom?

Wat God wil? Hoor, laat die vraag niet los. Want òns geslacht kan niet meer die paradijsvraag aan; de ontwikkelings-leer van deze eeuw laat den mensch als een dier kruipen uit de stof, en toont hem, gedreven door instincten van honger

en liefde, grijpend naar wat het leven biedt, zonder dat de vraag naar het wezen der dingen den vleeschelijken maaltijd der menschheid-in-opkomst zou kunnen opvullen met de spijze der ziel. Maar terwijl bij den mensch der evolutie-leer de mond eerder smakt naar spijs, dan de ziel snakt naar wat háár verzadigen kan, daar is bij den mensch der Schrift, den mensch der scheppingsleer, eten niet zonder denken, het lichamelijke niet zonder het geestelijke. Het is een *profeet*, die brood eet in den lusthof van God. En daarom komt over de lippen van dien *profeet* de vraag:

Wat wilt Gij God, met dien rijkdom? Wat wilt Gij met het brood, dat niet verzadigen kan in paradijzen, niet wijl het brood niet *geven* kan, maar wijl de mensch al dien rijkdom niet *nemen* kan?

Wacht, làter zal hij het verstaan. Dan zal hij weten, dat God het paradijs grooter maakte, dan de mensch overzien kon en omvangen, opdat hij tot het leven zou begeerig zijn, opdat hij om het ruime aanbod de groote vraag zou begeeren, en om de rijke productie de machtige consumptie; *opdat de hof zou begeerig zijn tot de stad*, het begin tot het voleinden.

***

En nu kòmt er die *stad.*

Aan het begin der wereld de hof, aan het einde de stad.

De stad is het einde van der wereld wegen.

Want waar de hof beteekent de veelheid der vruchten en de luttelheid der eters, daar heeft, juist omgekeerd, de stad veel menschen, doch weinig vruchten. Het tegenovergestelde is de stad van den hof: in haar is veel consumptie, doch weinig productie, althans van de gaven der natuur. Veel zijn de monden, die eten willen, doch waar zijn de vruchten, die zich bieden? Ach, nu ontwaakt in den mensch, wat aan wil tot profetie hem nog gebleven is, en hij vraagt: waarom, o God, die veelheid van hen, die het kapitaal zouden willen gebruiken, het kapitaal van Uwen rijkdom, doch die het niet kunnen vinden voor de hand, die het niet zien liggen voor hun voet?

Ja, dat is de tweede eenzijdigheid: de stad; groot is de vraag, maar klein is het aanbod.

En al deze dingen ‘worden zeer moe’. (Pred. 1).

Want de hof, de hof van Eden, gaf den geest wel werk, doch smartelijk was die arbeid niet, want hij was zonder zonde. Die geen geld behoefden te wegen voor hetgeen te rijk verzadigen kon, waren stil tot God en hoopten op het kind, het kinds-kind.... op de rijke toekomst, de stad, die geboren zou worden *in* den hof, en die dus aan ieder van haar geboren burgers zou geven wat zich op zijn vraag hem bood.

Maar toen de zonde kwam in den hof, toen werd de mensch uit den hof verdreven. Sinds is hij wel uitgebreid; de geboorteschoot heeft ge-

zwoegd, de Stad is gegroeid.... maar - ze kwam op *buiten* den hof. Haar kinderen werden geboren - *buiten* den hof. Het zaad, dat van de bloemen van het paradijs op den adem van Gods goedertierenheid nog overwoei in den bodem van hun woestijnland, dreigde te verstikken onder doornen en distelen. Zoo moest de ‘stad’ wèrken en zwééten. Zij zòcht den hof; en zij *vònd* een mengsel van vrucht en venijn, zij vond een samenscholing van distel en myrt. Sedert zijn haar tranen niet gedroogd, en toen ze vielen, hebben zij den bodem nog meer geslagen met onvruchtbaarheid.

Zoo hebben de eeuwen de stad doen zoeken naar den hof. De een noemt dat ‘het lijden des tegenwoordigen tijds.’ De ander spreekt van sociale kwestie.

Maar wie profetie verneemt in den weg, die van de alpha leidt tot de o-mega, die weet het: noch de hof, noch de stad, kunnen de consummatie der eeuwen zijn. Indien God niet meer te geven heeft, zie, wij zijn de ellendigsten van alle schepselen. Want de stad is anders dan de hof; vraag haar, ‘waarom zij geld weegt, voor hetgeen geen brood is, en haar arbeid voor hetgeen niet verzadigen kan?’ Zij zal u antwoorden: hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij, zoo Hij te helpen vermag.

***

Maar God, die ‘het roepen der jonge raven

hoort', verneemt ook het zuchten der schepping en leent daaraan het oor.

En naar de wet, die de heerschappij van den geest uitroept boven de stof, laat Hij de wereldstad zoeken naar den wereldhof in zaaiïng en oogst, en laat hij de schepping zuchten in het keeren van zomer en winter, zóólang, zóólang, totdat voleindigd zijn de kinderen Gods. Als dan de dag aanlicht der openbaring van die kinderen Gods, dan komt Hij en laat het nieuwe Jeruzalem dalen van den hemel en toont het niet maar aan Johannes, den ziener van Patmos, doch aan alle bloeiende stedelingen, die in bloed gewasschen en in liefde bloeiende zijn geweest.

Hier is de stad, spreekt Hij.[1] Niet de uwe, die *zoekt* naar den hof, maar de Mijne, die *gevonden* is en daarom vindt.

En de hof?

De hof is er ook. Want *in* de stad, *niet daarbuiten*, is de hof.

Er is immers een *rivier* des levens.... en òòk *geboomte* des levens[2].

Rivier en geboomte - die zijn samen de *hof.* En het symbolisch karakter der Openbaring waarborgt ons, dat de helft van zijn weelde, zijn levensvolheid, ons zelfs dàn niet zoude aangezegd zijn, *indien* wij haar woord zouden kunnen naderen met

1) Vgl. 21^{10-27}, 22^{14}, ^{19}.

2) 'Geboomte' volgens betere vertaling.

de volle, gave herinnering aan dien hof, die eenmaal was aan het begin der geschiedenis.

De hof *in* de stad.....

En niet buiten het verkeer ligt hij, doch ‘in het midden van de breede straat’. Waar de menschen komen, daar wacht hen het geboomte. (22^2).

Het wacht op hen *allen.* Want niet voor een groep, niet voor een klasse, niet voor een deel der stad strekt zich de hof. *Aan weerszijden* van de rivier is het opgaand geboomte; van beide zijden voert de weg er heen (22^2).

***

Zoo is dan dit het einde van den strijd dezer dagen: *hof en stad komen tot elkaar.* Dat is te zeggen: productie en consumptie, kapitaal en verbruik, aanbod en vraag, wat zich geeft en wat voor zich neemt, objectief bezit en subjectief bezit, vrucht en genieter, spijze en eter, zoetigheid en sterke, ze hebben elkaar gevonden van nu aan tot in der eeuwigheid.

Dat is het heilig, eeuwig evenwicht.

En zoo komt ‘de bedrueckte erme bi den lieven Here’:

> Myn Here, wat heb ic Di misdaen
> Dat Ghi mi laet alleenigs gaen?
>
> Myn Here, ic warr' duer 't woeste woud,
> Waer storm vaert innet cnerpend hout.

Mèt viel een traen van bitter leet
Op 's Ermes afgedraghen kleet.

Doen heft die Here der Heerlicheyt
Syn machtige armen uytghebreydt
En d'Erme tot Hem opgetorst,
So dat si druecten borst an borst.

Deur wolcken heen drongh blide en claer
Een, blanc als Leliën, Inghlenschaer,
En songh in tonen van joleyt
Dat Hoeglied der 'Bermherticheit'[1].

Ja, deze barmhartigheid zingt zich een hooglied, een lied der liefde. De stad is immers ook de bruid? (Op. 21^9, 19^7).

Als in den eersten uchtendstond der schepping de hof roept om de stad, dan zegt het geduld: wacht u, dat gij de liefde niet opwekt, eer het haar luste.

En als in het eind de stad in grooten nood is om den hof, dien zij niet vinden kan, dan doolt de liefde om totdat ze bij wachters komt, die den dag wel onderscheiden aan den hemel, maar den nacht niet kunnen onderkennen in het hart; de wachters, die daarom stom blijven op de vraag der liefde, waar de liefste is.

Doch wanneer in het lichten van den dag der eeuwigheid de hof keert tot de stad en de stad

l) Peerke den Belg, Oud Liedeke. Het Getij, April 1924, bl. 67.

tot den hof, dan zijn alle dingen verzoend, dan is het evenwicht hersteld; en ‘kom, liefste, laat ons samen uitgaan in het veld’.... en ‘aan onze deuren zijn allerlei edele vruchten’.... ze zijn er door U, door U alleen, om 't eeuwig welbehagen.... maar ‘ik heb ze weggelegd voor U’ (Hooglied $7^{11,13}$, vgl. 3^{5}, 5^{7}).

Dit is een hooglied der *liefde.* Want het evenwicht in de dingen, die buiten zijn, wordt nu ook gelegd in de dingen, die binnen zijn; de breedte heeft de diepte, de natuur het hart gevonden. En als het aangezicht der aarde vernieuwd wordt, dan zullen wij allen, met onbedekten aangezichte de heerlijkheid des Heeren weerspiegelend, van gedaante worden veranderd van heerlijkheid tot heerlijkheid, als van des Heeren Geest (2 Cor. 3^{18}).

XIX
Toekomstverwachting en toekomstprogram

> Zalig zijn zij, die bewaren hetgeen in deze profetie geschreven is. (Op. 1^{3}). En doe de eerste werken (2^{5}). Die overwint.... ($2^{7, 11, 17, 26}$, $3^{5, 12}$, 3^{21}, 21^{7}). Wees getrouw tot den dood (2^{10}). Ik raad u, dat gij van mij koopt..... (3^{18}). En ik weende zeer.... (5^{4}). Zij hebben hun lange kleederen gewasschen en wit gemaakt. (7^{14}). En de overige menschen hebben zich niet bekeerd. ($9^{20, 21}$, vgl. $16^{9, 11}$). Gij moet wederom profeteeren voor vele volken en talen en koningen. (10^{11}). En zij zullen profeteeren. (11^{3}). Hier is de lijdzaamheid en het geloof der heiligen.... die de geboden Gods bewaren... en doen. (13^{10}, 14^{12}, 22^{14}). Dezen zijn het, die het Lam volgen, waar het ook henengaat. (14^{4}). Hunne *werken* volgen met hen. (14^{13}). .... die de *overwinning* hadden van het beest... (15^{2}). Wie zou U niet vreezen, Heere? (15^{4}). Zalig is hij, die waakt en zijn kleederen bewaart. (16^{15}). En het Lam zal ze overwinnen en die met Hem zijn. (17^{14}). Gaat uit van haar, mijn volk. (18^{4}). Zijne vrouw heeft zichzelve bereid. (19^{7}). Zij werden geoordeeld een iegelijk naar zijn *werken.* (20^{13}).

Het is hier niet de plaats, om een zelfstandige beschouwing te geven over het verband tusschen

christelijke wereldbeschouwing, wil men, christelijke geschiedbeschouwing, ook met betrekking tot de toekomst, eenerzijds, èn christelijk werkprogram anderzijds.

Maar het is hier wèl de plaats, om te vragen, of de Openbaring van Johannes zèlf iets zegt over de vraag, of, en zoo ja, in hoeverre er plaats blijft voor christelijke *werkzaamheid* in de groote worsteling om wereldopbouw en sociale reconstructie, op den grondslag van het *geloof*, dat zich heeft eigen gemaakt de woorden der profetie van dit boek: Johannes' Openbaring.

De gedachte kan immers opkomen, dat voor hen, die zóó dicht leven bij de toekomst, bij de dingen, ‘die haast moeten geschieden’, dat zij roepen: kom Heere Jezus, ja kom haastelijk ($22^{17, 20}$), het rechte motief ontbreekt, om voor de wedergeboorte der wereld en der maatschappij zich te geven met geheel hun ziel. Heeft de Openbaring niet alle wereldgebeuren vastgelegd onder de prediking van Gods onverwringbaar systeem? Wie kan zijn menschelijke plannen uitwerken *tegen* de systematische volvoering van Gods gedachten, tegen die vaste ordening der dingen naar Gods raadsplan, in? Wie kan een wereld opvoeren tot hooger leven, als God toch eenmaal haar progressie tot Babylonische wereldstad heeft voorzegd en haar ruïneering heeft voorzien? Wat helpt de arbeid van den mensch, als zijn God een God is

van praedestinatie, van voor-beschikking, een God, die zijn afbraakplan gereed heeft en het in groote lijnen heeft meegedeeld aan zijn lijdzame schapen, tot wie de Openbaring kwam?

Werkelijk, de vraag heeft haar beteekenis. Troelstra heeft aan het historisch materialisme verweten, dat het den mensch alleen maar ziet als 'agent van maatschappelijke krachten'[1]; en deze klacht bewijst een streven, óók bij dézen man, om te ontkomen aan de fataliteit van een natuurnoodwendigheid in wereld-ontwikkeling, die van den mensch maakt een haast willoos orgaan van onafwendbare historie-vormende machten. Maar moet dan niet de *Openbaring*, met haar schrikkelijk *systeem*, tenslotte haar ijverigen leerling suggereeren de ontmoedigende, verslappende idee, dat wij, menschen, niets anders zijn dan agenten, agenten tegen wil en dank, van goddelijke krachten, die souverein de wereld voeren tot consummatie?

En als eenmaal de vraag in dezen vorm gesteld is, dan staat een ander al gauw met het antwoord gereed. Inderdaad, zoo concludeert men, het geloof aan een praedestineerenden God vermoordt de activiteit in den christen: roept men hem op, om mee te helpen aan de evolutie van de wereld, om mee te vechten voor wereldvrede, voor inter-

1) Prof. Mr. J.A. Eigeman, Het socialisme van Troelstra, een in zichzelf verdeelde beweging. Nijgh & Van Ditmar's Uitg. Mij. Rotterdam, 1924, bl. 73.

nationale toenadering, voor ontwapening en verheffing van het proletariaat.... dan is zijn eenige antwoord een schouderophaling: heeft zijn God niet de wereld in boeien gelegd en zou hij dan tegenover dien God zich opmaken ter ontbinding? Wat in de hemelen gebonden is, dat zij op aarde gebonden!

Zoo ziet men het christendom. Zoo legt men het den blaam, niet alleen van sociale machteloosheid, maar ook van socialen *onwil*, op. Hoor, met welke 'wijsheid' het volk door de 'volks-universiteit' wordt gezegend. Daar doceert iemand rustig: 'dat tot aan de 18e eeuw, de menschheid in de wisseling der geschiedenis, in de slagen van het lot, goddelijke beschikkingen zag, die zij slechts te aanvaarden had. Het maatschappelijke verantwoordelijkheidsgevoel was nog niet ontwaakt. De wereld bleef, inzonderheid voor de christenen, het gebied der boosheid: deze wereld te willen hervormen scheen erger dan een dwaasheid: het was een hoogmoed. Zoolang sociale smarten en zonden als elementair werden gevoeld, kon van een sociaal idealisme nog geen sprake zijn.'.... En als Christus zegt: 'geef den keizer wat des keizers is', dan weet deze heer-van-de-volks-universiteit daaruit niets anders te lezen, dan dit armoedige, armzalige: 'Wat gaat den geest de wereld aan? zoo luidde Christus' afwijzend antwoord op de sociale vragen'. Tenslotte is dit het einde dezer

hedendaagsche volkswijsheid, dat de sceptici (Montaigne, Charron) èn de groote geloovigen (Calvijn, Pascal) geenerlei belang in het politieke leven, in alles wat kortstondig en vergankelijk is, stelden... 'De geloovigen konden geen hervormers zijn, daar zij de boosheid der wereld voelden als een goddelijke straf, waartegen men zich niet verzetten *mocht*'.[1)]

Ja, zoo vervolgt een ander, het Calvinisme vooral heeft het geloof aan de *voorbeschikking* aller dingen door God gepredikt; men zou dan ook kunnen zeggen, dat het Calvinisme juist bij uitstek zich heeft herkend in het systematische boek van wereld-dreiging, waarmee de Bijbel besluit. En daarmee komt dan overeen het verschijnsel, waarin men ons wil doen gelooven, dat n.l. het Calvinisme, uit valsch ressentiment tegenover Rome, er toe gekomen is, afstand te doen van alle energieke deelname aan den wereldarbeid in het materieele leven. Want het *Roomsche* ideaal der heiligheid - aldus deze theorie - toont den mensch in zijn grootheid als hij, in organische co-operatie met God, zijn eigen loon verwerft en verdient; *Rome* heeft zoo den arbeidswil

1) Aldus: Just Havelaar, Het Sociaal Conflict in de Beeldende Kunst. Haarlem, Bohn, 1922, bl. 15, 16. Merkwaardig is deze volksuniversitaire uitspraak wèl in een tijd, waarin haast elke nieuwe sociale beweging den persoon van Jezus voor haar reclametochten opeischt.

gestuwd tot imperiale zelfbewustheid. Maar Calvijn daartegenover heeft naar voren geschoven de volstrekte souvereiniteit van God. Bij Calvijns God kan men niets verdienen, niets ook veranderen aan zijn voorgenomen plan. Niet met Hem meewerken, alleen ònder Hem zwoegen, kan de mensch. En zoo blijft noodzakelijkerwijs de sociale arbeid van den Calvinist, den praedestinatie-mensch, altijd van den kleinen stijl. Wel heeft het Calvinisme menschen gekweekt, die met alle macht zich gaven aan het maatschappelijke leven; doch eigenlijk was dit sociale streven het kleinste, wat zich denken laat. Voor den calvinist toch is het geloof aan de zaliging van het eigen leven bij God nooit aan den *twijfel* onttrokken; en daarom is zijn dagelijksche moeite voor het stoffelijke leven niets anders dan een zichzelf bedwelmen; om zich over de vragen, de martelende vragen, van de eeuwigheid, heen te werken, gaat hij zich vermoeien met de dingen van den tijd. Maar daarmee is het benepene, het beperkte van zijn maatschappelijk werk dan ook in zijn zelfzuchtige naaktheid tentoongesteld. Wie op den tijd zich werpt, alleen maar om de kwelling van de eeuwigheid zich van het lijf te houden, die heeft voor de groote wereldverwachting en voor de kruisvaart ter vernieuwing der wereld weinig of niets te geven. Cultuurhaat, wereldverachting, wantrouwen in den medemensch en veel meer andere factoren hebben den Calvi-

nist wel tot bourgeois, maar niet tot wereldveroveraar en wereldgenezer kunnen vormen.[1] *Werktuigen* Gods te zijn,[2] dàt besef heeft Calvijn en de zijnen afgestompt en schuw-hooghartig doen staan tegenover elke poging tot reformatie, die het aangezicht der *aarde* zou willen vernieuwen.

***

Nog eens, hier is het de plaats niet om de onwaarachtigheid van deze doemvonnissen over het Calvinisme ten toon te stellen. Het is niet waar, dat het praedestinatie-geloof den mensch tot werktuig gesteld heeft onder God. Een werktuig is dood, maar een mede-arbeider leeft en werkt organisch. Welnu: 'Gods mede-arbeiders' te zijn, dat thema is Calvijn in de ziel gezonken; en zijn praedestinatie-geloof heeft hem niet belemmerd, wèl gehòlpen, in de *uitwerking* van dit thema. Zoo aanvaardt juist de calvinistische levensbeschouwing een levenstaak, waarbij de hoogste spanning der ziel ontwaakt in het besef, dat er een *roeping* ligt tegenover heel den kosmos op dien mensch, die de schepping om zijnentwil hoort zuchten, en die Gods stem hoort roepen, dat hij zal ingaan tot Gods sabbath: want Gods sabbath breekt pas aan, als de kosmos vernieuwd, het heel-al

1) Max Scheler, Vom Umsturz der Werte, Leipzig, Der Neue Geist-Verlag, 1919, 2er Band, S. 314-317.
2) Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, 2e Auflage, Halle a.d.S., Max Niemeyer, 1921, S. 57.

tot wedergeboorte gekomen is. De psalm, die begint met de belijdenis, dat onze wereldopbouw vruchteloos is, als God niet zelf in dien bouw de eerste is, eindigt met het krijgshaftige beeld van den man, die zijn pijlkoker vult, die zijn zonen de wapenrusting aantrekt tot verovering der wereld voor zijn en hun God (Ps. 127; vgl. 1 Cor. 3^{9}, Hebr. $4^{10, 11}$).

En als zoo heel de bijbel door op tallooze plaatsen de wilsdaad van den mensch juist *geprikkeld* wordt door de prediking dat God werkt, zoowel ons willen als ons werken (Phil. 2), dan komt ook het laatste bijbelboek deze dogmatische gedachte uitwerken in apokalyptischen zin.

Zeker, dit laatste boek *hééft* een wereldprogram zijn lezers voorgelegd.

Het is ongetwijfeld eschatologisch: kom Heere Jezus, kom haastig (22^{17}). Maar het heeft ook de zekerheid, dat de dag van *vandaag* zwanger is van de groote *toekomst:* Jezus zegt niet: ik zal komen, in een punt des tijds, maar ik kom, actueel, elk oogenblik (22^{20}).

De Openbaring, o zeker, predikt een toekomst, die zich eenmaal zal ontdekken als volkomen getrouwe afspiegeling van Gods besluit: het oordeel zal worden gesproken naar hetgeen ‘in de boeken geschreven is’ ($20^{12, 15}$). Maar evenwijdig daarmee loopt de andere lijn: het zal over de menschen komen naar hun *werken* (20^{13}).

Het is waar: de Apocalyps schijnt fatalistisch; vooral in het vreeselijke woord, waarin de verscherping der antithese tusschen goed en kwaad, tusschen rechtvaardig en onrechtvaardig, als onontwijkbaar wordt overgegeven aan lijdzame zielen (22^{11}). Maar schijn bedriegt: de vermaningen zijn telkens uitgegaan tot het kleine hoopje adventskinderen, om niet te neigen naar het graf, ook al was het voor hun oogen reeds gegraven, maar om te doen de *eerste* werken (2^{5}); er zit toch wel jeugd in dat woord; hier is geen moraal, die, wat tòch verloren is, nu ook maar prijsgeeft, doch die het stuur weer ombuigt in den rechten stand, zelfs als het lek in het schip geslagen is..... wees wakende, en versterk het overige, dat sterven zou.... (3^{2})[1)].

Zeker, dit boek der ontknooping laat ons zien, dat van volkerenvrede niet te droomen valt. Maar het wil geen christendom, dat wegschuilt en zich uit de gevloekte wereld terugtrekt: van den vrede en de gerechtigheid moet het wederom profeteeren voor[2)] vele volken, natiën, talen, tongen; de profetie heeft dus een universeele wereldroeping; en haar arbeid zal het 'boekje', dat van het groote boek ($5^{1v.}$) een onderdeel, het laatste hoofdstuk vormt, zijn uitwerking moeten geven in de historie. Werkelijk, hier heeft de christelijke profetie in dagen

1) Vergelijk de verschillende plaatsen boven dit hoofdstuk.

2) Ook te vertalen 'met betrekking tot'. Vgl. $10^{11, 2, 6}$.

van wereldcrisis een andere taak gekregen, dan het strooien van tractaatjes uit een vliegmachine op een zomeravond.

En waar zou het einde zijn, als we alles wilden noemen? Gods getuigen kunnen en mogen aan wat God spreekt, niets toevoegen en ook niets eraf nemen, want de inhoud der profetie zal van Godswege onveranderlijk zijn tot den jongsten dag. Toch moeten zij hun getuigenis 'voleinden', er uit halen, wat er in zit, van hun eigen gezichtspunt uit ($22^{18v.\ 10}$, 11^{7}). - Het voorhof van den tempel is aan de heidenen gegeven (11^{2}); maar de profetie keert zich toch tegen hen (10^{11}) en laat niet over aan de verdoemenis, wat ten doode schijnt opgeschreven (11^{3}). - Er is een rusten in Gods wil, zoo vaak uit zijn volvoering Gods majesteit schittert: een halleluja-roepen als zijn oordeelen zijn gekomen (19^{3}); maar zoolang het gericht niet voltrokken is, is er niet het halleluja-geroep, doch de bekleeding met een zak (11^{3}), een treurgewaad, waarmee de getuigen niet alleen *protesteeren* tegen den geest der eeuw, maar ook *appelleeren* op haar conscientie. - De meetroede van Gods volstrekte welbehagen, dat in cijfers vastlegt het onontkoombare wereldlot (11^{1}), loopt parallel met het zwaard des Woords, waarmee Christus' getuigen optreden voor het front der wereld; en als zij vallen, dan liggen ze op de straat, eigenlijk staat er: de *breede* straat der *groote*

stad; zoo bewijst de plek, waar ze gevallen zijn, dat hun strijd tot het laatste moment toe gezocht heeft het centrum van het wereldleven en niet de achteraf-positie (11^{7}). - De wegen der zonde zijn onnaspeurlijk, ze zijn verborgen (17^{5}) en veel is verzegeld in de historie (10^{4}), maar toch moet wie verstand heeft, rekenen en de teekenen der tijden onderzoeken (13^{18}). - De antithese zal vanzelf zich toespitsen (22^{11}), maar de gemeente moet actief haar ook tot openbaring brengen (18^{4}). - Wie verzegeld is door God, wordt niet beschadigd (9^{4}), maar welzalig is hij, die gedurig vreest, en die ervaart, dat Gods boek zoet in den mond, maar bitter in den buik is, dat dus de totaliteit van Gods werk zoet, maar de bizonderheden van den weg ter wereldverlossing bitter zijn ($10^{9, 10}$). - Uit de ure der verzoeking zal de Christus de zijnen verlossen (3^{10}); maar terwijl de vrienden van Babel als de vrouw van Lot hunkerend van verre staan, daar zijn zij, aleer Babel verging, uit haar gegaan, als Lot (18^{4}), bang als ze waren, hun kleederen te bevlekken (3^{4}, 16^{15}). - Hun lijdzaamheid in het ondergaan van wat ook hun opgelegd is, is groot, maar hun activiteit, hun werken, worden in één adem daarmee genoemd (1^{9}, $2^{2, 19}$, 3^{10}, 13^{10}, 14^{12}). - De menschen bekeeren zich niet, maar elke daarna volgende prediking bedoelt toch ze te wekken ($9^{20, 21}$, $16^{9, 11}$), want het oordeel is steeds weer voorbereidend. - De ruïne, de ontreddering wordt een

feit, doch tusschen haar en het eindoordeel blijft nog een weg, een afstand, openliggen, al is die dan ook kort. Zelfbezinning, bekeering wordt nog mogelijk gelaten. De *zichtbare* ruïneering van wat de cultuur in schoone lijnen opgetrokken heeft (18^{2}) komt nog vóór de eindbeslissing ($18^{8b, 9-19, 21}$) en roept dus nog tot de wereld: bekeer u en leef!

Er zal geen tijd tot omkeer meer zijn (10^{6}) en alles moet haast geschieden (1^{1}); maar uit elk zevental ontwikkelt zich toch weer een ander zevental: uit de zegelen de bazuinen, uit de bazuinen de fiolen, uit de fiolen de gerichtsacte in onderscheiden bedrijven.

Zoo is alles eschatologisch in dit boek, maar ook alles actueel. Het is alles vol van den raad van God, maar wie het leven in Hem vindt, werkt aan de wereld, die van God nog niet verstooten is, zoo lang het voor hem dag is. Het boek der Openbaring is de wraak Gods over alle Jonagezindheid: Ninivé zal niet leven; maar wie het de gramschap van God aanzegt, moet er voor werken, er voor bidden. De geschiedenis is van God; elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad, maar ook genoeg aan Gods genade, die haar drager geen quietief biedt in stormgetij, of het motief komt erin mee.

Niet het christendom, dat aan dit boek getrouw blijft, zal ophouden een zuurdeeg te zijn. Juist de belijdenis van den souvereinen God, waarmee de

bijbel zich besluit, prikkelt tot krachtigen arbeid, ook voor het wereldleven.

Ons geslacht moge weten, wat het doet, wanneer het dit boek van Johannes op zij werpt. ‘Predikt het Evangelie - van Arbeid, Strijd en Klassehaat - aan alle kreaturen’, zoo roept het ons toe[1]. Maar boven dit alles zit Hij, die ook in dit oordeelsboek uitgaat, om het evangelie van geloof, hoop en liefde, van Vader, Zoon en Geest, van rechtvaardigmaking, heiligmaking en heerlijkmaking, aan alle kreaturen te prediken.

En wie dit boek ondergaat, wordt er door bevrijd. Zijn toekomstverwachting is somber, maar zijn arbeid blijft jong, zijn program wordt nooit afgewerkt, en hij zal toch straks komen tot de ontdekking, dat zich alle ding harmonisch heeft geschikt aan de voeten van dien God, die door stormen heen zich het *zevental* der volkomenheid telt, totdat de eeuwige sabbath licht, die den ‘eersten’ dag der opstanding opvoert in eeuwige jeugdverblijding.

En tegenover een onrustig geslacht, dat nooit antwoord krijgt op de onzekere vraag[2], of Karma misschien een nieuwe bladzijde opslaat in de geschiedenis (maar wat bij karma nieuw is, is toch

1) G. Mannoury, Wiskunst, Filosofie en Socialisme. P. Noordhoff, Groningen, 1924, bl. 53.
2) Dr. F. Ossendowski, Dieren, Menschen en Goden. Den Haag. Leopolds Uitg. Mij. blz. 214.

weer het oude) staat de blijdschap van het morgenkind, dat zijn Vader wacht, die hem een *nieuwe* stad bereidt door donkere dagen heen, dagen waarvan toch altijd weer het avondlied in vertrouwen zal zijn, dat Gods goedertierenheden elken morgen nieuw zijn.

Die ooren heeft om te hooren, die hoore.

Want:

Welzalig, die Gods Woord
aanhoort,
Welzalig, die 't *bewaart*,
al waar 't
Zóó zwaar, als.....[1)].

Als.....

Als hij 't 'vernam', die eens geschreven heeft: 'ik nam dat boekske uit de hand des engels, en ik at dat op. En als ik het gegeten had, werd mijn buik, bitter' (10^{10}).

Bitter. -

1) Guido Gezelle.

Bij de plaat

De tegenover het titelblad ingevoegde illustratie vraagt een kleine opheldering.

De Openbaring van Johannes heeft meermalen kunstenaars geinspireerd. Vooral de beeldende kunst heeft er een reeks van motieven aan ontleend. Het meest bekend zijn wel: de Bamberger Apocalyps (ong. 1014), en voorts de bewerkingen van P. Cornelius, J. Schnorr v. Caroldsfeld en van Albrecht Dürer (1498). Algemeen is de erkenning, dat Dürers werk het hoogst staat, zoowel wat de uitbeelding der visioenen als wat de exegetische scherpzinnigheid betreft. Eenigermate treft dit laatste reeds bij een vergelijking tusschen Böcklin uit later tijd en den antieken Dürer Arnold Böcklin (1827-1901) heeft van zijn vier apokalyptische ruiters (Der Krieg, I, 1896) één als vrouw gedacht: de tweede ‘ruiter’ uit het visioen van Openb. 6 (die met het zwaard) is bij hem een vrouw met slangenhaar. Maar Dürer sluit zich bij den tekst aan: zijn vier ruiters zijn mannelijk gedacht: hij heeft het visioen niet willen om-vormen.[1)]

1) Franz Boll, Aus der Offenb. Joh., Hellenistische Studien zum Weltbild der Apokalypse, Leipzig, Teubner, 1914, S. 84.

Maar nog meer valt Dürers nauwe aansluiting bij den tekst (volgens zijn opvatting daarvan) òp, bij een vergelijking met Cornelius. Laatstgenoemde heeft den ruiter op het witte paard geteekend als een Hun of fanatieken Turk, en toch heeft in de schildering van den ziener zelf de ruiter op het witte paard een gunstig voorkomen[1)]. Doch Dürer heeft in het gelaat van den eersten ruiter op het witte paard de trekken niet alleen van barmhartigheid, maar ook van koninklijke heerschappij gelegd: hier is de overwinnaar, die niet verdelgt uit lust tot verderving. Verder heeft Dürer, in tegenstelling b.v. met de Bamberger Apocalyps, de vier ruiters niet achter elkaar doen verschijnen en dus in zekeren zin los van elkander, doch tegelijkertijd, om te doen uitkomen, dat de vier door hen gesymboliseerde machten met elkaar op het nauwst verbonden zijn en op elkander ingrijpen[2)]; een voorstelling, die, ook al zou iemand ze op zichzelf willen betwisten, wat dit bepaalde visioen betreft, toch een helderder inzicht in de opeenvolgende visioenen en hun onderlingen samenhang verraadt, dan menig uitlegger vóór en na hem aan den dag gelegd heeft. (vgl. bl. 69, 77).[3)].

1) Vergelijk bl. 89, 90. Zahn verwijst nog naar 19^{10-16} (Komm.)
2) Zahn, Die Off. d.J. (Komm.), Erste Hälfte, Deichert, Leipzig, 1924, S. 124/5.
3) Een erkenning van de juistheid van dit gevoelen brengt nog niet mee een algeheele aanvaarding van de z.g. recapitulatietheorie, volgens welke dezelfde gebeurtenissen in de Openb. telkens weer in anderen vorm zouden herhaald worden. Vgl. Baljon, Comm. 103, Bousset (Meyer, Krit. ex. Komm. N.T., 6 Aufl. XVI, 1906), S. 95-97.

Dat voor *dit* geschrift uit Dürers 16 afbeeldingen[1)] die van de vier ruiters gekozen is, laat zich gemakkelijk verstaan. Voornamelijk de visioenen der ruiters op het witte, roode, zwarte en vale paard gaven ons stof voor bespreking (bl. 86-127); ze zijn de eerste concrete vormen der visionaire prediking van gericht; ze hebben voor het sociale leven alle hun beteekenis en gaven ons grondgedachten, waarop we telkens weer gelegenheid vonden terug te komen.

Overigens spreekt de voorstelling voor zichzelf. Alle tijden door heeft men haar het beste gevonden van Dürers apokalyptische beelden. De wolkenmassa en de daaruit neerschietende stralen wijzen op storm, brengen de gedachte van onrust. Over den ruiter op het witte paard, den overwinnaar met zijn boog, spraken we reeds. Op hem volgt de ruiter met het zwaard (oorlog), die met de weegschaal (honger) en tenslotte op zijn mageren klepper de dood. Op den voorgrond ziet men, hoe de geopende kaken van den afgrond een machthebber der wereld verslinden en hoe de menschen ter aarde storten voor het stuiven der vier paarden. Deze plaat is werkelijk een kort

1) Die heimliche Offenbarung Johannis (1496-'98).

begrip van de sociale profetie van het laatste bijbelboek[1]. Immers, het witte paard draagt den blinkenden ruiter, die zegeviert in gerechtigheid. En dat is, tegenover allen socialen nood, die met de andere ruiters uit het visioen meekomt, de ook door Dürer gegrepen sterke vertroosting:

Hier voert de neergedaelde God
De trotze weereld om met spot
In zijn triomf tot smaed der hoven;
Hier voert hy 't nedrigh harte boven
Met hem, in 't onverwinbre slot.

Augustus Rijck verliest zijn eer;
De Roomsche scepter reickt niet veer;
Het Oost versmaed Latijnsche naemen;
Maer dees beheerscht het al te zaemen,
Oock daer de zonne neemt haer' keer.

De hemel, 't aerdrijck en de hel
Die luistren scharp na zijn bevel,
En ziddren voor de zuivre wetten,
Die hy door visschers laet trompetten,
En blaezen over duin en dal[2].

1) Vgl. Dr. L. Baer, Buchillustration in religiösen Druckwerken, art. in Die Religion in Gesch. u. Gegenw., Tübingen, Ier Band, 1385/6; en H. Knackfusz, Dürer (in Künstler-Monographien, 5), Bielefeld, Velh. & Klasing, 1921, S. 12, 26, 28, 29. Zie ook P. Kat Pzn., Albrecht Dürer, art. in 'Het Korenland', 1e jaargang. Nr. 8, 9, en art. v.P.v. Renssen in: Kentering, 1e jrg. No. 1, bl. 8.
2) Joost van den Vondel.

Register van besproken of aangehaalde plaatsen uit de openbaring van Johannes

Hoofdstuk I.
vs. 1 bl. 243.
vs. 3 bl. 9, 232.
vs. 9 bl. 242, 18-28.
vs. 10 bl. 18-28.
vs. 14 bl. 167.
vs. 19 bl. 29, 74.

Hoofdstuk II.
vs. 1-29 bl. 40.
vs. 5 bl. 232, 240.
vs. 7 bl. 232.
vs. 9 bl. 40-50, 42.
vs. 10 bl. 44, 232.
vs. 11 bl. 232.
vs. 12 bl. 242.
vs. 13 bl. 51-62.
vs. 17 bl. 212, 232.
vs. 18 bl. 167, 212.
vs. 19 bl. 242.
vs. 26 bl. 232.

Hoofdstuk III.
vs. 1-22 bl. 40.
vs. 2 bl. 240.
vs. 4 bl. 242.
vs. 5 bl. 232.
vs. 10 bl. 242.
vs. 12 bl. 232.
vs. 18 bl. 232.
vs. 21 bl. 232.

Hoofdstuk IV.
vs. 1 bl. 40, 63, 86.
vs. 4 bl. 158.
vs. 5 bl. 167.
vs. 6 bl. 117, 158.

Hoofdstuk V.
vs. 1-8 bl. 38, 87.
vs. 1 v. bl. 240.
vs. 1 bl. 63, 87.
vs. 4 bl. 232.
vs. 9 bl. 61.

Hoofdstuk VI.

vs. 1-8 bl. 89 v., 246 v.
vs. 1-4 bl. 86 v., 89 v.
vs. 2 bl. 23.
vs. 4 bl. 102.
vs. 5 bl. 102, 109 v.
vs. 6 bl. 31, 102, 109 v., 117, 119 v., 132, 134.
vs. 8 bl. 86 v., 102, 103, 128, 140, 144, 165.
vs. 10 bl. 149.
vs. 11 bl. 102, 149.
vs. 12 bl. 109, 135.
vs. 13 bl. 135.
vs. 14 bl. 32.
vs. 15 bl. 35, 128, 132, 134.

Hoofdstuk VII.

vs. 1-3 bl. 136.
vs. 2 bl. 135, 140, 148, 150.
vs. 3 bl. 136, 150.
vs. 14 bl. 102, 136, 137, 232.
vs. 15 bl. 148.
vs. 16 bl. 136, 148.
vs. 17 bl. 137.

Hoofdstuk VIII.

vs. 1 bl. 149, 155.
vs. 2 bl. 63, 149.
vs. 3 bl. 149.
vs. 5 bl. 135, 149, 167.
vs. 6 bl. 149.
vs. 7-12 bl. 140, 144, 146.
vs. 7-11 bl. 31, 128.
vs. 7 bl. 135, 167.
vs. 8 bl. 135.
vs. 9 bl. 135.
vs. 10 bl. 135.
vs. 11 bl. 128, 135.
vs. 12 bl. 135.

Hoofdstuk IX.

vs. 4 bl. 128, 136, 140, 147, 242.
vs. 6 bl. 128, 136.
vs. 10 bl. 136.
vs. 11 bl. 128.
vs. 13-21 bl. 154.
vs. 14 bl. 136.
vs. 15 bl. 136, 140, 144, 147.
vs. 17 bl. 167.

vs. 18 bl. 140, 144, 147. 167.
vs. 20 bl. 143, 232, 242.
vs. 21 bl. 102, 232, 242.

Hoofdstuk X.

vs. 1-11 bl. 152, 153.
vs. 1-4 bl. 73 v.
vs. 1 bl. 167.
vs. 2 bl. 240.
vs. 3 bl. 63.
vs. 4 bl. 72 v., 242.
vs. 6 bl. 240, 243.
vs. 9, 10 bl. 19, 242.
vs. 11 bl. 29, 232, 240, 241.

Hoofdstuk XI.

vs. 1-19 bl. 102, 151 v.
vs. 1 bl. 241.
vs. 2 bl. 102, 241.
vs. 3 bl. 151 v., 158, 232, 241.
vs. 5 bl. 164, 167.
vs. 6 bl. 31, 151 v., 161, 164, 167.
vs. 7-10 bl. 187.
vs. 7 bl. 102, 151 v., 157, 241, 242.
vs. 9, bl. 102.
vs. 14 bl. 150.
vs. 15 bl. 154.
vs. 18 bl. 35, 102.
vs. 19 bl. 140, 149.

Hoofdstuk XII.

vs. 9 bl. 53, 54.
vs. 10 bl. 162.
vs. 13-17 bl. 102.

Hoofdstuk XIII.

vs. 1-18 bl. 168 v.
vs. 1 bl. 177.
vs. 3 bl. 102, 163.
vs. 4-10 bl. 177.
vs. 4 bl. 163.
vs. 7 bl. 102.
vs. 8 bl. 102, 163.
vs. 10 bl. 232, 242.
vs. 11 v. bl. 171, 173, 177.
vs. 13 bl. 163.
vs. 14 bl. 163, 174.
vs. 15 bl. 163, 174.
vs. 16 bl. 35, 102, 132, 137, 168, 174, 175, 181.
vs. 17 bl. 31, 102, 168 v., 175.
vs. 18 bl. 169 v., 242.

Hoofdstuk XIV.

vs. 1 bl. 218.
vs. 3 bl. 61.
vs. 4 bl. 232.
vs. 8 bl. 126.

vs. 11 bl. 31.
vs. 12 bl. 232, 242.
vs. 13 bl. 232.
vs. 18 bl. 164, 167.

Hoofdstuk XV.
vs. 1 bl. 63, 193, 202.
vs. 2 bl. 232.
vs. 4 bl. 232.
vs. 7 bl. 202.

Hoofdstuk XVI.
vs. 1 bl. 202.
vs. 2 bl. 136, 145.
vs. 3 en 4 bl. 31, 135, 145.
vs. 6 bl. 102, 136, 140, 150.
vs. 8 bl. 135, 145.
vs. 9 bl. 31, 135, 145, 164, 167, 232, 242.
vs. 10 bl. 137.
vs. 11 bl. 232, 242.
vs. 13 bl. 177.
vs. 14 bl. 102, 163.
vs. 15 bl. 232, 242.
vs. 17 bl. 202.
vs. 18 bl. 31, 135.
vs. 19 bl. 126, 145, 193, 194.
vs. 20 bl. 145, 193.

Hoofdstuk XVII.
vs. 1 bl. 192, 197.
vs. 2-6 bl. 197.
vs. 2 bl. 192, 196.
vs. 4 bl. 196.
vs. 5 bl. 126, 192, 193, 242.
vs. 8 bl. 163.
vs. 9 bl. 193.
vs. 12 bl. 201.
vs. 13 bl. 201, 202.
vs. 14 bl. 193, 202, 232.
vs. 15 bl. 197.
vs. 16 bl. 102, 201, 202, 203.
vs. 17 bl. 102, 202.
vs. 18 bl. 197.

Hoofdstuk XVIII.
vs. 2 bl. 126, 194, 205, 243.
vs. 3 bl. 190, 196, 197.

vs. 4 bl. 197, 232, 242.
vs. 5 bl. 197.
vs. 7-15 bl. 189 v.
vs. 7 bl. 196.
vs. 8 bl. 32 (zie de Corrigenda), 200, 202, 203, 243.

vs. 9-19 bl. 243.
vs. 9 bl. 192, 197, 198, 206.
vs. 10 bl. 32 (zie corrigenda), 126, 194, 199, 200.
vs. 11-16 bl. 197.
vs. 11-13 bl. 31, 35, 190, 198.
vs. 11 v. bl. 192, 196, 198.
vs. 15 bl. 31, 132, 198, 199, 206.
vs. 16 bl. 31, 32 (zie corrigenda), 132, 190, 200.
vs. 17 v. bl. 197.
vs. 17 bl. 190, 199.
vs. 19 bl. 32 (zie corrigenda), 132, 190, 192, 194, 197, 200.
vs. 20 bl. 202.
vs. 21 bl. 36, 126, 194, 202, 243.
vs. 22 v. bl. 196.
vs. 22 bl. 31.
vs. 23 bl. 31 (in den tekst staat foutief vs. 22), 132, 206, 207.
vs. 24 bl. 197.

Hoofdstuk XIX.
vs. 3 bl. 31, 203, 241.
vs. 7 bl. 230, 232.
vs. 10-16 bl. 247.
vs. 11-21 bl. 32.
vs. 12 bl. 167.
vs. 17 bl. 34, 36, 132.
vs. 18-21 bl. 34, 36.
vs. 18 bl. 34, 36.
vs. 20 bl. 31, 33, 163, 177.
vs. 21 bl. 31.

Hoofdstuk XX.
vs. 2 bl. 53, 54.
vs. 8 bl. 102.
vs. 9 bl. 32, 102.
vs. 10 bl. 31, 33, 177.
vs. 12 bl. 35, 239.
vs. 13 bl. 232, 239.
vs. 14 bl. 31, 33.
vs. 15 bl. 31, 33, 239.

Hoofdstuk XXI.
vs. 1-27 bl. 31.
vs. 1 bl. 206, 212.
vs. 4 bl. 58, 206, 212, 217.
vs. 6 bl. 58, 212, 217, 219.

vs. 7 bl. 206, 212, 218, 232.
vs. 9 bl. 192, 230.
vs. 10-27 bl. 228.
vs. 10 bl. 206, 221.
vs. 16 bl. 212, 217, 218.
vs. 17 bl. 218.
vs. 18 bl. 210.
vs. 19 bl. 212.
vs. 21 bl. 210.
vs. 22 bl. 218.
vs. 23 bl. 212, 218.
vs. 24 bl. 39, 206, 207.
vs. 25 bl. 212, 217.
vs. 26 bl. 39, 206, 207.
vs. 27 bl. 219.

Hoofdstuk XXII.
vs. 1-5 bl. 31.
vs. 2 bl. 58, 213, 221, 229.
vs. 3 bl. 212, 217.
vs. 5 bl. 212, 213, 218.
vs. 10 bl. 241.
vs. 11 bl. 137, 188, 190, 191, 240, 242.
vs. 12 bl. 29.
vs. 14 bl. 212, 228, 232.
vs. 17 bl. 233, 239.
vs. 18 v. bl. 241.
vs. 19 bl. 228.
vs. 20 bl. 233, 239.

Corrigenda

Blz. 31, regel 4 v.o. staat 18^{22}; lees 18^{23}.

Blz. 31, noot 2 staat 18^{22}; lees $18^{15, 16, 22, 23}$.

Blz. 32, regel 8 v.b., vul aan: $18^{8, 10, 16, 19}$.

Blz. 139, regel 2 v.b. lees: antithesen.

Blz. 171, noot 1 regel 9, staat: bepaalden persoon. Lees: bepaalden persoon uit het verleden.